श्री जैन श्वेताम्बर कॉन्फरन्स का मुखपत्र

जैन युग

तंत्री

मोहनलाल म. कोठारी
बी.ए., बी.कॉम.(लंडन),ए.सी.ए.(इंग्लंड)

जयंतीलाल र. शाह
बी.ए., बी.कॉम. (लंडन)

नवम्बर १९५८

मूल्य : २५ नये पैसे

श्री जैन श्वेताम्बर कॉन्फरन्स का मुखपत्र

जैन युग

व्यवस्थापक मंडल

श्री चंदुलाल वर्द्धमान शाह, जे. पी.
श्री सौभाग्यचंद्र सिंगी, एम. ए.
श्री कांतिलाल डी. कोरा, एम. ए.
श्री सोहनलाल म. कोठारी—तंत्री
बी. ए., बी. कॉम. (लंडन), ए. सी. ए. (इंग्लंड)
श्री जयंतिलाल रतनचंद शाह—तंत्री
बी. ए., बी. कॉम. (लंडन)

प्रकाशन	वार्षिक लवाजम
प्रतिमासनी १ली तारीखे थशे	देश : रूपै २) बे
छूटक नकल २५ नया पैसा	विदेश : रूपै ३) त्रण

जैनयुग

卐 जैनधर्म, तत्त्वज्ञान, साहित्य, कळा, स्थापत्य, इतिहास, जीवनचरित्र ने समाजप्रगतिने लगता विषयोनुं उत्तम जैन मासिक.

卐 अभ्यासपूर्ण गद्यपद्य लेखो तेमां आवशे.

卐 श्री जैन श्वे. कॉन्फरन्स (परिषद्) संबंधी वर्तमानकार्यवाहीनो अहेवाल साथेसाथे अपाशे.

दरेक सुज्ञ आ पत्रना ग्राहक बनी पोताना मित्रोने पण ग्राहक बनावशे अने संघसेवाना कार्यमां पुष्टि आपशे.

आ मासिक बहोळा प्रमाणमां फेलावो पामवानी खात्री राखे छे तो जाहेरखबर आपनाराओने माटे ते उपयोगी पत्र छे; तो तेओने नीचेना सरनामे लखवा के मळवा भलामण छे.

लेखको वगेरेने सूचनाओ

१. अभ्यास, मनन अने संशोधनना परिणामे लखायेला लेखो, वार्ताओ ने निबंधोने प्रथम स्थान मळशे.

२. आ पत्रमां प्रकट थता लेखो माटे ते लेखना लेखको ज सर्व रीते जोखमदार रहेशे.

३. कोई पण लेख पूर्वे जाते के बीजाए अन्य स्थळे प्रसिद्ध कर्यो होय तो ते कृपा करी न मोकलवो.

४. दरेक लेख तेमज मोकलेल ग्रंथनी समालोचना के समाचार समय स्थळ विचारीने जेम बने तेम त्वराए प्रकट करवानी काळजी लेवाशे.

वांचकोने सूचना

—जेओए पोतानां नाम ग्राहक तरीके नोंधाव्यां न होय तेमणे पूरा ठेकाणा साथे वार्षिक लवाजमना बे रूपीआ मोकली आपवा विनंती छे.

श्री जैन श्वे० कॉन्फरन्स ऑफिस, गोडीजी बिल्डिंग, २०, पायधूनी, कालबादेवी, मुंबई नं. २

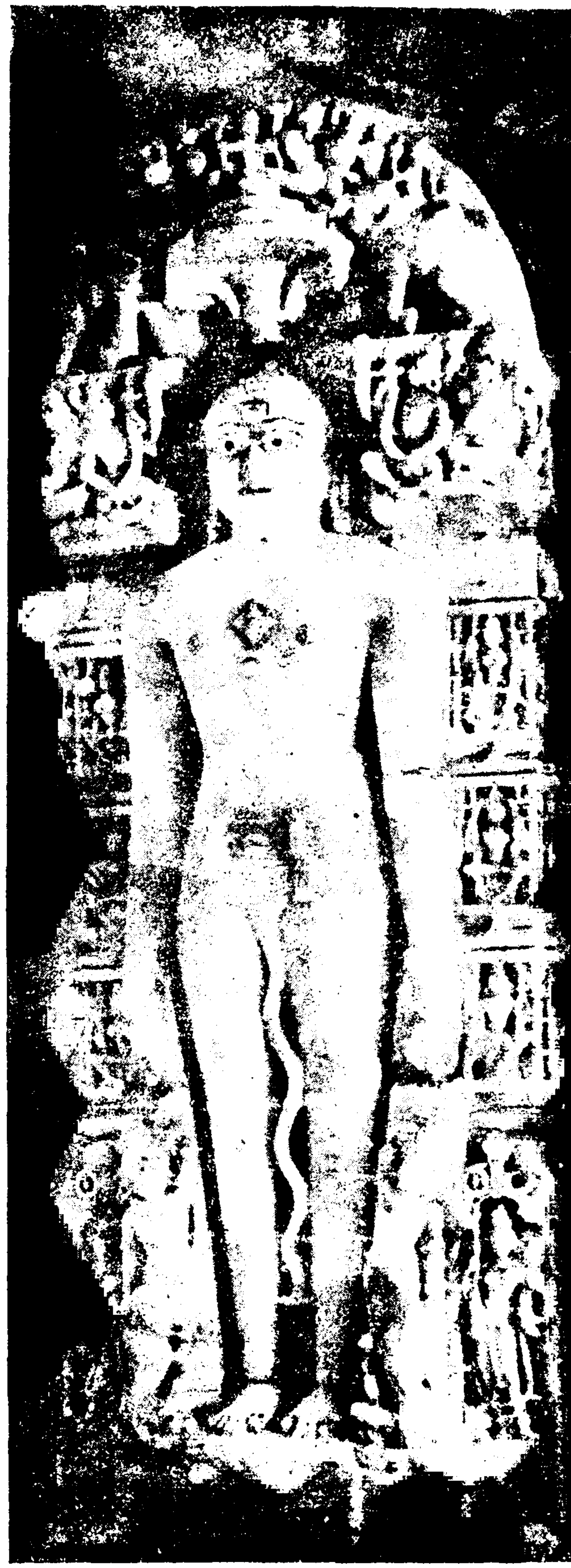

अजितनाथ भगवान कायोत्सर्ग मुद्रामां. नीचे स. ११७६नो लेख छे.
आ भव्य मूर्ति कुंभारीआजिना पार्श्वनाथ भगवानना मन्दिरमां छे.

[श्री महावीर जैन विद्यालयना सौजन्यथी]

जैन साध्वीजीओनी पाषाण–प्रतिमाओ

चित्र नं. १

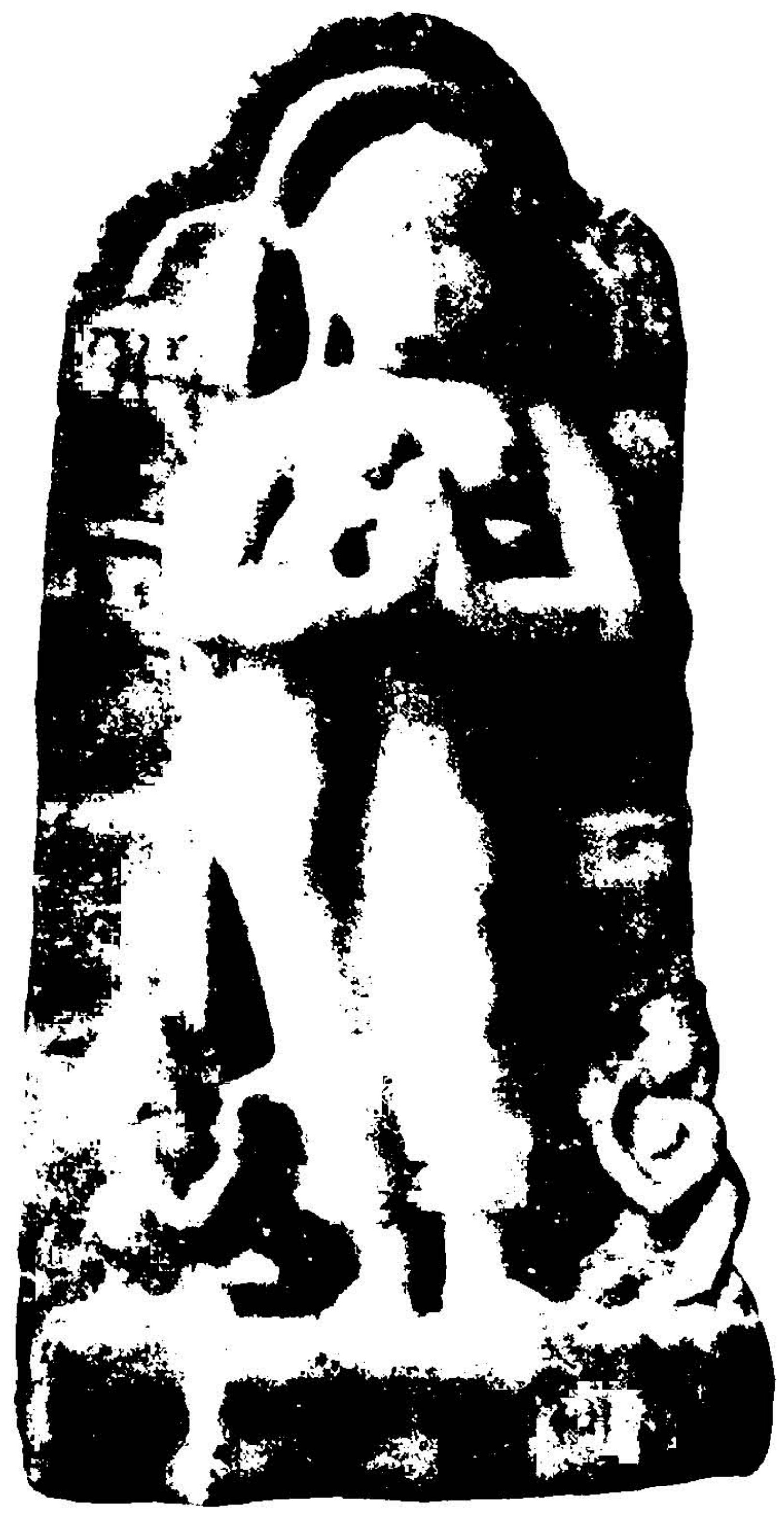

सं. १२०५नी साध्वीजीनी प्रतिमा

[मुनिश्री यशोविजयजी महाराजना संग्रहमांथी]

(चित्रपरिचय माटे जुओ पा. २१–२२)

चित्र नं. २

वि. सं. १२५५नी साध्वीजीनी प्रतिमा

[पाटण–अष्टापदजीना मन्दिरमांथी]

चित्र नं. ३

वि. सं १२९८नी साध्वीजीनी प्रतिमा

[मानरना मन्दिरमांथी]

जैन युग

श्री जैन श्वेताम्बर कॉन्फरन्स का मुखपत्र

卐

વર્ષ : જૂનું ૨૦, નવું ૨ 卐 વીરાત્ સં. ૨૪૮૪, વિક્રમાર્ક ૨૦૧૪ 卐 તા. ૧ નવેમ્બર ૧૯૫૮ 卐 અંક ૧

મ મ તા – સ મ તા

ચેતન મમતા છાંડ પરીરી, છાંડ પરીરી દૂર પરીરી; ચેતન
પર રમણીશું પ્્રેમ ન કીજે, આદરી સમતા આપ વરીરી ચેતન૦ ૧

મમતા મોહ ચંડાલકી બેટી, સમતા સંયમનૃપ કુંવરીરી;
મમતા મુખ દુર્ગંધ અસત્યે, સમતા સત્ય સુગંધી ભરીરી; ચેતન૦ ૨

મમતાસેં લરતે દિન જાવે, સમતા નહિ કોઉ સાથ લરીરી;
મમતા હેતુ બહુત હૈ દુશ્મન, સમતા કે કોઉ ન અરિરી ચેતન૦ ૩

મમતા કી દુર્મતિ હે આલી, ડાકિની જગત અનર્થ કરીરી;
સમતાકી શુભ મતિ હે આલી, પરઉપકાર ગુણે સમરીરી ચેતન૦ ૪

મમતા પુત્ત ભયે કુલખંપન, શોક વિયોગ મહામત્સરીરી;
સમતા સુત હોવેગો કેવલ, રહે દિવ્ય નિશાન ધુરીરી. ચેતન૦ ૫

સમતા મગ્ન રહે જો ચેતન, જો એ ધારે શિખ ખરીરી;
સુજસ વિલાસ લહેગો તો તું, ચિદાનંદઘન પદવી વરીરી. ચેતન૦ ૬

—ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ

જૈન યુગ

વર્ષ ૨ 卐 ૧ નવેમ્બર ૧૯૫૮ 卐 અંક ૧

उद्धाविव सर्वसिन्धवः समुदीर्णास्त्वयि नाथ दृष्टयः ।
न च तासु भवान् प्रदृश्यते, प्रविभक्तासु सरित्स्विवोदधिः ॥

અર્થ—સાગરમાં જેમ સર્વ સરિતાઓ સમાય છે તેમ હે નાથ! તારામાં સર્વ દૃષ્ટિઓ સમાય છે. પણ જેમ પૃથક્ પૃથક્ સરિતાઓમાં સાગર નથી દેખાતો તેમ પૃથક્ પૃથક્ દૃષ્ટિમાં તારું દર્શન થતું નથી.

卐 —श्री सिद्धसेन दिवाकर

દ્વિતીય વર્ષની ઉષાએ

જૈન યુગનું પુનઃ પ્રકાશન શરૂ કર્યાંને છેલ્લા અંકે એક વર્ષ પૂરું થયું, અને આ અંકથી એના બીજા વર્ષનો પ્રારંભ થાય છે. તે પ્રસંગે આ માસિકને માટે જે જે મહાનુભાવોએ લેખ કે ચિત્ર-સામગ્રી મોકલીને અમને સક્રિય સહાય અને સહકાર આપ્યો છે તેમનો અમે અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ; સાથે સાથે આ પત્રના ગ્રાહકમિત્રો, શુભેચ્છકો અને જાહેર ખબર આપનાર બંધુઓ પ્રત્યે પણ અમારી આભારની લાગણી વ્યક્ત કરીએ છીએ.

જૈન ધર્મનાં વિવિધ અંગો—જેવાં કે ધર્મ, સંસ્કૃતિ, તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ, કળા, સાહિત્ય વગેરે—નો વ્યાપક, તલસ્પર્શી, તુલનાત્મક અને ઐતિહાસિક પરિચય આપી શકે એવા સામયિકની ખામી સૌ કોઈને લાગ્યા જ કરે છે. આ કાર્ય જેટલું શ્રમસાધ્ય અને ખર્ચાળ છે, એટલું જ એ ઉપયોગી અને મહત્ત્વનું છે.

એક રીતે વિચાર કરીએ તો પુસ્તકોના પ્રકાર કરતાં સામયિકનો પ્રકાર જુદો જ પડે છે. બન્ને છે તો અમુક પ્રકારનાં લખાણો દ્વારા અમુક પ્રકારની માહિતી પૂરી પાડનારાં સાહિત્યિક સાધનો; છતાં બન્નેની રૂપરેખા અને પદ્ધતિમાં નોંધપાત્ર ફેરફાર રહેલો છે.

અત્યારના સમયમાં ઇતિહાસ, તત્ત્વજ્ઞાન, કળા, સાહિત્ય કે ધર્મસંસ્કૃતિ જેવા વિષયોનું કેવળ આંતર પ્રાંતીય, આંતર જાતીય કે આંતર ધાર્મિક ધોરણે જ નહીં, પરંતુ આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણે પણ જે ખેડાણ થઈ રહ્યું છે તેને લઈને નવી નવી બાબતો પ્રકાશમાં આવવા લાગી છે. જે બાબતો એક કાળે ગૂઢ કે કોયડારૂપ લાગતી હતી તે આજે સ્પષ્ટ અને નિશ્ચિત રીતે પ્રગટ થવા લાગી છે, અને જે અર્થ કે જે ઉકેલો આપણે પહેલાં નક્કી માની લીધાં હતા એમાં પણ ફેરફાર કે પરિમાર્જન કરવું જરૂરી થઈ પડ્યું છે. આ સ્થિતિમાં કોઈ પણ અણખેડાયેલા કે અર્ધખેડાયેલા વિષય સંબંધી ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં આવે તે પહેલાં એ વિષયને લગતી બાબતો અંગે ચર્ચાવિચારણા કરવામાં આવે એ બહુ જરૂરી છે. આ દૃષ્ટિએ વિચારતાં વિવિધ વિષયોને લગતી લેખ-સામગ્રીથી સમૃદ્ધ એવાં સામયિકો (અઠવાડિકો, પાક્ષિકો, માસિકો, દ્વિમાસિકો, ત્રિમાસિકો કે અર્ધવાર્ષિકો) આ કાર્ય બહુ જ સારી રીતે કરી શકે, એમાં શક નથી.

મતલબ કે કોઈ પણ વિષયનું પુસ્તક તૈયાર કરવામાં, તે વિષયને લગતી વિવિધ માહિતી તેમજ એ વિષયને લગતા વિચારણીય મુદ્દાઓ રજૂ કરતાં સામયિકો એ પુસ્તકને વિશેષ આધારભૂત, વિશેષ આદરણીય અને વિશેષ માહિતીપૂર્ણ બનાવવામાં બહુ અગત્યનો ફાળો આપી શકે. કદાચ એમ કહી શકાય કે પુસ્તક તૈયાર કરવાની કાચી સામગ્રી વિપુલ પ્રમાણમાં આવાં સામયિકો પણ પૂરી પાડી શકે. આ દૃષ્ટિએ વિચારતાં આપણી પાસે એક ઉચ્ચકોટિનું સામયિક હોય એ ખાસ જરૂરનું છે.

વળી, અત્યારના ઝડપી, દોડધામવાળા અને સમયની તંગીવાળા સમયમાં તે તે વિષયને લગતાં પુસ્તકો વસાવવાં અને વાંચવાં, એ મોટા ભાગની જનતાને માટે શક્ય હોય એમ નથી લાગતું. એટલે સામાન્ય જન-સમૂહના હાથમાં, જુદા જુદા વિષયોને લગતી સામગ્રી સરળ, સુંદર અને સુવ્યવસ્થિત રૂપમાં ટૂંકાણુમાં રજૂ કરી શકે એવાં સામયિકો નિયમિત રીતે આવતાં રહે એ ખૂબ જ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. જનતા તો આજે ગાગરમાં સાગરનાં દર્શન કરાવી શકે એવી જ સામગ્રી ઝંખી રહી છે. અને આ કામ સામયિકો સિવાય બીજું કોણ વિશેષ સફળતાપૂર્વક કરી શકે એમ છે ?

આ જ વાત એક બીજી રીતે પણ વિચારવા જેવી લાગે છે. સામાન્ય જનસમૂહની રુચિ કોઈપણ વિષયને લગતાં પુસ્તકો વાંચવા તરફ એકાએક જાગે અને એમની જિજ્ઞાસા એમ ને એમ તીવ્ર બને, એ વાત પણ બનવા જોગ નથી. આ માટે તો એમની સમક્ષ જુદાજુદા વિષયોને સ્પર્શતી સામગ્રી સંક્ષિપ્ત રૂપમાં અને રોચક શૈલીમાં રજૂ થાય, એ જ ખરો ઉપાય છે. એટલે જો એકવાર સામયિકોની સંક્ષિપ્ત અને મુદ્દાસરની સામગ્રી દ્વારા એમની જિજ્ઞાસાને જાગ્રત કરવામાં આવે તો સંભવ છે કે આગળ જતાં એમની એ જિજ્ઞાસા ગ્રંથ-વાચન તરફ આગળ વધે; અને તેઓ રસપૂર્વક જુદાજુદા વિષયોનું ચિંતન-મનન કરવા પ્રેરાય.

ઉપરાંત ધર્મ, સંસ્કૃતિ, તત્ત્વજ્ઞાન, કળા, ઇતિહાસ કે સાહિત્ય જેવા વિષયોને લગતો કોઈપણ નવો મુદ્દો કોઈ વિદ્વાન કે વિચારકના ખ્યાલમાં આવે તો એટલામાત્રથી એને ગ્રંથસ્થ કરી લેવો બરાબર ન ગણાય; એને ગ્રંથસ્થ કરતાં પહેલાં એ મુદ્દા પ્રત્યે તે તે વિષયના જાણકાર વિદ્વાનોનું તેમજ એમાં રસવૃત્તિ ધરાવતા વિચારકોનું ધ્યાન જાય એ જરૂરી છે. અને આ કાર્ય કરવા માટે પણ પ્રતિષ્ઠાસંપન્ન સામયિકો અનિવાર્ય થઈ પડે છે.

આમ અનેક દૃષ્ટિએ વિચારતાં આજના યુગમાં કોઈપણ ધર્મ, સમાજ કે રાષ્ટ્રને માટે સામયિકો એ અનિવાર્ય અંગરૂપ બની ગયાં છે. લોકમાનસની કેળવણી માટે તેમ જ કોઈપણ વિચારના પ્રચારને માટે પણ સામયિકો એટલાં જ અગત્યનાં છે. એટલે એમ કહી શકાય કે સમૃદ્ધ સામયિકો એ તો કોઈપણ ધર્મ, રાષ્ટ્ર કે સમાજની સાહિત્યરૂચિ અને સંસ્કારિતાનાં સૂચક હોવાની સાથોસાથ એની પ્રતિષ્ઠા અને મહત્તાનાં પણ સૂચક બને છે.

અત્યારના સમયમાં સામયિકોની આટલી ઉપયોગિતા અને મહત્તા સ્વીકારાયેલી હોવા છતાં, આપણે ખેદપૂર્વક એ કટુ સત્યનો સ્વીકાર કર્યા વિના ચાલે એમ નથી કે અખૂટ સાધનસામગ્રી હોવા છતાંય આ ક્ષેત્રમાં આપણે ખરેખર દરિદ્ર છીએ; અને એ દરિદ્રતાને દૂર કરવા માટેનો સમર્થ પ્રયત્ન થવો હજુ બાકી છે.

અને આ બાબતમાં વિશેષ ખેદ તો એટલા માટે થાય છે કે એક બાજુ જનતાના મનનું આકર્ષણ કરે, એની જિજ્ઞાસાને જાગ્રત કરે અને એના ચિત્તને આહ્લાદ આનંદ આપે અને સાથેસાથે જૈન સંસ્કૃતિની ગરિમાનો ખ્યાલ આપી શકે એવી ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, શિલ્પ, સ્થાપત્ય, કળા, ઇતિહાસ કે સાહિત્ય જેવા વિષયોને લગતી વિપુલ સામગ્રી આપણે ત્યાં ભરી પડી છે, ફક્ત એને સરળ અને રોચક શૈલીમાં જનતા સમક્ષ રજૂ કરવાની જરૂર છે. સાહિત્યના ક્ષેત્રે પૈસો પણ આપણે પુષ્કળ ખરચીએ છીએ; છતાં આવી અનિવાર્ય જરૂરિયાતને ન્યાય આપવામાં થોડા ઉદાસીન છીએ. આ તો છતે સાધને અને છતી શક્તિએ આપણે નિષ્ક્રિય બનીને બેઠા હોઈએ એવું લાગે છે !

અમને લાગે છે કે જૈનસંઘે એની આ ઉદાસીનતા અને નિષ્ક્રિયતા વિના વિલંબે દૂર કરવી જોઈએ; અને વહેલાંમાં વહેલી તકે જૈન સંસ્કૃતિનાં વિવિધ અંગોનો સમયે સમયે પરિચય કરાવી શકે એવાં સમૃદ્ધ બે–ત્રણ, અરે, છેવટે એકાદ પણ સામયિક પ્રગટ થાય એ માટે જરૂરી બધી સગવડ ઊભી કરવી જોઈએ.

આશરે દોઢેક વર્ષ પહેલાં કૉન્ફરન્સના મુખપત્ર તરીકે "જૈન યુગ"ના પુનઃ પ્રકાશનનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો ત્યારે એની પાછળ કૉન્ફરન્સના પ્રચારની સાથોસાથ મુખ્યત્વે આ દૃષ્ટિ જ રહેલી હતી. જૈન સંસ્કૃતિનો સર્વાંગીણ ખ્યાલ આપી શકે એવું સમૃદ્ધ અને આધાર-ભૂત માસિક પત્ર જો કૉન્ફરન્સ તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવે તો તે કૉન્ફરન્સને માટે શોભારૂપ અને જૈન સંઘને માટે સર્વથા ઉચિત લેખી શકાય.

છેલ્લા બાર મહિનાથી કૉન્ફરન્સ તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવતા "જૈન યુગ"ના સંપાદનની પાછળ અમારી મુખ્યત્વે એ જ દૃષ્ટિ રહી છે કે 'જૈન યુગ"

જૈન સંસ્કૃતિનો સામાન્ય જનસમૂહને પરિચય કરાવે એવું લોકપ્રિય માસિક બને અને એ હેતુ લક્ષ્યમાં રાખી અમે ગયા વર્ષે દરમ્યાન યથાશક્ય સામગ્રી રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

અમારો આ પ્રયત્ન કેટલો અલ્પ અને અધૂરો છે, અને આપણે જે આદર્શ કાર્ય કરવા ધારીએ છીએ તે કેટલું મોટું અને મુશ્કેલ છે એ ખ્યાલ બહાર નથી. પરંતુ અમારી શક્તિ, મર્યાદા અને સાધન–સામગ્રીનો વિચાર કરતાં અમારાથી બની શક્યું તેટલે અંશે અમે એ દિશામાં પ્રયાણ શરૂ કર્યું છે.

કોઈ પણ સામયિકની જીવાદોરી છે એનો ગ્રાહકવર્ગ. ગ્રાહકો એની આર્થિક ચિંતાને દૂર કરીને એને ચિરંજીવી અને ચિત્તાકર્ષક બનાવવાની બધી અનુકૂળતા કરી આપે છે. અને કોઈ પણ સામયિકની આંતરિક સમૃદ્ધિ છે એનો લેખકવર્ગ. લેખકવર્ગ જેટલો સમૃદ્ધ અને વિવિધતાલક્ષી તેટલું જ તે સામયિક વધારે સમૃદ્ધ બનીને જનતાની સમક્ષ રસપૂર્ણ સામગ્રી રજૂ કરી શકવાનું.

અમારે અહીં કબૂલ કરવું જોઈએ કે "જૈનયુગ" અત્યારે તો ગ્રાહકવર્ગ અને લેખકવર્ગ, એ બન્ને દૃષ્ટિએ જોઈએ તેટલું સબળ નથી. આ દિશામાં અમારા પ્રયાસો તો ચાલુ જ છે, પણ એ પ્રયાસોને સફળ બનાવવા એ શ્રીસંઘના અને વિદ્વાનોના હાથની વાત છે.

બીજા વર્ષના આરંભ સમયે સમાજના સજ્જનો અને વિદ્વાનો પાસેથી અમે આશા રાખીએ છીએ અને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે "જૈનયુગ" આર્થિક રીતે નચિંત બને એટલી એની ગ્રાહકસંખ્યા થાય; અને "જૈનયુગ" અમારી ઉમેદપ્રમાણે વિવિધ પ્રકારની રસપૂર્ણ વાચન તેમજ ચિત્ર-કલા સામગ્રી પીરસી શકે એવું સમૃદ્ધ માસિક બને.

'જૈનયુગ'ને એક ઉચ્ચ કોટિનું સામયિક બનાવવાના અમારા મનોરથોને સફળ બનાવવામાં અમને સૌનો સક્રિય સાથ અને સહકાર પ્રાપ્ત થાય એ જ અભ્યર્થના!

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ

કાર્યાલય પ્રવૃત્તિની ટૂંક નોંધ

(કૉન્ફરન્સ કાર્યાલય દ્વારા)

કાર્યવાહી સમિતિની સભા

કાર્યવાહી સમિતિની સભા ગુરુવાર, તા. ૨-૧-૧૯૫૮ ના રોજ મુંબઈમાં કૉન્ફરન્સ કાર્યાલયમાં સંસ્થાના પ્રમુખ શ્રી મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહના પ્રમુખસ્થાને મળી હતી. સાત સભ્યો ઉપસ્થિત હતા.

(૧) આ સભામાં તા. ૧૮ ઑગસ્ટ ૧૯૫૮ની કાર્યવાહી સમિતિના કામકાજની મિનીટસ્ બહાલ રાખવામાં આવ્યા બાદ (૨) સંવત્ ૨૦૧૩ના વર્ષનો ઑડિટેડ હિસાબ અને સરવૈયું રજૂ કરવામાં આવતાં ઑડિટરના પત્ર ઉપરથી (અ) સંસ્થાની જામીનગીરીઓ અંગે ઈન્કમટૅક્સ એક્ઝેમ્પશન સર્ટિફિકેટ તુરત મેળવવાની તજવીજ કરવા અને (બ) સંસ્થાની જામીનગીરીઓ ચાલુ ટ્રસ્ટીઓના નામે ચઢાવવા અંગે નિર્ણય કરી શ્રી ચીનુભાઈ એલ. શેઠની દરખાસ્ત અને શ્રી શાંતિલાલ મગનલાલ શાહના ટેકાથી તે હિસાબ સર્વાનુમતે પસાર કરવા ઠરાવ્યું હતું.

(૩) સંવત્ ૨૦૧૪ ના વર્ષના તા. ૩૦-૯-૧૯૫૮ સુધીના કાચા સરવૈયાની રજૂઆત થતાં તેની નોંધ લેવાઈ

(૪) સંવત્ ૨૦૧૪ના વર્ષ માટે શ્રી શ્રાવક શ્રાવિકા ક્ષેત્ર ઉત્કર્ષ ફંડમાંથી નીચે મુજબ મદદ અપાઈ તેને બહાલી આપી આ વર્ષમાં બીજી કોઈ સમિતિને મદદ મંજુર કરવાની સંપૂર્ણ સત્તા સંસ્થાના ઉપ-પ્રમુખ અને મુખ્ય મંત્રીઓને આપવામાં આવી હતી.

જૂદી જૂદી ૧૫ સમિતિઓને મદદ રૂા. ૧૮,૬૪૦·૦૦

૪૪ સ્થળોના ૪૫૦ વિદ્યાર્થીઓને મદદ રૂા. ૬,૬૪૫·૦૦

શ્રી જૈન શ્વે. કૉ. શ્રા. શ્રા. ઉ. મુંબઈ સમિતિને રૂા. ૧૦,૦૦૦·૦૦

કુલ રૂા. ૩૫,૨૮૫·૦૦

(૫) "જૈન યુગ" વ્યવસ્થાપક મંડળ તરફથી આવેલ તા. ૧૯-૯-૧૯૫૮ નો રિપોર્ટ રજૂ કરવામાં આવતાં સર્વાનુમતે તે સમિતિએ અને ખાસ કરીને શ્રી ચંદુલાલ વર્ધમાન શાહ, શ્રી સૌભાગ્યચંદ્રજી સિંગી, અને શ્રી કાન્તિલાલ ડા. કોરાએ બજાવેલ સેવાની અત્યંત આભારસહિત નોંધ લેવામાં આવી હતી.

તદુપરાંત આ માસિકપત્ર પ્રકાશનાર્થે કૉન્ફરન્સ તરફથી માસિક રૂા. ૨૦૦) ની એક વર્ષ માટે મંજૂરી આપી તેની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા તા. ૨૦ જુલાઈ ૧૯૫૭ની કાર્યવાહી સમિતિની સભામાં નિમાયેલ સમિતિને પુનઃ સોંપવા સર્વાનુમતે ઠરાવવામાં આવ્યું હતું.

કાર્યવાહી સમિતિએ ઉપરોક્ત રિપોર્ટ સ્વીકારવા અને હાલમાં લવાજમ રૂા. ૨) રાખવા ઠરાવ્યું હતું. ગ્રાહક સંખ્યા વધારવા તેમજ આ કામ માટે સહાય મેળવવા અંગે અ. ભા. જૈન શ્વે. કૉ. સ્થાયી સમિતિમાં અપીલ કરવી.

વિશેષમાં આ કાર્ય બદલ શ્રી કાન્તિલાલ ડા. કોરાની વિશિષ્ટ સેવાઓ જોતાં કૉન્ફરન્સ તરફથી આગામી અ. ભા. જૈન શ્વે. કૉ. સ્થાયી સમિતિસભામાં સુવર્ણચંદ્રક આપવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું.

આગામી અ. ભા. જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ સ્થાયી સમિતિના કાર્યક્રમ વિષે મુખ્ય મંત્રીઓને માર્ગદર્શન અપાયું અને શ્રી જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ શ્રાવક શ્રા. ઉ. મુંબઈ સમિતિના મંત્રીના મકાનના લીઝ અંગેના પત્ર બાબત નિર્ણય કરવામાં આવ્યા બાદ પ્રમુખશ્રીનો આભાર માની સભા વિસર્જન થઈ હતી.

ڤ ڤ ڤ

કાર્યવાહી સમિતિની તાકીદની સભા ગુરુવાર, તા. ૯-૧૦-૧૯૫૮ના રોજ મુંબઈ કૉન્ફરન્સ કાર્યાલયમાં શ્રી. મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહના પ્રમુખપદે મળી હતી. નવ સભ્યો ઉપસ્થિત હતા.

છેલ્લી કાર્યવાહી સમિતિની મિનીટસ્ બહાલ રાખવામ આવ્યા બાદ અખિલ ભારત જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ સ્થાયી સમિતિની મુંબઈમાં તા. ૪-૫ ઑક્ટોબર, ૧૯૫૮ના રોજ મળેલ બેઠકમાં સંસ્થાની પ્રવૃત્તિને વિસ્તૃત કરવા અંગેના વિવિધ પ્રશ્નો અંગે કેટલીક વિચારણા કરવામાં આવ્યા બાદ એ અંગેની વધુ

વિચારણા કાર્યવાહી સમિતિની બીજી સભામાં કરવા ઠરાવ્યું.

ૐ ૐ ૐ

કાર્યવાહી સમિતિની સભા રવિવાર, તા. ૧૯–૧૦–૧૯૫૮ ના રોજ મુંબઈમાં શ્રી મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહના નિવાસસ્થાને (ભારતીયભુવન, નેતાજી સુભાષ રોડ–મુંબઈ) મળી હતી. નવ સભ્યો ઉપસ્થિત હતા.

સંસ્થાના પ્રમુખ શ્રી મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહ પ્રમુખસ્થાને બિરાજ્યા હતા. બાદ (૧) છેલ્લી કાર્યવાહી સમિતિની સભાની કાર્ય નોંધ બહાલ રાખવામાં આવી અને નીચે પ્રમાણે કામકાજ થયું હતું:—

(૨) કાર્યવાહી સમિતિના સભાસદ તરીકેના શ્રી ખીમજીભાઈ એમ. ભુજપુરીઆ અને શ્રી શાંતિલાલ મગનલાલ શાહના રાજીનામા અત્યંત દિલગીરીપૂર્વક સ્વીકારી તેઓની સેવાઓની સાભાર નોંધ લેવામાં આવી.

ખાલી પડેલી જગ્યાઓ ઉપર કાર્યવાહી સમિતિના સભ્યો તરીકે શ્રી વાડીલાલ ચત્રભુજ ગાંધી, જે. પી. અને શ્રી લીલાધરભાઈ પાસુભાઈ શાહ, જે. પી. ની સર્વાનુમતે નિયુક્તિ કરવામાં આવી હતી.

(૩) કૉન્ફરન્સ નિભાવ ફંડ એકત્ર કરવા માટે વિચારણા કરવામાં આવી અને તે અંગે કાર્ય કરવાની રૂપરેખા દોરવામાં આવી.

(૪) કૉન્ફરન્સની પ્રવૃત્તિઓ માટે નીચે પ્રમાણેની સમિતિઓ યોજવા સર્વાનુમતે નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું:—

સાહિત્ય પ્રચાર યોજના સમિતિ

સાહિત્ય પ્રચારને અનુલક્ષી કૉન્ફરન્સનાં વીસમા અધિવેશનમાં થયેલ ઠરાવને ધ્યાનમાં રાખી કાર્યવાહી સમિતિને યોજના રજૂ કરવા માટે નીચે જણાવેલ સભ્યોની સમિતિ પોતાની સંખ્યામાં વધારો કરવાની સત્તા સાથે નીમવામાં આવે છે:—

(૧) શ્રી અમૃતલાલ કાલીદાસ દોસી (૨) શ્રી ભાઈચંદ નગીનભાઈ ઝવેરી (૩) શ્રી પ્રાણજીવનદાસ હ. ગાંધી (૪) શ્રી ફતેહચંદ ઝવેરભાઈ શાહ (૫) શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી (૬) શ્રી રૂપચંદજી સુરાણા (૭) શ્રી સૌભાગ્યચંદજી સિંગી (૮) શ્રી સોહનલાલજી એમ. કોઠારી (૯) શ્રી જયંતિલાલ રતનચંદ શાહ અને (૧૦) શ્રી ધીરજલાલ ટોકરસી શાહ, સમિતિના કન્વીનર.

જેસલમેર જ્ઞાન ભંડાર સૂચિપત્ર પ્રકાશન સમિતિ

શ્રી જેસલમેર જ્ઞાનભંડારના સૂચિપત્ર પ્રકાશનની વ્યવસ્થા અને ફંડ એકત્ર કરવાની સત્તા સાથે નીચે જણાવેલ સભ્યોની સમિતિ સોંપવામાં આવે છે. આ સમિતિ પોતાની સંખ્યામાં વધારો કરી શકશે અને પ્રતિ ત્રણ માસે કામકાજનો રિપોર્ટ કાર્યવાહી સમિતિને મોકલશે.

(૧) શ્રી અમૃતલાલ કાલીદાસ દોસી (૨) શ્રી ફુલચંદ શામજી (૩) શ્રી ભોગીલાલ લેહેરચંદ ઝવેરી (૪) શ્રી જીવતલાલ પ્રતાપસી (૫) શ્રી રતનચંદ ચુનીલાલ દાલીઆ (૬) શ્રી ભાઈચંદ નગીનભાઈ ઝવેરી (૭) શ્રી જેસીંગલાલ લલ્લુભાઈ શાહ (૮) શ્રી કેશવલાલ કીલાચંદ (૯) શ્રી વાડીલાલ ચત્રભુજ ગાંધી (૧૦) શ્રી રમણલાલ નગીનદાસ પરીખ (૧૧) શ્રી નાનચંદ રાયચંદ ઝવેરી (૧૨) શ્રી ધીરજલાલ ટોકરસી શાહ (૧૩) શ્રી સોહનલાલજી મ. કોઠારી (૧૪) શ્રી જયતિલાલ રતનચંદ શાહ અને (૧૫) શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી–સમિતિના કન્વીનર.

પ્રવાસ અને પ્રચાર સમિતિ

પ્રવાસ દ્વારા કૉન્ફરન્સનો પ્રચાર કરવા નીચે જણાવેલ સભ્યોની સમિતિ પોતાની સંખ્યામાં વધારો કરવાની સત્તા સાથે યોજના નક્કી કરવામાં આવ્યું. આ સમિતિ પોતાની કાર્યવાહીનો રિપોર્ટ વખતો વખત કાર્યવાહી સમિતિને મોકલી આપવો.

(૧) શ્રી મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહ (૨) શ્રી ફુલચંદ શામજી (૩) શ્રી પોપટલાલ રામચંદ્ર શાહ (૪) શ્રી લાલચંદજી ઢઢ્ઢા (૫) શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી (૬) શ્રી હીરાલાલ મંછાચંદ શાહ (૭) શ્રી મોતીલાલ વીરચંદ શાહ (૮) શ્રી સવાઈલાલ કેશવલાલ (૯) શ્રી મોહનલાલ ગુલાબચંદ ઝવેરી (૧૦) શ્રી વાડીલાલ ચત્રભુજ ગાંધી (૧૧) શ્રી સોહનલાલજી મ. કોઠારી અને (૧૨) શ્રી જયંતિલાલ રતનચંદ શાહ–કન્વીનરો.

શ્રી મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ સ્મારક ફંડની યોજના નક્કી થયા મુજબનું કાર્ય મુખ્ય મંત્રીઓએ સંભાળવા ઠરાવ્યું.

શ્રી 'જૈનયુગ' વ્યવસ્થાપક મંડળ અંગે તા. ૨–૧૦–૫૮ ની કાર્યવાહી સમિતિના નિર્ણયાનુસાર કાર્ય કરવા ઠરાવ્યું.

(૫) શ્રી શ્રાવક શ્રાવિકાક્ષેત્ર ઉત્કર્ષ ફંડની પ્રવૃત્તિ ઉપ-પ્રમુખ અને મુખ્યમંત્રીઓએ કાર્યવાહી સમિતિની અગાઉની સભાના નિર્ણયાનુસાર કરવી.

(૬) 'જૈનયુગ'ના ગ્રાહકો વધારવા વગેરે વિષે વિચારણા થતાં કાર્યવાહી સમિતિમાં ઉપસ્થિત સભ્યોએ સારી સંખ્યામાં ગ્રાહકો નોંધાવવા વચન આપ્યાં. તદુપરાંત સ્થાયી સમિતિના સભ્યોને ગ્રાહકો નોંધવા વગેરે માટે વિનંતીપત્ર પાઠવવા મંત્રીઓને સૂચવાયું હતું.

(૭) કૉન્ફરન્સનું આગામી અધિવેશન માર્ચ, ૧૯૫૯ સુધીમાં મેળવવા ઠરાવ્યું અને તે માટે કેટલીક પ્રવૃત્તિ કલકત્તામાં કરવા પ્રમુખશ્રીએ કહ્યું હતું.

(૮) પ્રવાસ દ્વારા પ્રચાર અને પ્રાંતિક સમિતિઓ રચવા વિગેરે અંગે કેટલીક વિચારણા થઈ હતી.

સાહિત્ય પ્રચાર યોજના સમિતિ

કાર્યવાહી સમિતિની તા. ૧૯-૧૦-૫૮ની સભામાં નિમાયેલી સાહિત્ય પ્રચાર યોજના સમિતિની સભા તા. ૨૫-૧૦-૧૯૫૮ના રોજ કૉન્ફરન્સ કાર્યાલયમાં શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ (કન્વીનર) દ્વારા બોલાવવામાં આવી હતી જે વખતે પાંચ સભ્યો ઉપસ્થિત હતા.

સમિતિએ કૉન્ફરન્સના વીસમાં અધિવેશનના ચોથા ઠરાવ ઉપર પૂરતી ચર્ચા વિચારણા કરી હાલના સંયોગોમાં કૉન્ફરન્સ માટે કેવું સાહિત્ય પ્રકાશન યોગ્ય છે તેનો પૂરતો પરામર્શ કરી તાત્કાલિક અમલમાં આવી શકે એવી યોજના કરી કાર્યવાહી સમિતિ ઉપર તા. ૨૭-૧૦-૫૮ના રોજ એક રિપોર્ટ મોકલેલ છે.

ધાર્મિક શિક્ષણ અંગે મુંબઈ સરકારના શિક્ષણપ્રધાનને મળેલું પ્રતિનિધિ મંડળ

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સના વીસમા અધિવેશનમાં ધાર્મિક શિક્ષણ અને સરકારી નીતિ વિષે એક ઠરાવ થયો હતો તે અંગે મુંબઈ સરકારનાં શિક્ષણ ખાતા સાથે શ્રી જૈન શ્વેતાંમ્બર કૉન્ફરન્સ તરફથી પત્રવ્યવહાર થતાં પ્રતિનિધિ મંડળને મળવાનો સમય આપવામાં આવ્યો હતો તે અનુસાર કૉન્ફરન્સ તરફથી એક પ્રતિનિધિ મંડળ તા. ૧૩-૧૦-૫૮ ના રોજ શિક્ષણપ્રધાન શ્રી હિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈને મળ્યું હતું. આ પ્રતિનિધિમંડળમાં નીચેના આઠ સભ્યો હતા—

(૧) શ્રી હિરાલાલ હાલચંદ દલાલ, બાર. એટ. લૉ
(૨) „ ચીનુભાઈ લાલભાઈ શેઠ, સોલીસીટર
(૩) શ્રી જીવરાજ ભાણજી શાહ, જે. પી.
(૪) „ મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી
(૫) „ ધીરજલાલ ટોકરસી શાહ
(૬) „ ફતેહચંદ ઝવેરભાઈ શાહ
(૭) „ પ્રાણજીવનદાસ હ. ગાંધી
(૮) „ સોહનલાલ મ. કોઠારી (કૉન્ફરન્સના મંત્રી)

આ પ્રતિનિધિમંડળે ગ્રાન્ટને લગતા જે નિયમો ઘડેલ છે તેથી ધાર્મિક શિક્ષણમાં ઉત્પન્ન થતી અગવડો વગેરે ઉપર ચર્ચા કરી હતી અને શિક્ષણપ્રધાને તે ધ્યાનથી સાંભળી યોગ્ય કરવા આશ્વાસન આપ્યું હતું. આ સંબંધમાં કાર્યવાહી આગળ ચાલુ છે.

શ્રી કૉન્ફરન્સના નવા પેટ્રનો

(૧) શ્રી વીપીનચંદ્ર મેઘજીભાઈ શાહ, નૈરોબી
(૨) શ્રી અનંતકુમાર મેઘજીભાઈ શાહ, નૈરોબી
(૩) શ્રી વાઘજીભાઈ પેથરાજ શાહ, મોમ્બાસા

સ્થાયી સમિતિના સભ્યોની અવિધિસર સભા

કૉન્ફરન્સની પ્રવૃત્તિઓ અંગે વિચારવિનિમય કરવા વગેરે માટે રવિવાર, તા. ૨૬-૧૦-૧૯૫૮ના રોજ બપોરના ત્રણ વાગે કૉન્ફરન્સ કાર્યાલયમાં મુંબઈના અખિલ ભારત જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ સ્થાયી સમિતિના સભ્યોની એક અવિધિસરની સભા યોજવામાં આવી હતી.

આ પ્રસંગે શ્રી. મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહ (પ્રમુખ) અને શ્રી ફુલચંદ શામજી (ઉપ-પ્રમુખ) હાજર હતા.

પ્રારંભમાં શ્રી મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહે જણાવ્યું કે અખિલ ભારત સ્થાયી સમિતિ પ્રસંગે સભ્યોએ દર્શાવેલ ઇચ્છા અનુસાર આ સભા યોજવામાં આવી છે અને તે સમિતિ મળ્યા બાદ થયેલા કામકાજની માહિતી મુખ્યમંત્રી આપશે.

શ્રી જયંતિલાલ રતનચંદ શાહ (મુખ્યમંત્રી) એ અખિલ ભારત સ્થાયી સમિતિની મુંબઈની બેઠક બાદ કાર્યવાહી સમિતિની બેઠકમાં થયેલ કામકાજની વિગતો (જે આ અંકમાં કૉન્ફરન્સ કાર્યાલયની પ્રવૃત્તિ નોંધમાં અપાયેલી છે) રજૂ કરી હતી, જેમાં જૂદી જૂદી સમિતિઓ, કાર્યવાહી સમિતિના નવા નિમાયેલ સભ્યો, નવા પેટ્રન, એજ્યુ. મિનિસ્ટરને મળેલ પ્રતિનિધિ-મંડળ, પ્રવાસ અને પ્રચારની યોજના વિગેરે વિગેરે બાબતોનો સમાવેશ થતો હતો. બાદ શ્રી હિરાલાલ

એચ. દલાલ. બાર એટ-લૉ એ મુંબઈના શિક્ષણ પ્રધાનને કૉન્ફરન્સનું પ્રતિનિધિ મંડળ ધાર્મિક શિક્ષણની બાબતમાં મળ્યું તેની વિગતો દર્શાવી હતી. શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસીએ સાહિત્ય પ્રચાર અંગે નિમાયેલી સમિતિની સભાની કાર્યવાહી અંગે વિગતો રજૂ કરી તાત્કાલિક એકાદ-બે પ્રકાશનો હાથ ધરવા સૂચવ્યું. શ્રી પ્રાણજીવનદાસ હ ગાંધીએ સાહિત્ય પ્રચારની બાબત પર વિશેષ પ્રકાશ પાડી કૉન્ફરન્સને એ દિશાની પ્રવૃત્તિ અંગે કાયમી યોજના કરવા વિનંતિ કરી. બાદ શ્રી મોહનલાલ દી. ચોકસીએ મુંબઈમાં અન્યત્ર શ્રાવક શ્રાવિકા ઉત્કર્ષના કાર્ય અંગે એમ્પ્લૉયમેન્ટ બ્યૂરો આદિ યોજવાની જે હિલચાલ ચાલુ છે તે તરફ ધ્યાન ખેંચ્યું. તે ઉપરથી એ બાબત કાર્યવાહી સમિતિમાં વિચારવા પ્રમુખશ્રીએ કહ્યું.

બાદ પ્રમુખશ્રી મોહનલાલભાઈએ જણાવ્યું હતું કે કૉન્ફરન્સ કાર્યાલયમાં મુખ્ય મંત્રી નીચેના દિવસે અને સમયે જનતા અને સ્થાયી સમિતિના સંપર્કમાં રહેવાના હેતુથી હાજર રહેશે.

બુધવાર : બપોરના ૨ થી ૩ વાગ્યા સુધી
શનિવાર : બપોરના ૩ થી ૫ વાગ્યા સુધી

બાદ શ્રી કેશરીચંદ જેસંગલાલ શાહે જણાવ્યું કે કાર્યવાહી સમિતિએ પોતાના આગામી કાર્યક્રમની યોજના રજૂ કરવી ઇષ્ટ થઈ પડશે. તેથી જનતાને સતોષ થશે. શ્રી નવીનચંદ્ર ભોગીલાલ ઝવેરીએ સાધર્મિકવાત્સલ્ય અંગે ન્હાનું-મોટું નવીન કાર્ય શરૂ કરવ ની સૂચના કરી. શ્રી ભગુભાઈ પોપટલાલ શાહે મુંબઈમાં સોળ ભાઈઓએ લીધેલી પ્રતિજ્ઞા વિષે ઉલ્લેખ કરી કૉન્ફરન્સે એ કાર્યમાં સહાયભૂત થવા જણાવ્યું હતું.

બાદ શ્રી છોટુભાઈ એન. શાહે મુંબઈમાં ચાલતી ઉદ્યોગગૃહની પ્રવૃત્તિ વિષે કેટલીક સ્પષ્ટતા કરવા જણાવ્યું. પ્રમુખ શ્રી મોહનલાલભાઈએ કહ્યું કે તેની પ્રવૃત્તિ સ્વતંત્ર સમિતિ દ્વારા ચાલુ છે. શ્રી મોહનલાલ દી. ચોકસીએ અગાઉ આ અંગે કૉન્ફરન્સ દ્વારા થયેલ કાર્યવાહીની કેટલીક હકીકતો પેશ કરી હતી. બાદ પ્રમુખશ્રીએ કૉન્ફરન્સની તા. ૬-૭-૧૯૫૬ની સ્થાયી સમિતિમાં થયેલ ઠરાવ મિનિટબુકમાંથી વાંચી સંભળાવ્યો હતો. શ્રી પુંજાલાલ એન. શાહે આ પ્રશ્ન અંગે કૉન્ફરન્સની પરિસ્થિતિની સ્પષ્ટતા કરી હતી. શ્રી રમણલાલભાઈ એન. પરીખે બંધારણની પરિસ્થિતિ વિચારવા સૂચવ્યું. બાદ શ્રી લીલાવતીબ્હેન દેવીદાસે કહ્યું કે ઉદ્યોગગૃહનું વાર્ષિક ખર્ચ ૪૫ હજાર ઉપર થવા જાય છે અને કૉન્ફરન્સે સર્વ સ્થિતિ તપાસી રૂા. દસ-હજારની ગ્રાંટ આપવા નિર્ણય કરેલ છે. બાકીની જવાબદારી ઉદ્યોગગૃહની સમિતિની છે અને તે જે વિશાળ દૃષ્ટિકોણથી કાર્ય કરે છે તેથી પરિચિત રહી એમાં સૌ સહાયભૂત અને પ્રયત્નશીલ થવા આગ્રહભરી વિનંતિ કરી હતી. શ્રી છોટુભાઈ શાહ અને શ્રી ભગુભાઈએ કેટલીક બાબતોનો નિર્દેશ કર્યા બાદ પ્રમુખશ્રીએ જણાવ્યું હતું કે ઉદ્યોગગૃહની પ્રવૃત્તિ અંગે બંધારણીય પ્રશ્ન કાર્યવાહી સમિતિની આગામી સભામાં વિચારીશું. બાદ શ્રી ફુલચંદ શામજીએ કહ્યું હતું કે કૉન્ફરન્સ એક ખ્યાતિ પામેલી સંસ્થા છે અને એનાં કાર્યને વિકસાવવા આપણે સર્વ દૃષ્ટિએ વિચારવાનું રહ્યું. બાદ શ્રી રતિલાલ દીપચંદ દોશીએ ઉદ્યોગગૃહના બધારણની નકલો બની શકે તો સભ્યોને આપવા સૂચના કરી હતી.

છેવટે શ્રી મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહે જણાવ્યું હતું કે આપ સર્વ અત્રે કૉન્ફરન્સના કાર્યને વેગ આપવાના શુભ આશયથી એકત્ર થયા છો. આપના દિલમાં જે પવિત્ર ભાવના વસી રહી છે તેને અનુરૂપ કાર્યવાહી કરવા આપણે પ્રયત્નશીલ છીએ પરંતુ કેટલાક વખતે અમુક-વ્યક્તિઓ પાસેથી મ્હોટા ફંડની આશા રાખવામાં આવે છે તે દિશામાં અમોએ કેટલાક પ્રયત્નો કર્યા છે અને જુદા જુદા પ્રવાસ દ્વારા ફંડ એકત્ર કરવાની યોજના પણ વિચારી છે. કૉન્ફરન્સનું કાર્ય વિશેષ સુવ્યવસ્થિત કરી અધિવેશન તુરત મેળવવા કાર્યવાહી સમિતિ ઉત્સુકજ નહિ પણ પૂર્ણ પ્રયત્નશીલ છે પણ મ્હારા અંગત મંતાવ્યાનુસાર એકલા મુંબઈ ઉપરજ કૉન્ફરન્સના કામનો બોજો રહે તે ક્યાં સુધી ઠીક છે તે આપ વિચારશો. એની પ્રવૃત્તિ ભારતવર્ષના દરેક દરેકે મોટા શહેર કે ગામડામાં પ્રચાર પામવી જોઈએ. એક એક જૈન ભાઈ-બ્હેન એનાં કાર્યમાં રસ લેવા ઉપરાંત ઉત્સાહ પ્રગટાવે એવી યોજના આપણે કરવી ઘટે. અમુકજ વ્યક્તિઓ કે અમુકજ શહેર ઉપર કૉન્ફરન્સનું કાર્ય અવલંબે એ આજના લોકશાસનના યુગમાં સુસંગત જણાતું નથી. કૉન્ફરન્સને ભારતના જૈનોની અગ્રગણ્ય માર્ગદર્શક સંસ્થા બનાવવી છે. એક રૂપીઆથી માંડી હજારો રૂપીઆ આપનાર એમાં જોડાય તે જોવાનું છે. જૂના અનુભવી કાર્યશીલ કાર્યકરો અને ખાસકરી શ્રી મોહનલાલભાઈ ચોકસીની પણ એ ભાવના છે કે સંસ્થા સમસ્ત સમાજની બને. કોઈ પણ પ્રસંગે ગ્રુપ પાડવા ન

જોઈએ. ટીકા વ્યક્તિગત નહિં હોવી જોઈએ અને એ ધ્યેય લક્ષમાં રાખી જ્યારે દરેક જૈન કે સભાસદ કામ કરવા લાગશે ત્યારે સંસ્થાની સ્થિતિ કેટલી સંગીન અને સુંદર હશે તે આપ સ્વયં કલ્પી લ્યો. મતભેદો અને મનભેદો મૂકી દઈ માત્ર સંસ્થાને આપણા કેન્દ્રબિન્દુ સમાન માનો અને આપ સૌ જો એ પ્રમાણે સહકાર આપતા રહેશો તો સંસ્થાને વધુ પ્રતિષ્ઠિત બનાવવાનું આપણું ધ્યેય જરૂર પાર પડશેજ. હું અવારનવાર તમારા સંપર્કમાં આવીશ. અધિવેશન બાદ તમારામાંનો એક હું થઈશ. અત્યારે આપના વધુમાં વધુ સહકારની ખાસ જરૂર છે. કદાચ સમય લાગે તો દરગુજર કરશો. પણ કૉન્ફરન્સ આપણી છે અને તેને તન, મન, ધનથી સહાય આપી સમૃદ્ધ બનાવવા કટિબદ્ધ થશો તો ધ્યેયને વિજય અવશ્ય સાંપડશેજ.

શ્રી પુંજાલાલ એન. શાહે કહ્યું કે ન્હાની સરખી શરૂઆત પણ સુંદર ગણાય. બાદ સૌ ઉલ્લાસમય વાતાવરણ વચ્ચે વિખેરાયા હતા.

મુંબઈમાં મળેલી અખિલ ભારત જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ સ્થાયી સમિતિ

કાર્યવાહી સમિતિના આદેશાનુસાર અખિલ ભારત જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ સ્થાયી સમિતિની સભા મુંબઈમાં તા. ૪, ૫ ઑક્ટોબર, ૧૯૫૮ના દિવસોએ શ્રી શકુંતલા કાંતિલાલ ઇશ્વરલાલ જૈન ગર્લ્સ હાઇસ્કૂલના સભાગૃહમાં (૩૮, ક્વીન્સ રોડ–મુંબઈ) મળી હતી. આ સભામાં ૮૦ સભ્યો હાજર હતા.

પ્રથમ દિવસની બેઠક શનિવાર તા. ૪–૧૦–૧૯૫૮ના રોજ બપોરના ૩–૩૦ વાગે શરૂ થઈ હતી.

શ્રી મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહ (સંસ્થાના પ્રમુખ) પ્રમુખસ્થાને બિરાજ્યા હતા.

સંસ્થાના મુખ્યમંત્રી શ્રી સોહનલાલ એમ. કોઠારીએ પરિપત્ર વાંચ્યા બાદ અખિલ ભારત જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ મહાસમિતિની મુંબઈમાં તા. ૧૪–૧૫, જુલાઈ, ૧૯૫૬ના રોજ મળેલ બેઠકની મિનીટસ શ્રી માણેકલાલ ડી. મોદી (એસિ. સેક્રેટરી) એ રજૂ કરી હતી ને બહાલ રાખવામાં આવતાં પ્રમુખશ્રીએ તે ઉપર સહી કરી હતી.

પ્રારંભમાં પ્રમુખશ્રીએ જણાવ્યું કે સ્થાયી સમિતિ અધિવેશન બાદ લગભગ સોળ મહીને મળે છે અને તે સમય દરમ્યાન કૉન્ફરન્સની પ્રવૃત્તિ સાથે સંકળાયેલ કેટલાક આગેવાનો સ્વર્ગસ્થ થયા તેઓને અંજલીસ્વરૂપ ઠરાવ આપ સમક્ષ રજુ કરવા ધારણા છે. તદુપરાંત કેટલાક વર્ષોથી સમાજમાં પ્રવૃત્તિ રહેલ "તિથિ"ના મતભેદ અંગે આપણી સમાજના અગ્રણી શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ જે સફળ નિરાકરણ લાવ્યા છે તે અભિનંદનીય છે. તે અંગે આપ સમક્ષ એક ઠરાવ રજુ કરવામાં આવશે તે વિચારી યોગ્ય કરશો.

અત્રે કૉન્ફરન્સના બંધારણ અંગે શ્રીયુત રતિલાલ સી. કોઠારીએ કેટલીક વિગતો જાણવા ઇચ્છા વ્યક્ત કરી જે અંગે ખુલાસા અને સ્પષ્ટિકરણ કરવામાં આવ્યું.

બાદ પ્રમુખસ્થાનેથી નીચેનો ઠરાવ રજુ થતાં તે સર્વાનુમતે પસાર થયો હતા :—

૧ શોક પ્રસ્તાવ

કૉન્ફરન્સ પ્રત્યે પ્રેમ અને સહાનુભૂતિ ધરાવનાર તેમજ ધર્મ અને સમાજના કાર્યોમાં ઉત્સાહથી સેવા આપનાર શ્રી ચત્રભુજ મોતીલાલ ગાંધી (ભાવનગર), શ્રી કકલભાઈ બી. વકીલ (રાધનપૂર), શ્રી ભગવાનદાસ હરખચંદ શાહ (લિંબડી), શ્રી ગુલાબચંદ આણંદજી કાપડીઆ (ભાવનગર), શ્રી ચીમનલાલ મંગળચંદ શાહ (કલકત્તા), શ્રી પુંજાભાઈ દીપચંદ શાહ (અમદાવાદ), લાલા મંગતરામજી જૈન (અંબાલા), શ્રી પનાલાલ માણેકલાલ સોનાવાલા (પાટણ), જગતશેઠ ફતેહચદજી (બરહમપુર–મુર્શિદાબાદ), શ્રી સિદ્ધરાજજી ધારીવાલ (લશ્કર), મહારાજ બહાદુરસિંહજી દુગ્ગડ (કલકત્તા), શ્રી જગમોહનદાસ ડાહ્યાભાઈ કોરા (ખેડા), શ્રી ફતેહચંદ લલ્લુભાઈ (પાટણ), શ્રી મંગલદાસ નથુભાઈ ખરીદીઆ (અમદાવાદ), શ્રી મગનલાલ ભુખણદાસ (અમલનેર)ના સ્વર્ગવાસ બદલ અખિલ ભારત જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ સ્થાયી સમિતિની આ સભા અત્યત દુઃખ પ્રદર્શિત કરે છે અને તેમના આત્માને પરમશાંતિ ઇચ્છે છે.

આ ઠરાવની નકલ સ્વર્ગસ્થના કુટુમ્બીજનોને મોકલવાનું ઠરાવવામાં આવે છે.

—પ્રમુખસ્થાનેથી રજૂ : ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર.

૨ શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈને અભિનંદન

સમગ્ર જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સમાજમાં કેટલાક વર્ષોથી પ્રવર્તી રહેલ 'તિથિ'ના ઉગ્ર મતભેદ અંગે પૂજ્ય આચાર્ય દેવો તથા મુનિવર્યોનો સંપર્ક સાધી જે સફળ નિરાકરણ લાવવા માટે અથાગ પ્રયત્ન આપણા સમાજના અગ્રણી શ્રીમાન શેઠ કસ્તુરભાઈ લાલભાઈએ કરી શ્રીસંઘમાં શાંતિ અને ઐક્ય સ્થાપેલ છે તે બદલ શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સની સ્થાયી સમિતિની આ સભા તેઓશ્રીને અભિનંદન આપે છે અને બાકી રહેલ

પ્રશ્નનું પણ પૂજ્ય આચાર્યાદિના સહકારથી બને તેટલું જલ્દી નિરાકરણ લાવવા વિનંતિ કરે છે. ભવિષ્યમાં તેઓશ્રી સમાજશ્રેયના આવા અનેક કાર્યો પાર પાડવા માટે સવિશેષ શક્તિશાળી અને દીર્ઘાયુષી થાઓ એવી શાસનદેવને પ્રાર્થના કરે છે.

સમાજના અન્ય ગૃહસ્થોએ શ્રીમાન શેઠ કસ્તુરભાઈને આ પરત્વે જે સહકાર આપ્યો છે તેની પણ આ સભા સહર્ષ નોંધ લે છે.

—પ્રમુખસ્થાનેથી રજૂ : ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર

બાદ સંસ્થાના મુખ્યમંત્રી શ્રી જયંતિલાલ રતનચંદ શાહે જુન-જુલાઈ, ૧૯૫૭માં મળેલ કૉન્ફરન્સના વીસમા અધિવેશનથી અત્યારપર્યન્ત કૉન્ફરન્સના ઠરાવો અને અન્ય કાર્યો અંગે થયેલ કાર્યવાહી દિગ્દર્શક મંત્રીઓનું નિવેદન વાંચી સંભળાવ્યું હતું તેમજ ઑડિટ થએલ હિસાબ રજૂ કર્યો.

શ્રી કાંતિલાલ કોરાને સુવર્ણચંદ્રક

અત્રે સંસ્થાના મુખ્યમંત્રી શ્રી જયંતિલાલ રતનચંદ શાહે જણાવ્યું કે કૉન્ફરન્સની કાર્યવાહી સમિતિમાં શ્રીયુત કાંતીલાલ ડા. કોરા, એમ. એ. ને "જૈનયુગ"ને વિવિધ પ્રકારે સમૃદ્ધ બનાવવાની વિશિષ્ટ સેવાઓ બદલ સુવર્ણચંદ્રક એનાયત કરવા નિર્ણય કરવામાં આવેલ છે તે નિવેદન કરતાં મને હર્ષ થાય છે. આપ સૌ તે વાતને અનુમોદન આપશો. તેમણે ઉમેર્યું હતું કે છેલ્લા એક વર્ષથી શ્રીયુત કોરા જે રીતે કૉન્ફરન્સના આ કાર્ય માટે અમૂલ્ય સેવાઓ અર્પી રહ્યા છે તે અભિનંદનીય છે. 'જૈનયુગ' વ્યવસ્થાપક મંડળના સભ્યો શ્રી ચંદુલાલ વર્ધમાન શાહ, જે. પી. અમોને ઉત્સાહ અને માર્ગદર્શન આપી રહ્યા છે તે ખરેખર અભિનંદનીય છે. એમનો સર્વદેશીય સહકાર આ પ્રવૃત્તિને વેગ આપવામાં ખૂબ નિમિત્તરૂપ છે. તદુપરાંત શ્રી સૌભાગ્યચંદ્રજી સિંગી, એમ. એ. પણ આ કાર્યને વિકસાવવા માટે જે સુંદર સહકાર આપી રહ્યા છે તેની આભાર સહ નોંધ લેવી ઘટે છે.

પ્રમુખ શ્રી મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહે જણાવ્યું કે 'જૈનયુગ'ની સાહિત્યાદિ વિષયક રસથાળ સમગ્ર ભારતમાં એકી અવાજે પ્રસંશાપાત્ર બનેલ છે. શ્રી કાંતિલાલ કોરાએ આ કાર્ય માટે જે રીતે સેવા અર્પી છે તે અભિનંદનીય હોઈ કાર્યવાહી સમિતિના નિર્ણયાનુસાર આજે સુવર્ણ ચંદ્રક અર્પણ કરવા જે સુઅવસર પ્રાપ્ત થયેલ છે તેને સૌ વધાવી લેશો. શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસીએ પણ શ્રી કોરા જેવા મુંગાસેવકની કદર થાય તે યોગ્યજ છે એમ જણાવ્યું. શ્રી સોહનલાલજી એમ. કોઠારી પણ સમર્થનનો સૂર પુરાવ્યા.

અત્રે શ્રી કાંતિલાલ ડા. કોરાને પ્રમુખ શ્રી મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહના શુભહસ્તે સુવર્ણચંદ્રક એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો.

બાદ શ્રી રૂઘનાથભાઈ જીવણભાઈએ પાટણાવાવમાં નિકળેલ પ્રતિમાજી વિગેરે અંગે કાર્યવાહી ચાલુ રાખવા સૂચના કરી હતી. સંસ્થાના ઉપ-પ્રમુખ શ્રી ફુલચંદ શામજીએ એ અંગે કૉન્ફરન્સ દ્વારા ચાલતી કાર્યવાહી વિસ્તૃતપણે દર્શાવી હતી.

બાદ પ્રમુખ શ્રી મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહે કૉન્ફરન્સના કાર્ય અંગે વિધાયક પદ્ધતિ સ્વીકારી તેને સર્વ વ્યાપી સંસ્થા બનાવવા વિજ્ઞપ્તિ કરી હતી.

સભ્યોને વિચારણાર્થે મંત્રીનું નિવેદન છપાવીને મળે તે સૂચન શ્રી જીવરાજ ભાણજી શાહ અને બીજા કેટલાક સભ્યો તરફથી મળતાં પ્રમુખશ્રીએ તે સાઈક્લૉસ્ટાઈલ કરી આપવા અનુમતિ દર્શાવી હતી. વિશેષમાં ભવિષ્યમાં મંત્રીનું નિવેદન છપાવી સભામાં સભ્યોને આપવાની પદ્ધતિ રાખવા મંત્રીઓને સૂચન થયું હતું. બાદ સભા રવિવાર તા. ૫-૧૦-૧૯૫૮ ઉપર મુલતવી રહી હતી.

અખિલ ભારત જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ સ્થાયી સમિતિની બીજા દિવસની બેઠક રવિવાર તા. ૫-૧૦-૧૯૫૮ ના રોજ સવારના ૯ વાગે શ્રી મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહના પ્રમુખપદે શ્રી શકુંતલા કાંતિલાલ જૈન ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલના સભાગૃહમાં મળી હતી.

પ્રારંભમાં સભ્યોને મુખ્યમંત્રીના નિવેદનની સાઈકલોસ્ટાઈલ કરેલી નકલો વ્હેંચવામાં આવી હતી.

બાદ શ્રી કેશરીચંદ જેસંગલાલ શાહે જણાવ્યું કે અધિવેશન બાદ ઘણા લાંબા સમયે સ્થાયી સમિતિ મળે છે. કૉન્ફરન્સના કાર્ય અંગે મુખ્યમંત્રીઓએ રજુ કરેલ નિવેદન ઘણી વિચારણા માંગી લે છે. સંસ્થા માટે જેણે અનેક ભોગો આપ્યા તેઓને સ્થાન રહ્યું નથી એથી પરિસ્થિતિ વિકટ બની લાગે છે. સમાજ વધુ નક્કર કાર્યવાહીની આશા રાખે છે અને તે માટે સર્વ પ્રકારે સહકાર આપશે એવી ખાત્રી અસ્થાને નથી.

અત્રે શ્રી પુંજાલાલ એન. શાહે નિવેદનમાં દર્શાવેલ કેટલીક બાબતો અંગે ખુલાસા પૂછ્યા હતા જે મુખ્યમંત્રીએ આપ્યા હતા. બાદ શ્રી જેઠાલાલ લક્ષ્મીચંદ, શ્રી રતિલાલ રામચંદ્ર દોશી, શ્રી નવીનચંદ્ર ભોગીલાલ ઝવેરી, શ્રી સૌભાગ્યચંદ્રજી સિંગી અને શ્રી ભગુભાઈ આદિ એ સંગીન યોજના રજુ કરવા જણાવ્યું હતું.

બાદ શ્રી મોતીલાલ વીરચંદ શાહે કહ્યું કે કાર્યવાહી સમિતિમાં લગભગ બધા પ્રદેશોનું પ્રતિનિધિત્વ આવી જાય એવી રીતે સભ્યો લેવાયા છે અને થોડા સમયમાં જૂદા જૂદા પ્રદેશોમાં પ્રચાર માટે યોજના કરવાની ધારણા રખાઈ છે. આપ સૌ કાર્ય કરવાની મુશ્કેલીઓ વિચારશો તો જણાશે કે સૂચન કરવા કરતાં અમલ કરવામાં ઘણી મુશ્કેલીઓ આવે છે. છતાં આપણે તો કૉન્ફરન્સને કાર્યક્ષમ બનાવવી છે અને આપ સૌના સહકારથી તે દિશામાં સફળતા મળશે.

શ્રી છોટુભાઈ એન. શાહે કૉન્ફરન્સની કાર્યવાહી ઉપર દૃષ્ટિપાત કરી મુંબઈમાં ચાલતા ઉદ્યોગગૃહ અંગે કેટલીક હકીકત રજૂ કરી અને તે અંગે બંધારણીય દૃષ્ટિએ સ્પષ્ટતા કરવાની આવશ્યકતા ઉપર ભાર મૂક્યો.

બાદ શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસીએ જણાવ્યું કે જૂદી જૂદી સમિતિઓ દ્વારા જે કાર્ય થયું છે તેથી સંતોષ ન માનતાં વધુ સંગીન કાર્ય તરફ પ્રયાણ કરવાની આવશ્યકતા છે. જનતા સહકાર આપવા હંમેશા તૈયાર છે.

શ્રી છોટાલાલ કાલિદાસ શાહ, શ્રી કાંતિલાલ ઉજમલાલ, શ્રી શાંતિલાલ રતનચંદ, શ્રી પ્રાણજીવનદાસ હ. ગાંધી, શ્રી વાડીલાલ જીવરાજ શાહ અને શ્રી રાયચંદ ગુલાબચંદ (અચ્છારી), આદિ એ ફંડ એકત્ર કરી કાર્ય વિસ્તારવા અંગેના મંતવ્યો રજૂ કર્યાં. બાદ નીચે મુજબનો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતા.

મુખ્ય મંત્રીઓનું નિવેદન

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સના મુખ્ય મંત્રીઓએ તા. ૪–૧૦–૧૯૫૮ના રોજ અખિલ ભારત જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ સ્થાયી સમિતિ સમક્ષ જે નિવેદન અને હિસાબ રજુ કરેલ છે તેની નોંધ લેવામાં આવે છે.

દરખાસ્ત : શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ
ટેકો : શ્રી રતિલાલ છોટાલાલ શાહ
ઠરાવ : સર્વાનુમતે પસાર

રવિવાર, તા. ૫–૧૦–૧૯૫૮ના રોજ રાત્રીના આઠ વાગે સ્થાયી સમિતિની મોકૂફ રહેલી બેઠક શ્રી મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહના પ્રમુખપદે મળી હતી.

પ્રારંભમાં મુખ્ય મંત્રી શ્રી જયંતિલાલ રતનચંદ શાહે સવારે મળેલ સભામાં રચનાત્મક શૈલીએ જે માર્ગદર્શન અને સૂચનાઓ થઈ તેને આવકારી હતી.

બાદ શ્રી છોટુભાઈ એન. શાહે ઉદ્યોગગૃહ અંગે મુંબઈમાં ચાલતી પ્રવૃત્તિ વિષે કેટલીક વિચારણીય હકીકતો (બંધારણાદિને સ્પર્શતી) રજૂ કરી. શ્રી પરમાનંદ કુંવરજી કાપડીઆએ ઉદ્યોગગૃહની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ વિષે વિવેચન કરી તેને સહાય અને સહકાર આપવા અપીલ કરી. આ અંગે કેટલીક ચર્ચા ઉપસ્થિત થતાં પ્રમુખશ્રીએ સર્વ વિગતો તપાસી જવા કહ્યું હતું.

અત્રે કૉન્ફરન્સના બંધારણ ફેરફાર (કલમ ૫ ની નોંધ નં. ૬) વિષે મુખ્ય મંત્રી શ્રી સોહનલાલ એમ. કોઠારીએ ભૂમિકા રજૂ કરી. કાર્યવાહી સમિતિએ સુચવેલ સુધારો સ્વીકારવા અપીલ કરી. આ અંગે શ્રી પુંજાલાલ એન. શાહ, શ્રી શાંતિલાલ રતનચંદ દોશી, શ્રી પ્રાણજીવનદાસ હ. ગાંધી, શ્રી નવીનચંદ્ર ભોગીલાલ ઝવેરી, શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી, શ્રી પ્રવીણચંદ્ર શિવજી શાહ, અને શ્રી કુલચંદ શામજી એ પોતાના દૃષ્ટિબિંદુઓ રજૂ કર્યાં હતા. બાદ નીચે મુજબ ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો :—

૪ બંધારણમાં ફેરફાર

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સના બંધારણની "સભાસદો" શિર્ષક કલમ નં. ૫ ના નીચેની નોંધ નં. ૬ નીચે પ્રમાણે રાખવી :—

"(૬) મુરબ્બી તથા સભાસદો તરફથી મળેલો લવાજમો કાયમી નિભાવ ફંડમાં જમા કરવામાં આવશે અને તે રીતે જમા થયેલી રકમના વ્યાજનો જ ઉપયોગ થઈ શકશે."

દરખાસ્ત : શ્રી પરમાનંદ કુંવરજી કાપડીઆ
ટેકો : શ્રી ચંદુલાલ વર્ધમાન શાહ
ઠરાવ : ૧ વિરુદ્ધ બહુમતે પસાર

બાદ શ્રી હિરાલાલ એચ. દલાલે કૉન્ફરન્સના આત્મ સંશોધન સ્વરૂપ વિવેચન કરી અધિવેશન વખતે માત્ર ઉર્મિશીલ બનવાને બદલે કાર્ય કરવાની તમન્ના સેવવા, દરેકે દરેકે જૈનના શ્વાસોચ્છવાસમાં કૉન્ફરન્સનું કાર્ય વહે તેવી યોજના કરવા, પૂર્વગ્રહો તજી દેવા, અહમ્‌ભાવ છોડવા, લોકશાહીમાં બહુમતિને માન આપવા, પરસ્પર વિશ્વાસ રાખી કાર્ય કરવા, સહિષ્ણુતા, પ્રેમ અને મમતાથી એક બીજાના હૃદયને જીતવા, માત્ર ઠરાવો કરવા કરતાં અલ્પ પણ યોજનાપૂર્વક કાર્ય ઉપાડવા, સર્વ પક્ષોને સાથે રાખી કાર્ય કરવા, સેવકની ભાષા બોલી શેઠપણાનું માનસ રાખવાની વૃત્તિને તિલાંજલી આપવા વગેરે અનેક મહત્વપૂર્ણ મુદ્દા રજુ કર્યા હતા.

શ્રી રતિલાલ સી. કોઠારીએ જણાવ્યું કે સમાજમાં કામ કરનાર સાચી વ્યક્તિઓને શોધવા પ્રયત્ન કરવા

જોઈએ અને સમાજના કાર્યમાં બધા સમાન કક્ષાએ છે એમ મનાવું જોઈએ. તેમણે રતલામ પ્રકરણ અંગે કેટલીક ઉપયોગી વિગતો રજુ કરી હતી. તદુપરાંત રાજકારણમાં જૈનોએ ખાસ ભાગ લેવા સૂચના કરી હતી. બાદ નીચેનો ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યો હતો :—

૫ રતલામ જિનાલય પ્રકરણ

રતલામના જિનાલય પ્રકરણ અંગે મધ્યપ્રદેશ સરકારે મુનિ શ્રી મનકવિજયજી ઉપર જે વૉરન્ટ અયોગ્યરીતે બજાવેલ છે તે પ્રત્યે શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ વિરોધ દર્શાવે છે અને એ બાબતમાં યોગ્ય કાર્યવાહી કરવા કાર્યવાહી સમિતિને સૂચવે છે.

—પ્રમુખસ્થાનેથી રજૂ : ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર

બાદ શ્રી કેશરીચંદ જેસંગલાલ, શ્રી પુંજાલાલ એન. શાહ, શ્રી રતિલાલ છોટાલાલ શાહ, શ્રી છોટુભાઈ એન. શાહ, શ્રી કાંતિલાલ વીરચદ (માલેગામ) આદિએ પેટા–સમિતિઓની પુનરરચના વગેરે અંગે વિધવિધ સૂચનાઓ કરી હતી. શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહે એને અનુમોદન આપી સંસ્થાને વેગ આપવા સૂચના કરી. શ્રી વરધીલાલ વમળશી શેઠ, શ્રી વાડીલાલ જીવરાજ શાહ, શ્રી મગનલાલ ભગવાનજી શાહ, શ્રી દીપચંદ મગનલાલ શાહ, શ્રી શાંતિલાલ રતનચંદ દોશી અને શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી આદિ સભ્યોએ કાર્યવાહી એકજ સ્થળે કેન્દ્રિત કરવા કરતાં તેની જૂદા જૂદા સ્થળોએ વ્હેંચણી કરવા સૂચવ્યું.

બાદ શ્રી મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહે સભ્યોની સૂચનાઓ ઉપર કાર્યવાહી સમિતિમાં વિચાર કરવા જણાવ્યું હતું. આજના રાજનૈતિક ક્ષેત્રમાં કૉન્ફરન્સની જરૂરીઆત વિષે બે મત નથી અને તેથી તેને પુષ્ટ બનાવવા માટે સૌના સહકારની અપેક્ષા રહે છે તે દૃષ્ટિએ વખતોવખત સર્વે સભ્યોના સંપર્કમાં રહેવા પ્રયત્ન કરવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી હતી.

બાદ શ્રી મુંબઈ અને માંગરોળ જૈન સભા, બહારગામથી આવેલા સભ્યોનો મુખ્યમંત્રી શ્રી જયંતિલાલ રતનચંદ શાહે આભાર માન્યો. પ્રમુખશ્રીનો આભાર માનવાની દરખાસ્ત શ્રી કેશરીચંદ જેસંગલાલે કરી જેને શ્રી છોટુભાઈ એન. શાહે ટેકો આપ્યો. તે મંજુર કરી “ પ્રભુ શ્રી મહાવીરની જય ” ધ્વની વચ્ચે બેઠકની પૂર્ણાહુતિ થઇ.

૭ ૭ ૭

ધાર્મિક અભ્યાસ એકીકરણ

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર ધાર્મિક એકીકરણ સમિતિ દ્વારા તા. ૧૮ અને ૧૯, ઑક્ટોબર, ૧૯૫૮ શનિ–રવિવારના દિવસોએ શ્રી. જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ કાર્યાલયમાં શ્રી. પ્રસન્નમુખભાઈ સુરચંદ બદામી, બાર-ઍટ-લૉના પ્રમુખપદે એક સંમેલન યોજાયું હતું જે વખતે શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર એજ્યુકેશન બોર્ડ, મુંબઈ; શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ, મહેસાણા; શ્રી જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ સંઘ, મુંબઈ; શ્રી જૈન તત્ત્વજ્ઞાન વિદ્યાપીઠ, પુના; શ્રી રાજનગર જૈન શ્વે. મૂ. ધા. ઈ. પરીક્ષાલય, અમદાવાદ અને અન્ય શિક્ષણ સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓ તેમ જ આ વિષયમાં રસ લેનાર કેટલાક ગૃહસ્થો ઉપસ્થિત હતા. આ સમેલનમાં નીચે પ્રમાણેના ઠરાવો થયા છે :—

ઠરાવો ૧લો :

ધાર્મિક શિક્ષણના અભ્યાસ અને પ્રચારના ક્ષેત્રમાં કામ કરતી સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓ તથા ધાર્મિક શિક્ષણમાં રસ લેતા સજ્જનોની આ સભા એવો ઠરાવ કરે છે કે-જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સમાજની દરેક ધાર્મિક શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં એક સરખો ધાર્મિક અભ્યાસક્રમ હોવો જોઈએ તેમ સ્વીકારે છે.

ઠરાવ રજો :

ધાર્મિક અભ્યાસક્રમ એકીકરણ સંમેલનની આ સભા ઠરાવે છે કે જૈન શ્વે. મૂર્તિ. સમાજની શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં સરખો ધાર્મિક અભ્યાસ કરાવી શકાય તે માટેની રૂપરેખા તૈયાર કરવા તથા પાઠ્ય પુસ્તકોનું સૂચન કરવા અને તે અંગેનું તમામ કામકાજ કરવા નીચેના ૨૧ સભ્યોની એક સમિતિ વધારાના સાત સભ્યો નીમવાની સત્તા સાથે નીમવામાં આવે છે. આ સમિતિએ મોડામાં મોડા એક વર્ષમાં ધાર્મિક અભ્યાસની રૂપરેખા તૈયાર કરવી.

શ્રી જૈન શ્વે. એજ્યુકેશન બોર્ડ, જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ, જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ સંઘ, જૈન તત્ત્વજ્ઞાન વિદ્યાપીઠ, રાજનગર ધા. ઈ. પરીક્ષા સંસ્થા આ પાંચે સંસ્થાઓના દરેકના ત્રણ ત્રણ પ્રતિનિધિ (૧૬) શ્રી પ્રસન્નમુખભાઇ સુરચંદ બદામી, (૧૭) શ્રી અમૃતલાલ કાલિદાસ દોશી (૧૮) શ્રી મનસુખલાલ તારાચંદ મહેતા (૧૯) શ્રી અમૃતલાલ કાલિદાસ (૨૦) શ્રી રતીલાલ દીપચંદ દેસાઈ (૨૧) શ્રી મોતીલાલ વીરચંદ : (કન્વીનર) શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી. તદુપરાંત ઠરાવ નં. ૩ અને ૪ સમિતિની ભવિષ્યની કાર્યવાહીની રૂપરેખાને લગતા છે.

સજન સંબંધી દૂહા

સંપાદક : પ્રા. મંજુલાલ ર. મજમુદાર એમ. એ., પીએચ. ડી.

['સજન સંબંધ પ્રકાશ' નામે સજન (સં. स्वजन)ના સ્નેહ સંબંધી ૧૨૩ દૂહાઓનો નાનકડો ગ્રંથ શીનોરના જ્ઞાનભંડારમાં પોથીરૂપે છે. તેમાંથી કેટલાક દૂહા અહીં પરિચયરૂપે ઊતાર્યા છે. દૂહાની ભાષા સં ૧૫૦૦–૧૬૦૦ ની આસપાસની છે. કેટલાક દૂહા सज्जन ને પણ લાગુ પડે છે પરંતુ તેનો પ્રધાન સૂર પ્રેમીઓના પ્રેમને સ્પર્શે છેઃ "સજન" ઉપરથી બનેલો 'સાજન' શબ્દ પણ વપરાશમાં છેઃ દરેક દૂહાની છાયા આપતાં લંબાણ થવાના ભયથી માત્ર મૂળ દૂહા જ અહીં આપ્યા છે; મોટા ભાગના તો સહેજે સમજાય તેવા છે. —સંપાદક]

૧

સજન ! તુમ્હ વિયોગડઈ, જે મુઝ્ઝ મનિ અતિ દુઃખ :
તે દુઃખ જગદીશ્વર લહઈ, મઈ ન કહાઈ મુખ.

૨

જિણિ દીઠઈ મન ઉલ્લસઈ, જિણિ દીઠઈ સુખ હોઈ :
તે સજન દીસઈ નહીં : અવર ઘણેરા હોઈ.

૩

સરવર દીઠઉ હંસલઈ, જાણ્યઉ પૂગી આસ :
જઉ સર બગલઈ બોટિઉ, તઉ કિમ કરઈ વિલાસ ?

૪

અંબ ભણી મઈ સેવિઉં, કાયર હુઉ કરીર:
આસ ન પુહુતી મનતણી, તેણિ દુખિ દહઈ શરીર.

૫

કારણ કિમપિ ન જાણિઈ, સજન હુવા સરોસ :
કઈ દુર્જન ભંભેરિઆ ? કઈ અમ્હારો દોસ ?

૬

સજન ! તેહવા મિત્ત કરિ, જેહવા, ફોફલ ચંગ :
આપ કહાવઈ કટકડા, પરહ ચઢાવઈ રંગ.

૭

સાજન-સરિસી ગોઠડી. સાજણ-સિઉં સંયોગ :
પુણ્ણ વિણુ નવિ પામીઈ, કેતઉ કીજઈ સોગ ?

૮

ઘડી હુઈ માસ-સમી, વરિસ-સમા દિન જાઈ :
તુઝ્ઝ વિયોગ જવ સંભરઈ, તવ ભોજન વિષ થાઈ.

૯

કિહાં કોઈલિ ? કિહાં અંબવન ? કિહાં ચાતકિ ? કિહાં મેહ ! :
દૂરિ ગયાં નવિ વીસરઈ, ગિરુઆતણા સનેહ.

૧૦

સજન કિમઈ ન વીસરઈ, દેસવિદેસ ગયાઈ :
જિમ જિમ સજન સંભરઈ, તિમ તિમ નયણ ઝરાઈ.

૧૧

સ્તઉ દિણયર ઉગ્ગમઈ, સ્તઉ દાડીમ-ફુલ્લ :
સ્તે રત્તઉ જઉ મિલઈ, કવણ કરિસ્યઈ મૂલ !

૧૨

કમલિની જલમ્મિ વસઈ, ચંદા વસઈ આકાસ :
જે જેનિહ ચિત્તઈ વસઈ, તે છઈ તેનિહ પાસ.

૧૩

આડા ડુંગર અતિ ઘણા, વિચિ વાહુલી અસંખ :
મન જાણઈ ઊડી મલું : દૈવઈ ન દીધી પંખ !

૧૪

મન તાલાં, તનુ તાકડી : નેહ કેતા મણ હૂઈ?
લાગઈ તો લેખુ નહીં : ત્રટઉ ટાંક ન હૂઈ?

૧૫

જવ ઊંઘું તવ જગ્ગવઈ, જવ જાગું તવ જાઈ :
ચિત્તિ વસીઉ વલ્લહા : ઈણિપરિ રયણિ વિહાઈ !

૧૬

પ્રીતિ ભલી પંખેરઆં, જે ઊડિનિં મિલંતિ :
પંખવિહૂણાં માણસાં, અલગા-થાં વિલવંતિ !

૧૭

કાલી પણિ કોઈલિ ભલી, જેહનિ હૃદય વિવેક :
અંબ-વિહૂણી અવરસ્યું, બોલ ન બોલઈ એક.

૧૮

સજન તણા સંદેસડા, સુણતાં હુઈ અપાર :
જિમ જિમ વલિવલિ પૂછીઈ, તિમ તિમ ના'વઈ પાર.

૧૯

ભમરુ જાણઈ રસ-વિરસ, જે સેવઈ વણરાય :
ઘુણ સ્યું જાણઈ બાપડો, જે સૂકુ, લાકડ ખાય ?

૨૦

મ મ જાણિસિ એ નેહડો ત્રટઈ ગામિ ગયાઈ :
બિમણો વાધઈ સજ્જણાં : તુચ્છો હુઈ ખલાઈ.

જૈન સાહિત્ય

શ્રી દલસુખભાઈ માલવણિયા

સાહિત્યના સંપ્રદાયદૃષ્ટિએ વિભાગો કરવા એ ક્યાં સુધી ઉચિત છે એ પ્રશ્ન બાજુએ રાખી જૈન અને જૈનેતર સાહિત્યનો ભેદ કઈ બાબતોમાં છે તેનો આપણે વિચાર કરીએ. પ્રાચીનતાનો વિચાર કરીએ તો જૈન સાહિત્ય કાલની દૃષ્ટિએ વૈદિક સાહિત્યની અપેક્ષાએ નવું છે. પણ જેમ વૈદિકોએ વેદોને અપૌરુષેય માની અનાદિ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તેમ જૈનોએ પણ કહ્યું છે કે શ્રુત દ્રવ્ય દૃષ્ટિએ અનાદિ છે; કેવળ પર્યાય દૃષ્ટિએ તે તે કાળના તીર્થંકરોએ નવું નવું રૂપ આપ્યું છે. દેશની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો વેદોની રચના ઉત્તરમાં થઈ છે અને જૈનાગમોનો ઉપદેશ પૂર્વ ભારતમાં બિહારમાં થયો છે. પણ તેની અંતિમ ઉપલબ્ધ સંકલના અને લેખનમાં પશ્ચિમ ભારતે મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. વૈદિક સાહિત્ય એ શ્રુતિ છે અને જૈન સાહિત્ય શ્રુત છે. આ દૃષ્ટિએ બન્નેમાં લેખની પ્રધાનતા નથી પણ ઉપદેશની પ્રધાનતા છે. વેદોની સંકલના એ એક ઋષિનો ઉપદેશ નથી પણ અનેક કવિઓ અથવા ઋષિઓની રચનાઓનો સમાવેશ તેમાં છે; જ્યારે આગમના મૌલિક અંગગ્રંથો કેવળ એક ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશોની સંકલના મનાય છે. આ દૃષ્ટિએ તેની વિશેષ સમાનતા બૌદ્ધ ત્રિપિટક સાથે છે. તે પણ એક ભગવાન બુદ્ધના જ ઉપદેશની સંકલનાનું ફળ છે. જૈન આગમ પ્રાકૃત ભાષામાં છે; જ્યારે વૈદિક શ્રુતિ સંસ્કૃત ભાષામાં નિબદ્ધ છે. વૈદિક શ્રુતિ અધિકાંશ દેવોની સ્તુતિરૂપ છે જ્યારે જૈન શ્રુત વિશે તેમ નથી. તેમાં તે આચરણ સંબંધી ઉપદેશને મુખ્ય સ્થાન છે. વેદોની જેમ જૈન શ્રુત પણ ગદ્યપદ્ય ઉભયરૂપે ઉપલબ્ધ છે. આ બધી તુલના તો જૈન-જૈનેતરની બાહ્ય દૃષ્ટિએ થઈ.

વેદ વાંચતાં એક વસ્તુ જે સામે તરી આવે છે તે એ છે કે જીવનમાં તરવરાટ અનુભવતી એક ઉત્સાહી પ્રજાનું તે સાહિત્ય છે. જીવન-સાંસારિક જીવનથી દૂર ભાગતી પ્રજાનું ચિત્ર વેદમાં નહિ મળે, પણ ભૌતિક સંપત્તિની પાછળ પડેલી પ્રજાનું દર્શન તેમાં થાય છે. ઋષિઓએ દેવોની સ્તુતિ કરી છે કે અમને ગાયો આપો, સંતાન આપો, જમીન આપો, ધન-ધાન્ય આપો, અમારા શત્રુઓનો સંહાર કરો. શત્રુઓ ઉપર વિજય કરતી અને આગળ ધપતી પ્રજાનું તાદૃશ ચિત્ર વેદો પૂરું પાડે છે. મુનિઓ અને યતિઓનો સંહારક ઇંદ્ર અને નગરોનો નાશ કરનાર ઇંદ્ર એ પ્રજાનો માન્ય મોટો દેવ છે. એ ઘુમક્કડ પ્રજાને ભૌતિક સંપત્તિમાં રસ છે. સ્થિર થયેલી પ્રજાની જેમ તેને આધ્યાત્મિક સંપત્તિની કલ્પના પણ નથી. વેદો એ એક કાવ્યનો રસાસ્વાદ કરાવી શકે છે પણ તે સ્થૂલ રસાસ્વાદ જ આપી શકે છે. સૂક્ષ્મ અને સ્થાયી આનંદ કે આસ્વાદ તેમાંથી મળી શકે તેમ છે નહિ.

એ જ વેદોના પરિશિષ્ટો રૂપે રચાયેલ સાહિત્ય જે વેદાંત કે ઉપનિષદોના નામે પ્રસિદ્ધ છે તે વાંચતાં એક જુદી જ જાતનું ચિત્ર આપણી સમક્ષ ખડું થાય છે. તેમાં ભૌતિક સંપત્તિના આગ્રહને બદલે વિરતિનો નવો સૂર સંભળાય છે. વૈદિક યજ્ઞ-યાગોને ફૂટી નૌકાની ઉપમા આપવામાં આવી છે અને સ્પષ્ટ જાહેર કરવામાં આવ્યું છે કે એ કાંઈ તારી શકશે નહિ. તરવા માટે તો કોઈ બીજો જ ઉપાય લેવો જોઈએ અને તે આત્માની ઓળખ છે. વિદ્વાનોને પ્રશ્ન થયો છે કે અચાનક આ નવો મોડ ક્યાંથી એ વૈદિક સાહિત્યમાં આવ્યો? આ પ્રશ્નનું સમાધાન શ્રમણોની વિચારપરંપરામાં મળી રહે છે એમ તેમણે નક્કી કર્યું છે.

શ્રમણોની પરંપરાનું અસ્તિત્વ વેદગત યતિ મુનિ આદિ શબ્દો દ્વારા તો સિદ્ધ થાય જ છે ઉપરાંત વૈદિક આર્યોના આગમન પહેલાંની ભારતની જે સભ્યતા સિંધુ સભ્યતાને નામે ઓળખાય છે તેના અવશેષોમાં મળી આવતી ધ્યાન-મુદ્રાવાળી મૂર્તિઓથી પણ સિદ્ધ થાય છે. એટલે વિદ્વાનોનું માનવું છે કે બ્રાહ્મણ અને શ્રમણપરંપરાના સમન્વય-કાળમાં ઉપનિષદો રચાયા; એટલે તેમાં નવી વિચારધારા પ્રવિષ્ટ થાય એ સંભવિત છે. તે જ પ્રમાણે એ જ કાળના શ્રમણ સાહિત્ય–જૈન અને બૌદ્ધ સાહિત્યમાં–પણ એ સમન્વયના પ્રમાણો મળી આવે છે. આદર્શ ત્યાગીની સંજ્ઞા સાચો બ્રાહ્મણ અને આદર્શ ધાર્મિક પુરુષની સંજ્ઞા આર્ય, યજ્ઞની આધ્યાત્મિક વ્યાખ્યા–એ બધું બ્રાહ્મણ-શ્રમણના સમન્વયની સૂચના આપી જાય છે; એટલે એ વસ્તુ

નિશ્ચિતપણે કહી શકાય કે જે આધ્યાત્મિક ઝોક વેદોમાં ન હતો તે તેના અંતિમ પરિશિષ્ટોમાં દાખલ થયો તેનું મૂળ અન્યત્ર શોધવું જોઈએ; અને તેની શોધ કરીએ તો તે વખતનું જૈન અને બૌદ્ધ સાહિત્ય તેનું પ્રમાણ ઉપસ્થિત કરે છે. આ રીતે જોતાં શ્રમણ સાહિત્યની એક શાખા જૈન સાહિત્યની જે એક મુખ્ય વિશેષતા છે તે બીજી કોઈ નહિ પણ તેની આધ્યાત્મિકતા છે.

વેદોમાં તત્ત્વદૃષ્ટિએ જોઈએ તો અનેક દેવોનો સમન્વય છેવટે એક દેવમાં કરવામાં આવ્યો છે અને તે દેવને વિવિધ નામે પોકારી શકાય છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે અને એ પણ નિષ્કર્ષ છે કે જગતના મૂળમાં કોઈ એક જ વસ્તુ છે. આ વસ્તુ તે ઉપનિષદ્‌કાળમાં બ્રહ્મ અથવા આત્માને નામે ઓળખાઈ. બ્રહ્મ તો ઠીક પણ એ વસ્તુ તે આત્મા છે એવી માન્યતાનું મૂળ પણ અધ્યાત્મવાદમાં શોધવું જોઈએ. અર્થાત્ વિવિધ દેવો અને બ્રહ્મનું સ્થાન આત્માએ લીધું અને આત્માને જ ઉપાસો, એનું જ શ્રવણમનન કરો આદિ કહેવામાં આવ્યું. આ વસ્તુ અધ્યાત્મવાદની સૂચના જ નથી આપતી પણ તેનું તે કાળે કેટલું મહત્ત્વ હતું એ પણ સિદ્ધ કરી આપે છે.

શ્રમણ સાહિત્યની વિશેષતા એ છે કે તેમાં તત્ત્વદૃષ્ટિએ એક નહિ પણ અનેક અને તે પણ આત્મા અને જડ અથવા ચેતન અને અચેતન એમ બે વસ્તુઓ માનવામાં આવી છે. વેદ અને વેદાંતમાં અદ્વૈત છે તે આમાં દ્વૈત છે; અને દ્વૈતમાં જે આત્મા છે તેનું જ મહત્ત્વ છે. આ હકીકત જૈન સાહિત્યના પાનેપાને સિદ્ધ કરી શકાય છે. આત્માના આ મહત્ત્વના કારણે જ શ્રમણ સાહિત્ય એ આધ્યાત્મિક સાહિત્ય છે અને એ અધ્યાત્મની અસરનું પરિણામ ઉપનિષદોની વિલક્ષણ રચનામાં સ્પષ્ટ થાય છે. એટલે જૈન સાહિત્યની પ્રાથમિક વિશેષતા તેના અધ્યાત્મવાદમાં છે એમ કહી શકાય.

એ અધ્યાત્મવાદની આસપાસ જ જૈન સાહિત્યમાં વિવિધ વિષયોના ગ્રંથો રચાયા છે. જીવશાસ્ત્ર, ભૂગોળ કે ખગોળનો આધ્યાત્મિકતા સાથે શો સંબંધ છે એમ કોઈ પૂછી શકે છે; પણ એ જીવશાસ્ત્ર હોય કે ભૂગોળ યા ખગોળ શાસ્ત્ર હોય પરંતુ તેના નિરૂપણનો પ્રસંગ કે અવસર સમગ્રભાવે જીવ અથવા આત્માની જે વિવિધ સાંસારિક અવસ્થાઓ છે તેના ભલાબૂરા કર્મને અંગે થાય છે અને જીવ ઉત્તરોત્તર વિકાસ કરતો ક્યાં ક્યાં કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે અને એ સ્થળો ક્યાં કેવાં છે એ પ્રસંગને લઈને જ જીવશાસ્ત્ર, ભૂગોળ કે ખગોળ જેવા વિષયો જેને દેખીતી રીતે અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સાથે કશો જ સંબંધ ન દેખાય છતાં વ્યવસ્થિત રૂપે નિરૂપવામાં આવ્યા છે, અને જૈનદૃષ્ટિકોણથી સમગ્રભાવે વિશ્વરચનાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ગમે તે વિષયનું શાસ્ત્ર હોય પણ છેવટે તેનો સંબંધ જીવના-આત્માના મોક્ષશાસ્ત્ર સાથે સ્વતઃ જોડાઈ જાય એવી એકસૂત્રતા સમગ્રભાવે જૈન સાહિત્યમાં છે. જીવનો બંધ અને મોક્ષ, સંસાર અને નિર્વાણ—એનું ચિત્ર રજૂ કરી જીવની રુચિ સંસારથી હટાવી મોક્ષાભિમુખ કે નિર્વાણાભિમુખ કરવી એ જૈન સાહિત્યની નાનીમોટી કૃતિનું ધ્યેય છે. એ ધ્યેયથી જે બહાર હોય તેને જૈન સાહિત્યની કોટિમાં સ્થાન ન હોઈ શકે—પછી ભલે તે જૈન આચાર્યની કૃતિ હોય. જૈન આચાર્ય લખે એટલે તે જૈન સાહિત્યમાં સમાવિષ્ટ ન થઈ શકે, પણ જૈન ધર્મ અને દર્શનને અનુકૂળ પદ્ધતિથી જે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું હોય તો જ તે ગ્રંથ જૈન સાહિત્યની સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આ દૃષ્ટિએ જોતાં જૈન આચાર્યોએ રચેલા ચરિત-ગ્રંથો એ જૈન પુરાણની સંજ્ઞા પામ્યા, અને તેમાં વૈદિકોના રામાયણ—મહાભારત અને બીજાં અનેક કથાનકો આવ્યાં છે; છતાં તે ગ્રંથો વૈદિક એટલા માટે જ ન કહેવાયા કે તેમાં કથાતંતુમાં થોડું કે અધિક સામ્ય હોવા છતાં તેની દાર્શનિક કે ધાર્મિક પૃષ્ઠભૂમિ એ વૈદિક રહી નથી પણ શ્રમણ અથવા તેની એક દર્શન કે ધર્મની પૃષ્ઠભૂમિ પર રચવામાં આવી છે. આ કારણે જ જૈન રામાયણ એ રામચરિત છતાં તે વાલ્મીકિ રામાયણની જેમ સમાનભાવે વૈદિકોને માન્ય થઈ ન શકે એ સ્વાભાવિક છે અને એ જ કારણે તે જૈન રામાયણ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થાય છે. આ જ વસ્તુ વિવિધ કાવ્યો કે મહાકાવ્યો વિશે પણ કહી શકાય. એટલે કે કથા કે કાવ્યવસ્તુ એકનું એક હોવા છતાં પૃષ્ઠભૂમિના ભેદને કારણે તેના જૈન-જૈનેતર એવા ભેદ પડી ગયા.

આવી જૈન પૃષ્ઠભૂમિના આધારે રચાયેલ સાહિત્ય તે જૈન સાહિત્ય છે અને તેની વિશાળતા અને વિવિધતાનો ખ્યાલ હજી વિદ્વાનોને પણ આવ્યો નથી. પરિચય જ જ્યાં નથી ત્યાં તે વિશેના અભ્યાસગ્રંથો કે મનનદ્વારા નિષ્પન્ન સ્વતંત્ર ગ્રંથો આધુનિક કાળને અનુરૂપ ક્યાંથી

હોય? આપણા જૈનાચાર્યો પોતાના કાળમાં એક કામ કરી ગયા. તેને પ્રકાશમાં લાવવાનું કાર્ય નવી પેઢીનું છે, પણ ખેદ છે કે નવી પેઢી એ તરફ ઉદાસીન છે.

એ સાહિત્યમાં જે જીવનમૂલ્યો છે તે આજની પ્રજાને અનુપયોગી હોય અને તે અંધારામાં રહે તો તો કાંઈ વાંધો નહિ, પણ ખેદ એટલા માટે છે કે આજે ગાંધીજીના યુગ પછી અહિંસાને જે વિશેષ મહત્ત્વ પ્રત્યેક ક્ષેત્રે મળ્યું છે તે અહિંસાથી જ અનુપ્રાણિત એ સાહિત્ય છે અને તેથી તેની ઉપેક્ષા એ માનવસમાજ માટે હાનિકર છે.

卐

આત્મભોગે અહિંસા

સ્વર્ગમાં ઈંદ્રની સભા બેઠી છે. ઈંદ્ર ભાષણ કરવા ઉભા થાય છે. "જગતમાં–મૃત્યુલોકમાં આજે એક જૈન અસ્તિ ધરાવે છે કે જેને જીવ કરતાં પણ અહિંસા વ્હાલી છે–દેહ કરતાં દયા પ્યારી છે!"

"ઉફ્" એકાદ બે વ્યંતર દેવ છંછણી ઉઠયા. તેઓ પડકારી બોલ્યા "એવો તે કોણ છે? અમે તેની ટેક ડોળાયમાન કરવા તૈયાર છીએ."

ઈંદ્ર બોલે છે "તે મહાનુભાવ જૈન ધર્મના ભાવી સોળમા તીર્થંકર શાંતિનાથ ભગવાન છે—હાલમાં તે રાજા છે. સમજ્યા કે?"

વ્યંતર દેવતા એટલાથી શાંત ન થયાં. તેનાં અંગો થથરી ઉઠ્યાં અને તેમાંના બે જણાએ તુરતમાં જ એકે બાજ ને બીજાએ પારેવાનું સ્વરૂપ લીધું.

ફફડ કરતાં પાંખ હલાવતાં મૃત્યુલોકમાં આવી તે પારેવું ઉપાશ્રયમાં પોસહધ્યાને બેઠેલ રાજાના હાથમાં આવી કરગરી ઉઠ્યું. "બચાવો રાજા! આપના શરણે હું બેઠો છું. મને મારો વા તારો, મારા જન્મ અને મરણની ગાંઠ આપને જ છોડવી યા બાંધવાની છે."

ત્રણેક મિનિટમાં બાજ પક્ષીએ વિકરાળ ચ્હેરે રાજા સમક્ષ આવી પોતાના ભક્ષ્યની યાચના કરી.

રાજા કહે છે "ઓ બાજ પક્ષી, તું શું માગે છે? મને કંઈ સમજ પડતી નથી કે આ રાજા પાસે તું શું માગે છે?

"મારૂં ભક્ષ્ય! પારકો માલ પચાવી પાડનાર રાજા! હું આપની પાસે મારા ભક્ષ્યરૂપી નિર્માણ થયેલ આ પારેવું માગું છું" બાજે કહ્યું.

"ક્ષમા કરો, શરણે આવેલું પારેવું હું તને નહિ સોંપી શકું" રાજા બોલ્યા.

"હું બહુ જ ભૂખ્યો થયો છું. પારેવું નહિ તો પછી તારૂં માંસ, પણ બેમાંથી એક તો જરૂર આપ" બાજ બોલ્યો.

રાજાએ પ્રસન્ન વદને ત્રાજવાં મંગાવી એક પલ્લામાં પારેવું ને બીજામાં પોતાના શરીરનાં એક પછી એક અંગ કાપી મૂકતા ગયા.

એક ઝાંઘ આખી કપાઈ ગઈ છતાં પલ્લું–પોતાનું પલ્લું ઉંચું લટકે છે. દેવતાઓએ ભલી કરી! બીજી ઝાંઘ પણ કપાઈ ગઈ, છતાંય ઉંચું! એ પારેવાના વજનથી પણ હલકું! આગળ કાપવા જાય છે ત્યાં બન્ને દેવતાઓ પ્રગટ થયા "સબુર, રાજાજી, બસ થયું. માગો માગી લ્યો વરદાન; અમોને માફ કરો."

"માફી શાની? મારો ધર્મ મેં બજાવ્યો" રાજાએ કહ્યું.

દેવતાઓએ પ્રસન્ન થઈ ઈંદ્રની આગળ જઈ તે રાજાની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી. ઈંદ્ર પણ વિસ્મય પામ્યા.

આત્મભોગે અહિંસા પાળનાર–તને વંદના.

✱

બંસી

ગર્વ અને આનંદ

શ્રી રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ

પચીસસો વર્ષ પહેલાંનો એ સમય.

સૈકાઓથી બંધિયાર થઈ ગયેલાં ધર્મતીર્થનાં નીર શ્રમણસંસ્કૃતિના અભ્યુદયે લોકજીવનમાં વહેતાં કર્યાં હતાં. ધર્મમંદિરના દ્વારે પહોંચીને કોઈપણ માનવી એ તીર્થસલિલમાં સ્નાન કરી પાવન થઈ શકતો.

માનવજીવનમાં નવચેતનાનો સંચાર થયો હતો. વેરાન બનેલા ધર્મક્ષેત્રમાં ઠેર ઠેર નવવસંત ખીલી ઊઠી હતી. પવન, પાણી અને પ્રકાશની જેમ ધર્મનો માર્ગ સૌ કોઈને માટે મોકળો બન્યો હતો. જન્મે મોટાઈનો યુગ સંકેલાવા લાગ્યો હતો. સત્કાર્ય કરે તે મોટો અને 'જે કરે તે પામે'ના નવયુગની ઉષા પ્રગટવા લાગી હતી. તરછોડાયેલી માનવતા આજે નવસ્વરૂપ પામીને આશા અને અભ્યુદયના નાદથી નાચી ઊઠી હતી. દીન-દુઃખીઓ, દલિતો, પતિતો, તિરસ્કૃતો અને સ્ત્રીઓ તો જાણે પુનઃપ્રતિષ્ઠા, પુનઃસંસ્કાર અને પુનર્જીવનનો આનંદ માણવા લાગ્યાં હતાં, માનવી અધમ લેખાતો મટી ગયો હતો. અધમતાનાં કૃત્યો કરે એ અધમ-ભલે પછી એ રાજા હોય કે ંક—એ નવાં મૂલ્યોની પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી.

લોકજીવનનાં આદર વધી ગયાં હતાં.

લોકભાષાનાં આદર સ્થપાતાં જતાં હતાં. ધર્મોપદેશો અને ધર્મશાસ્ત્રો દેવભાષાને બદલે લોકભાષાની પાંખે ચડીને ચારેકોર પ્રસરી ગયાં હતાં અને માનવહૈયાંને અજવાળતાં હતાં. ધર્મોના વાદવિવાદને બદલે ધર્મના આચરણનાં મૂલ્ય વધી ગયાં હતાં. 'પાળે તેનો ધર્મ' એ મંત્ર સૌને મુગ્ધ બનાવતો હતો.

ન બનવાનું બની ગયું હતું! ન કલ્પેલું આજે સાચું ઠર્યું હતું! માનવજીવન મુક્તિનો આનંદ અનુભવતું હતું. ગર્વિતો અને અભિમાનીઓને પોતાનું અંતર તપાસવાનું મન થાય એવું વાતાવરણ સર્જાતું હતું. ઘડીભર તો માનવને થતું: "આવી મુક્તિ! આવો આનંદ! આવું જીવન! આ તે સ્વપ્ન કે સત્ય?

અને એ સત્ય માનવસમૂહો ઉપર જાણે જાદુ કરી જતું. એ જાદુથી કોણ બચે અને કોણ ન બચે? અરે, દીન-દલિતો તો ઠીક પણ રાજા-મહારાજાઓ, રાજ-રાણીઓ અને રાજકુમારો, શ્રીમંતો અને શ્રેષ્ઠિપુત્રો, વિલાસીઓ અને સત્તાધારીઓ તેમજ પંડિતો અને અહંમન્યો સુધ્ધાંને એ જાદુ સ્પર્શી ગયો હતો. અને એ જાદુ પણ કેવો?-ભોગનો નહીં પણ તપનો, સંપત્તિનો નહીં પણ ત્યાગનો, વિલાસનો નહીં પણ તિતિક્ષાનો, વાસનાનો નહીં પણ સંયમનો અને સ્વાર્થનો નહીં પણ સમર્પણનો!

સંસારનો ગર્વ તજીને આત્માનો આનંદ એ જ જાણે માનવીનું ધ્યેય બન્યું હતું. આવો હતો પચીસસો વર્ષ પહેલાંનો એ બડભાગી યુગ. એ બડભાગી યુગની આ નાની સરખી કથા છે.

ꕥ ꕥ ꕥ

દશાર્ણ દેશનો રાજા દશાર્ણભદ્ર ન્યાયી, પ્રજાવત્સલ, શીલસંપન્ન અને ધર્મપ્રેમી હતો. લોકકલ્યાણ માટે પ્રજાનું પાલન અને આત્મકલ્યાણ માટે ધર્મનું પાલન-એ બે ચક્રો ઉપર એનો જીવનરથ ચાલતો હતો. એ સંતોષી હતો, સુખી હતો અને શાંતિનો ચાહક હતો. ભગવાન મહાવીરના ધર્મોદ્ધારનો મંત્ર એને પણ કામણ કરી ગયો. એ ભગવાન મહાવીરનો પરમ ઉપાસક અને પરમ ભક્ત બની ગયો. ભગવાનના ધર્મ પ્રત્યે એ અંતરની આસ્થા ધરાવતો; અને ભગવાનના જીવનની, એમના ઉપદેશની અને એમના ધર્મોદ્ધારની વાતો તે ખૂબ ભક્તિપૂર્વક સાંભળી રહેતો. કોઈ શ્રદ્ધાળુ ભગવાનનાં દર્શન કર્યાની કે એમના શ્રીમુખે ધર્મશ્રવણ કર્યાની વાત કરતું અને રાજા દશાર્ણભદ્રનું હૃદય ગદ્ગદિત થઈ જતું, લાગણીના ભારથી દ્રવી જતું—જાણે માખણનો પિંડ જ જોઈ લ્યો!

રાજાને અહોનિશ થયા કરતું: "ક્યારે ભાગ્ય જાગે અને ક્યારે ભગવાનનાં પવિત્ર ચરણોથી આ ભૂમિ પાવન થાય, એમનાં દર્શનથી આ નેત્રો કૃતાર્થ થાય, એમની વાણીથી આ કર્ણ ધન્ય બને અને એમના ચરણરજથી આ જીવન કૃતકૃત્ય થાય!" ચાતક મેઘની રાહ જુએ એમ રાજા દશાર્ણભદ્રનું અંતર ભગવાનના આગમનની

રાહ જોઈ રહ્યું હતું; ભગવાનના દર્શન માટે ઝંખી રહ્યું હતું. એ મધુરી આશામાં ને આશામાં દિવસો વીતતા જતા હતા.

અને એક દિવસ એ આશાના છોડવે સફળતાનાં પુષ્પો ખીલી ઊઠ્યાં. રાજકાજમાં ગૂંથાયેલા રાજવીને એક દિવસ વનપાલે વધામણી આપીઃ "સ્વામી! આપના રાજ્યમાં દશાર્ણકૂટ ગિરિ ઉપર શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સમોસર્યા છે."

રાજાનું અંતર આનંદથી નાચી ઊઠ્યું. એ ત્યાં રહ્યા રહ્યા ભગવાનને ભાવપૂર્વક વંદી રહ્યા. એમને લાગ્યું કે આજે તો મારે માગ્યા મેહ વરસ્યા! ભગવાન મહાવીર ત્યારે ચંપાનગરીથી વિહાર કરીને દશાર્ણદેશમાં પધાર્યા હતા.

રાજા દશાર્ણભદ્ર વિચારે છેઃ "જીવનના આ મહાધન્ય અવસરે હું શું કરું? સ્વામી તો ત્રિલોકના નાથ છે. એમનું સ્વાગત હું શી શી રીતે કરું?"

રાજાના અંતરમાં ભક્તિનાં પૂર ઊમટ્યાં છે. એ પૂર ખાળ્યાં ખાળી શકાય એમ નથી. એ રાજમંત્રીને અને રાજકર્મચારીઓને સત્વર બોલાવે છે. એને થાય છે કે આવા પરમ આનંદના અવસરે આખી નગરી આનંદમાં તરબોળ બને તો કેવું સારું? અને એ નિશ્ચય કરે છે: "મારા રાજ્યની સર્વ પ્રજા અને શોભા સાથે હું આવતી કાલે પ્રાતઃકાળે ભગવાનને વંદના કરવા જઈશ."

રાજાજીએ મંત્રીઓને સૂચના આપી: "મંત્રીરાજ, જોજો; પ્રભુના સ્વાગતમાં કશી વાતની ઊણપ, કશી વાતની ખામી કે કશી વાતની ખોડ ન રહે. આજે આવ્યો છે એવો અવસર વારેવારે આવતો નથી આજ તો આપણી જાતને અને આપણી સર્વ સંપત્તિને ધન્ય બનાવવાની ઘડી મળી છે. એટલે આપણા રાજ્યની અને પ્રજાની સર્વ શોભા ત્યાં હાજર થાય અને આપણે એ મહાપ્રભુનું એવું સ્વાગત કરીએ કે એના મધુર સ્મરણોમાં આપણાં અંતર ચિરકાળ સુધી આનંદ અનુભવ્યા કરે. ભારે આનંદનો આ અવસર છે! ભારે આનંદથી એ ઊજવવાનો છે. સર્વત્ર આનંદ આનંદ પ્રસરી રહે એટલે આપણે કૃતાર્થ થયા."

સૂર્યાસ્ત થયો અને આડી માત્ર રાત જ રહી. પણ અંતરની ઉત્સુકતા અને આનંદની હેલીમાં એ રાત જાણે અમાપ બની ગઈ! આનંદમગ્ન રાજાજીનું અંતર તો માત્ર એક જ ચિંતવન કરી રહ્યું છે: "ક્યારે પ્રાતઃકાળ થાય અને ક્યારે સર્વ શોભા અને આડંબર સાથે હું પ્રભુના ચરણોમાં ઉપસ્થિત થાઉં!"

રાત પણ વીતી ગઈ. પ્રભુદર્શને જવાનો મહોત્સવ સજ્જ થઈ ગયો છે. રાજ્યની તમામ સામગ્રી એમાં હાજર થઈ ગઈ છે. ગજદળ, હયદળ, રથદળ અને પાયદળ એ ચતુરંગી સેના ભારે ભભકભર્યો સાજ સજીને ત્યાં ખડી છે. રાજમંત્રીઓ, નગરશ્રેષ્ઠીઓ, રાજરાણીઓ, નગરવધૂઓ અને પ્રજાજનો વૈભવશાળી વેષભૂષા સજીને આવી પહોંચ્યાં છે. જાણે ધરતીએ સ્વર્ગની શોભા ધારણ કરી છે! રાજમાર્ગો અબિલ-ગુલાલ અને પુષ્પોના પુંજોથી મઘમઘી ઊઠ્યા છે. ગગનમંડળ ધજા-પતાકા અને તોરણોથી દેદીપ્યમાન બની ગયું છે. વાજિંત્રોના મધુર નિનાદો ચારેકોર રેલાઈ રહ્યા છે.

મહોત્સવના પ્રયાણની ઘડી આવી ચૂકી અને બહુમૂલા અલંકારથી શોભાયમાન રાજહસ્તિ ઉપર આરૂઢ થઈને રાજા દશાર્ણભદ્ર આવી પહોંચ્યો. દેવોનેય દુર્લભ એવું એ દૃશ્ય હતું. જાણે કોઈ ચક્રવર્તી કે દેવરાજ ઇંદ્ર પોતે પોતાના સર્વ આડંબર સાથે વનક્રીડાએ સંચરતા હોય એવું ભવ્ય એ દૃશ્ય હતું!

આનંદની એક કિકિયારી કરીને રાજહસ્તિએ પગ ઉપાડ્યો; અને જાણે આખા સમારંભમાં એક જ આત્મા હોય એમ આખી માનવમેદની તાલબદ્ધ રીતે આગળ વધવા લાગી. ડગલે ડગલે રાજા દશાર્ણભદ્રના આનંદમાં ભરતી આવવા લાગી એ મનમાં ઉચ્ચરે છેઃ "પ્રભુ, આજ હું કૃતકૃત્ય થયો; ધન્ય થયો!"

અને એ સ્વાગત મહોત્સવ આગળ ને આગળ વધવા લાગે છે. મહોત્સવનું આવું મનોહર, આવું વૈભવશાળી અને આવું દેદીપ્યમાન સ્વરૂપ નિહાળીને રાજાનો આનંદ અતિઆનંદમાં પરિણમતો જાય છે. અને એ આનંદના અતિરેકમાં ખુમારીથી વિચારે છે: "ભલા, ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર ભગવાનનું આવું ભવ્ય અને દિવ્ય સ્વાગત કોઈએ કર્યું હશે ખરું? પ્રભુના ભક્ત તો મોટા મોટા રાજાઓ છે, પણ કોઈએ આવું સ્વાગત કર્યું હોય એ જાણ્યું નથી. ખરેખર, મેં આજ અદ્‌ભુત કામ કર્યું!"

જાણે કુંદન ઉપર કથિરનો ઢોળ ચડતો હોય એમ રાજાજીના આનંદ ઉપર ગર્વનો આછોપાતળો રંગ ચડવા લાગ્યો. એમને પોતાને જ પોતાની ભક્તિની અપૂર્વતા ભાસવા લાગી!

પછી તો આનંદનું સ્થાન ગર્વે લઈ લીધું; અને રાજાજી ચિંતવી રહ્યા : "ભલા, આવું સ્વાગત વિશ્વમાં કોઈએ કર્યું હશે ખરું? ના, ના, ખરેખર; મારું આ સ્વાગત અસાધારણ છે, અભૂતપૂર્વ છે, અદ્વિતીય છે, અજોડ છે."

પળભર તો રાજાજી એવા વિચારમગ્ન બને છે— જાણે એમને ગર્વસમાધિ લાગી ગઈ. પછી પાછા એ વિચારે છે : "કેવું અલૌકિક આ સ્વાગત! આવું તો ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ. આ સ્વાગત અને આ ભક્તિ આગળ તો દેવોય શી વિસાતમાં! ખરેખર, મારું આ સ્વાગત તો વિશ્વમાં અપૂર્વ તરીકે અમર બની જશે અને દેવરાજ ઇંદ્ર કે ચક્રવર્તીના મોંમાં પણ આંગળી નખાવી દેશે!"

ધીમે ધીમે આનંદના સ્થાને ગર્વનો કેફ રાજાજીના અંતરમાં વ્યાપી ગયો. રાજાજીની ભક્તિ જાણે વિભક્તિમાં પરિણમવા લાગી; પણ રાજાજીને એનું ભાન અત્યારે ક્યાંથી હોય?—અને એ રીતે રાજા દશાર્ણભદ્ર પ્રભુના ચરણોમાં આવી પહોંચ્યા, પ્રભુને વંદન કરીને પર્ષદામાં બેઠા.

પ્રભુનાં સાક્ષાત્ દર્શનનો આનંદ કંઈ ઓછો ન હતો; પણ એ આનંદના ચંદ્રને અત્યારે ગર્વનો રાહુ આભડી ગયો હતો! રાજાના અંતરમાં બજી રહેલી આનંદની મધુર બંસી ઉપર ગર્વના ધડાકાઓ પોતાનું વર્ચસ્વ જમાવી બેઠા હતા.

રાજા પોતાના સ્વાગતની અપૂર્વતાના ગર્વિષ્ઠ ખ્યાલમાં મગ્ન બનીને બેઠો હતો, અને તળાવે જઈને માનવી તરસ્યો પાછો આવે એમ પ્રભુદર્શન પછી ધર્મસુધાનું પાન કર્યા વગર પાછા આવવું પડે એવી સ્થિતિ સર્જાતી આવતી હતી.

કોઈ એ સ્થિતિને નિવારે?

♤ ♤ ♤

દેવોના રાજા ઇંદ્ર આજે સભા ભરીને બેઠા છે. એ વિચારે છે : "ભલા, આજે કુંદન કથિર બનવામાં કાં આનંદ અનુભવે? સોના જેવો રાજા દશાર્ણભદ્ર આજે જાતને માટીમાં કાં રગદોળે? શું ગર્વ, અભિમાન અને અહંકારનાં માઠાં ફળ એના ખ્યાલમાં નહીં હોય? એની ભક્તિ અને એનો આનદ આજે સર્વનાશના મુખમાં જવાની તૈયારીમાં છે— શું એનુંય એને ભાન નહીં રહે? શું જન્મની ભક્તિને પળવારના ગર્વમાં વિલીન થવા દઈ શકાય? ના, ના, આનો ઈલાજ તો કરવો જ ઘટે!" અને દેવરાજ નિશ્ચય કરે છે ભારે અલૌકિક મહોત્સવ સાથે પ્રભુ મહાવીરનાં દર્શને આવવાનો!

રાજા દશાર્ણભદ્ર તો હજીય પ્રભુની સમીપ હોવા છતાં ગર્વની માળાના મણકા ફેરવી રહ્યો છે, અને પોતાના સ્વાગતની અપૂર્વતાના કેફમાં મસ્ત બન્યો છે! જાણે આનંદરૂપી દૂધના મહાપાત્રમાં ગર્વરૂપી એક બિંદુ પડીને એને નકામું કરી મૂકવાની તૈયારીમાં છે; પણ રાજાજીને એ વાતનો ખ્યાલ જ નથી.

રાજા વિચારમગ્ન બેઠા છે ત્યાં આકાશ આખું દુંદુભિનાદથી ગુંજી ઊઠે છે. પર્ષદા આખી સ્તબ્ધ બનીને જોઈ રહે છે. રાજા દશાર્ણભદ્ર પણ વિચારનિદ્રામાંથી ઝબકી જાય છે અને એ આકાશ તરફ મીટ માંડે છે તો વર્ણવી ન શકાય અને જોતાં જોતાં પણ ધરપત ન થાય એવું સ્વાગત આકાશમાંથી ભૂમિ તરફ આવી રહ્યું છે. દેવરાજ ઇંદ્રના એક ઐરાવતની શોભા! વિશ્વની સર્વ શોભા એની આગળ નગણ્ય બની જાય! શી એ મહોત્સવની શોભા! અને શું અલૌકિક એ સ્વાગત!

આકાશમાં અપાર મેઘ ઊમટ્યા હોય એમ અસંખ્ય હાથીઓ ઊમટ્યા છે; અને એક એક હાથીની શોભા ન વર્ણવી શકાય એવી અદ્‌ભુત, અપૂર્વ અજોડ બની છે. આ તો દૈવી કરામત! એને માનવી શું પામી શકે? શું માપી શકે? એક જુઓ અને એક ભૂલો. જાણે ફણીધરનું વિષ ઉતારનાર કોઈ ગારુડી બનીને આજે દેવરાજ ઇંદ્ર ધરતી ઉપર આવ્યા હતા!

રાજા દર્શાણભદ્ર તો આ શોભાની સ્તબ્ધતામાં પોતાના મહોત્સવને જ ક્ષણભર વિસરી ગયા તો પછી એની અપૂર્વતાનો ગુમાની વિચાર તો મનમાં ટકે જ શાનો? ઇંદ્રના પ્રયોગથી રાજાના અંતરમાં વ્યાપેલું ગર્વનું વિષ ધીમે ધીમે ઊતરવા લાગ્યું.

રાજાને થયું : "રે, હું કેવો ભૂલ્યો! મારા આનંદના ચંદ્રને મેં મિથ્યા ગર્વથી કલંકિત કર્યો! અને તે પણ જેના નામે અહંકારને ત્યાગીને આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાનો હોય એના જ નામે મેં મારા આત્માને મલિન બનાવ્યો!"

રાજાજીનું મન વધુ અંતર્મુખ બન્યું. ધીમે ધીમે એમાં આત્મભાવ અને આનંદની સરવાણીઓ વહેવા લાગી. એમણે પોતાની જાતને જ જાણે પ્રશ્ન કર્યો : "મેં મારા સ્વાગતને અપૂર્વ કહ્યું, અભૂતપૂર્વ કહ્યું, અદ્વિતીય કહ્યું! કેવો હું મૂર્ખ! ભલા, કયા જ્ઞાનના બળે મેં એ ગર્વ ધારણ કર્યો કે આવું સ્વાગત તો ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ? ક્યાં મારું અલ્પ જ્ઞાન અને ક્યાં મારી આવી કલ્પનાઓ! ખરે જ, હું પ્રભુચરણ પામ્યા છતાં આખી

ભાંત ભૂલ્યો!" અને ધીમે ધીમે રાજાજીના અંતરમાંથી ગર્વનું વિષ સર્વથા દૂર થઈ ગયું. અને દેવરાજ ઈંદ્રનો પ્રયોગ સફળ થયો!

પછી તો રાજાજીએ વિચાર્યું. "આજે મેં અપૂર્વ કાર્ય કર્યાનો ગર્વ કર્યો. એ ગર્વ તો ભલે નાશ પામ્યો, પણ હવે મારા જીવન માટે તો મારે કંઈક અપૂર્વ કાર્ય કરવું જ રહ્યું. તો જ મારું આ જીવન અને પ્રભુદર્શન કૃતાર્થ થાય." અને રાજા દશાર્ણભદ્રે સદાને માટે ભગવાનના ચરણમાં પોતાનું સ્થાન સ્વીકારી લીધું. એમના અંતરમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી ગયો.

દેવરાજ ઇંદ્ર અને સમસ્ત પર્ષદા રાજા દશાર્ણભદ્રના આ અપૂર્વ કાર્યને પ્રશંસી રહ્યા, અભિનંદી રહ્યા, વંદી રહ્યા!

ઈંદ્રની અપાર ઋદ્ધિ જોઈ રાજા દશાર્ણભદ્રનો ગર્વ ગળી ગયો અને દશાર્ણભદ્રનો ત્યાગ જોઈને ઈંદ્રદેવ અચરજ અનુભવી રહ્યા. અને કોઈ કવિએ એ પ્રસંગની પ્રશસ્તિ ગાઈ કે:—

દેશ દશારણનો ધણી, રાય દશાર્ણભદ્ર અભિમાની રે!
ઇંદ્રની ઋદ્ધિ દેખી બુઝિયો, સંસાર તજી થયો જ્ઞાની રે!
—મદ આઠ મહામુનિ તરીએ

卐

સોનીનાં જવલાં

તપશ્ચર્યાના તેજથી પ્રકાશતા કોઈ એક મહાતપસ્વી સાધુ માસખમણના પારણે પ્રખર મધ્યાહ્ન સમયે ગામમાં વહોરવા નીકળે છે. અચાનક એક સોનીનાં ઘરમાં આવી "ધર્મલાભ" બોલે છે.

"પધારો! પધારો! અમ આંગણાં આજે પાવન કર્યાં, ગુરુજી! પધારો!" સોનીએ સ્વાગત કર્યું.

ઘરમાંથી મોદક લાવી સાધુને વહોરાવે છે. "સાહેબ! પધારજો" એમ બોલી સોની પોતાના કામ ઉપર બેસવા જાય છે ત્યાં એરણ ઉપર મૂકેલા પેલાં જવલાં દેખાતાં નથી.

શંકા! બસ, આ કામ સાધુનાં જણાય છે! "સાધુજી! આમ સાધુવેશ પહેરી ગામના ઘર લુંટો છોને! ધોળે દિવસે ધાડ પાડો છે ને? લ્યો લાવો મારાં જવલાં, જે હજુ હમણાં જ અહીં પડ્યાં હતાં!" સોનીએ નિર્લજ્જતાથી આરોપ મૂકતાં કહ્યું.

સાધુ શું જવાબ આપે?

"હં! બડો ઉડાવગીર જણાય છે" સોની બોલ્યો "નહીં ચાલે ગુરુજી લુચ્ચાઈ. ચાલો લાવો નહિતર આ સોનીનો માર ખાવો પડશે" બોલી સાધુને ઉનાળાના પ્રચંડ તડકામાં ઉભા રાખી હાથ પગ બાંધી દીધાં.

પ્રકૃતિદેવીની આંખોમાંથી અશ્રુની ધારા ચાલી. પાષાણમાં પાષાણ-શીલા સમાન હૈયાં પીગળી ગયાં, તડકામાં હાડકાં ફટફટ કરતાં ફૂટવા લાગ્યાં અને ચામડી તટતટ તૂટવા લાગી.

સોની હજુય તેને મારવા જાય છે.

બીજી બાજુ ક્ષમાથી ભરપુર એ યોગીની આંખો હસી રહી છે! બોલે છે કે "સોનીનો શો દોષ? આપણા જ કર્મનો દોષ!" ધન્ય મુનિ-મેતારજ મુનિ! કે જે સામાને દોષિત ગણવા કરતાં પોતાનો જ દોષ જોવા લાગ્યા. આમ કરવાથી તેમને થોડા કલાકમાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી દેહથી મુક્તિ થઈ મોક્ષપુરી સીધાવી ગયા.

બાદ સોનીની સ્ત્રી બહારથી આવી લાકડાની ભારી ઘર આગળ લાવી પટકે છે. ત્યાં પાસે બેઠેલું કૌંચ પક્ષી ગભરાઈ ઉડ્યું અને ગળી ગયેલાં જવલાં ચરકી કાઢ્યાં.

સોની ઝંખવાયો. "કેટલો હું અધમ? નિર્દોષ સાધુને આટલી બધી તકલીફ આપી, ને સાધુ પણ કેવા કે આટલો પ્રહાર કરવા છતાં પણ ચૂપ! ધન્ય મુનિ! મારે માટે વૈરાગ્ય જ હોય." એજ સાધુના ઓઘા ને મુહપતિ એ સોનીના અંગે શોભી નીકળ્યાં.

તે પણ તરી ગયો. ધન્ય મુનિ—મેતારજ!

બંસી

卐

ચિત્રપરિચય

જૈન સાધ્વીજીઓની સંગેમરમરની ભવ્ય પાષાણ પ્રતિમાઓ

卐

—મુનિશ્રી યશોવિજયજી

ભૂમિકા :

અહીંઆં જૈન આર્યા–સાધ્વીજીઓની સંગેમરમરના ત્રણ ભવ્ય શિલ્પોની અનુકૃતિઓ રજૂ કરવામાં આવી છે. પુરાણ કાળમાં પૂ. આચાર્યો, મુનિઓ અને સાધ્વીજીઓના સ્મારકો તરીકે સ્તૂપો અને પાદુકાઓને કે મૂર્તિ રચનાને પણ સ્થાન હતું. ઉપલબ્ધ સામગ્રી-સાહિત્ય જોતાં એમ કહી શકાય કે સ્તૂપો ને પાદુકાઓનો યુગ પુરો થયા પછી મૂર્તિશિલ્પની પ્રથાએ પ્રવેશ કર્યો હતો.

પાછળથી પ્રસ્તુત મૂર્તિ પ્રથાને કંઈક વેગ મળ્યો; ઓગણીસમી ને વીસમી સદીમાં આ પ્રવૃત્તિમાં ઝોક આવ્યો, ને એકવીસમી સદીમાં પાછો ઝડપી વેગ મળ્યો; જેના પરિણામે ભારતના જુદા જુદા વિભાગોમાં, જૈન શ્રમણોની મૂર્તિઓ આજે ઠીક સંખ્યામાં જોવા મળે છે. પણ અદ્યાવધિ સાધ્વીજીનાં મૂર્તિશિલ્પો ક્વચિત્ જ અસ્તિત્વ ધરાવતાં હોઈ આ બાબત લગભગ અદ્યાપિ અપ્રકાશિત જેવી જ રહી હતી.

જુદા જુદા વિદ્વાનોને પૂછતાં તેઓએ જણાવેલું કે "સાધ્વીજીની મૂર્તિ અમારા જોવામાં આવી નથી." "આચાર્ય શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિ સ્મારક ગ્રંથ"માં આ બાબત પહેલી પહેલી પ્રસિદ્ધિમાં મૂકી હતી. અહીં તેનું પુનઃદર્શન કરાવ્યું છે.

સાધ્વીશિલ્પનો પ્રારંભ ક્યારથી થયો ? તેનો ચોક્કસ જવાબ અત્યારે આપી શકાય તેમ નથી; પરંતુ નંબર એકની મૂર્તિ તેરમી સદીના પ્રારંભ કાળની હોઈ સંભવ છે કે તે અગાઉના સમયથી આ પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ હોય. સાધ્વી મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠાનું વિધાન પંદરમી સદીમાં રચાયેલા શ્વેતામ્બરીય "आचारदिनकर" ગ્રંથના તેરમા અધિકારમાં છે.

રચનાકાળ :

* નંબર એકની મૂર્તિ નીચેના ભાગમાં વિ. સં. ૧૨૦૫ નો ઉલ્લેખ છે. સાધ્વીજીનું નામ આપવામાં આવ્યું નથી. આ મૂર્તિ અમારા સંગ્રહની છે.

ᐃ ᐃ ᐃ

* નંબર બે વાળી મૂર્તિ નીચેના ભાગમાં વિ. સં. ૧૨૫૫ની સાલનો અને નામ તરીકે देमतिगणि એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ મૂર્તિ ગુજરાત પાટણના અષ્ટાપદજીના મંદિરમાં છે.

ᐃ ᐃ ᐃ

* નંબર ત્રણવાળી મૂર્તિની નીચે વિ. સં. ૧૨૯૮ની સાલનો અને નામ તરીકે आर्यापद्मसिरि ના નામનો ઉલ્લેખ થયેલો છે. આ મૂર્તિ ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ માતર તીર્થની છે.

ખૂબીની વાત તો એ છે કે ત્રણેય મૂર્તિઓ એકજ સૈકાની મળી આવી અને એથી વધુ મજાની વાત એ છે કે પાછી તે તેરમા સૈકાના આદિ, મધ્ય અને અંત ભાગની છે. આ વાત શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયની થઈ.

સવસ્ત્રધર્મ નહીં માનવાના કારણે સ્ત્રીમુક્તિનો નિષેધ કરનાર દિગમ્બર સંપ્રદાયમાં સાધ્વીસંસ્થાનું અસ્તિત્વ સંભવે જ ક્યાંથી ? એમ છતાં એમાંય કાળક્રમે યાપનીય અને ભટ્ટારક આદિ શાખાઓ એવી જન્મ પામી કે જેમણે સવસ્ત્રધર્મ અને સ્ત્રીમુક્તિ શાસ્ત્રવિહિત છે એવી ઉદ્ઘોષણા કરી, અને એના પડઘા મૂર્તિશિલ્પમાં પણ પડ્યા અને એની પ્રતીતિ સૂરતના પ્રથમ ભટ્ટારક વિદ્યાનન્દિની શિષ્યા आर्यिका जिनमती ની મૂર્તિ કરાવે છે. આ વિદ્યાનન્દિ સૂરતની બલાત્કારગણની શાખાના હતા. પ્રસ્તુત મૂર્તિ નીચે વિ. સં. ૧૫૪૪ની સાલનો ઉલ્લેખ છે. મૂર્તિ ઉપર પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ પધરાવી છે. હજુ શ્વેતામ્બર આર્યિકાઓની મૂર્તિઓ ખૂણે ખાંચરે હોવાનો સંભવ છે.

મૂર્તિશિલ્પ પરિચય :

ચિત્ર નં. ૧ : જૈન આર્યા–સાધ્વીજીની ઊભી મૂર્તિ

કુશળ શિલ્પીએ તેણીના હાથમાં સાધુજીવનના પ્રતીક સમાન રજોહરણ–ઓઘો, મોહપત્તિ ને મુખવસ્ત્રિકા આપી, બે હાથ જોડી–નમસ્કાર કરતી બતાવી છે. એમાં કટિભંગદ્વારા ઊભવાની, અને અંજલિ (હાથ

જોડવાની) મુદ્રાદ્વારા નમ્રતાનો જે ભાવ સૂચિત કર્યો છે તેથી, અને મુખાકૃતિને ધ્યાનસ્થ બતાવી, મુખારવિંદ ઉપર અખૂટ શાંતિ, વિનીતભાવ અને લાવણ્યપૂર્ણ તેજસ્વિતાનું જે દર્શન કરાવ્યું છે તેથી મૂર્તિ રમ્ય અને દર્શનીય બની ગઈ છે. મૂર્તિ નિહાળતાં ત્યાગજીવનની સ્વયંસ્ફુરિત શાંતિનાં આપણને સહસા દર્શન થાય છે.

મૂર્તિમાં મસ્તકથી પાદ સુધી વસ્ત્રપરિધાન અને ડાબા ખભે ઊનની કંબલ નાખીને ચકોર કળાકારે જૈન સાધ્વીજીની વેષભૂષાનું વાસ્તવિક દર્શન કરાવ્યું છે. પગની બંને બાજુએ બે ઉપાસિકાઓને પણ બતાવી છે.

ચિત્ર નં. ૨ : સાધ્વીજીની પાષાણમાં કોરી કાઢેલી બેઠી મૂર્તિ

આ મૂર્તિ સવસ્ત્ર છે. પ્રવચન કે ગણધર મુદ્રા જેવો ખ્યાલ આપતી ભદ્રાસન ઉપર સ્થિત છે. ડાબા હાથમાં મુખવસ્ત્રિકા છે, જમણો હાથ ખંડિત થઈ ગયો છે, તે છતાં તેનો જેટલો ભાગ છાતી પર દેખાય છે તે ઉપરથી લાગે છે કે શિલ્પીએ હાથમાં માળા આપી હોય. તેમનું રજોહરણ—ઓઘો પ્રાચીનકાળમાં શ્રમણોની મૂર્તિઓમાં બહુધા જે રીતે બતાવાતું તે રીતે અહીં પણ મસ્તકના પાછલા ભાગમાં બતાવેલ છે.

મૂર્તિમાં પારિપાર્શ્વકો તરીકે કુશળ શિલ્પીએ ચાર રૂપઆકૃતિઓ બનાવી છે. આ પારિપાર્શ્વકો સાધ્વી નહિ પણ ગૃહસ્થ શ્રાવિકાઓ છે, પણ દુર્ભાગ્યે ડાબી-જમણી બાજુની એક એક આકૃતિ ખંડિત થઈ ગઈ છે. છતાં એમ લાગે છે કે ચારેયને કળાકારે કંઈ ને કંઈ કાર્યરત બનાવી સેવા અને ઉપાસનાનો એક ભાવવાહી આદર્શ રજૂ કર્યો છે. એમાં જે બે આકૃતિઓ અખંડ દેખાય છે તેમાં એક ઊભી ને બીજી બેઠી છે. ઊભી આકૃતિ કોઈ સાધન ઉપર ઊભા રહીને પોતાનાં પૂજ્ય સાધ્વીજીની વાસક્ષેપથી પૂજા કરતી હોય તેમ લાગે છે. શિલ્પીએ તેની ઊભવાની પદ્ધતિ ખૂબ જ આકર્ષક અને વિનયભાવભરી બતાવી છે. મુખ ઉપર પૂજા અને ભક્તિનો ઊંડો ભાવ વ્યક્ત કર્યો છે. તેને સવસ્ત્ર બનાવી મૂર્તિમાં ઉત્તરીય-વસ્ત્ર જે ખૂબીથી નાખ્યું છે તે શિલ્પકળાના ગૌરવમાં સવિશેષ ઉમેરો કરે છે. એ કૃતિ કોઈ અગ્રણી ભક્તશ્રાવિકાની સંભવે છે. સાધ્વી મૂર્તિના પલાંઠી વાળેલા ડાબા પગ નીચે, ઘૂંટણિયે પડેલી જે ઉપાસિકા બતાવી છે તેના ઉપર શિલ્પીએ આંતર ભક્તિભાવ અને પ્રસન્નતાનું મનોરમ દૃશ્ય બતાવ્યું છે. મૂર્તિ ઉપર તીર્થંકરની એક પ્રતિમા પણ ઉપસાવી કાઢી છે.

આ શિલ્પનું સમગ્ર દર્શન એટલું આકર્ષક અને ભાવવાહી છે કે જેથી આપણે પ્રાપ્ય સાધ્વીમૂર્તિશિલ્પમાં આને સર્વશ્રેષ્ઠ તરીકે સહેજે બિરદાવી શકીએ.

ચિત્ર નં. ૩ : સાધ્વીજીની જિનમૂર્તિધારી મૂર્તિ

સાધ્વીજીની આ મૂર્તિ પોતાના મસ્તક ઉપર રહેલી સ્વઆરાધ્ય જિન પ્રતિમાને નમસ્કાર કરવા ભદ્રાસન પર પ્રવચન (?) મુદ્રાએ હાથ જોડીને બેઠેલાં હોય તેવો ભાવ રજૂ કરે છે. તેઓ સવસ્ત્ર છે. તેમની ડાબી બાજુએ દીક્ષિતઅવસ્થા સૂચક અને અહિંસા ધર્મના પ્રતીક સમાન રજોહરણ—ઓઘો દેખાય છે, જેની દાંડી હાથના કાંડા ઉપર થઈ ને ઠેઠ ઉદર ભાગને સ્પર્શેલી છે. ડાબા હાથની કોણી નીચે લટકતો વસ્ત્રનો છેડો દેખાય છે. આનું શિલ્પકામ સ્થૂલ પદ્ધતિનું ગ્રામીણ ઢબના મિશ્રણવાળું છે.

જનતાની અજ્ઞાનતાને કારણે માતર તીર્થની આ મૂર્તિ "શ્રી ગૌતમ સ્વામીજીએ ભગવાન મહાવીરને મસ્તક ઉપર ધારણ કર્યા છે" એ રીતે જ વર્ષોથી ઓળખાતી ને પૂજાતી હતી. પણ બે વરસ પર ત્યાં જવાનું થતાં એવો ભ્રમ દૂર કરી એ પ્રતિમાજી બાજુમાંથી ઉઠાવી સન્મુખ પધરાવવા સૂચન કર્યું હતું.

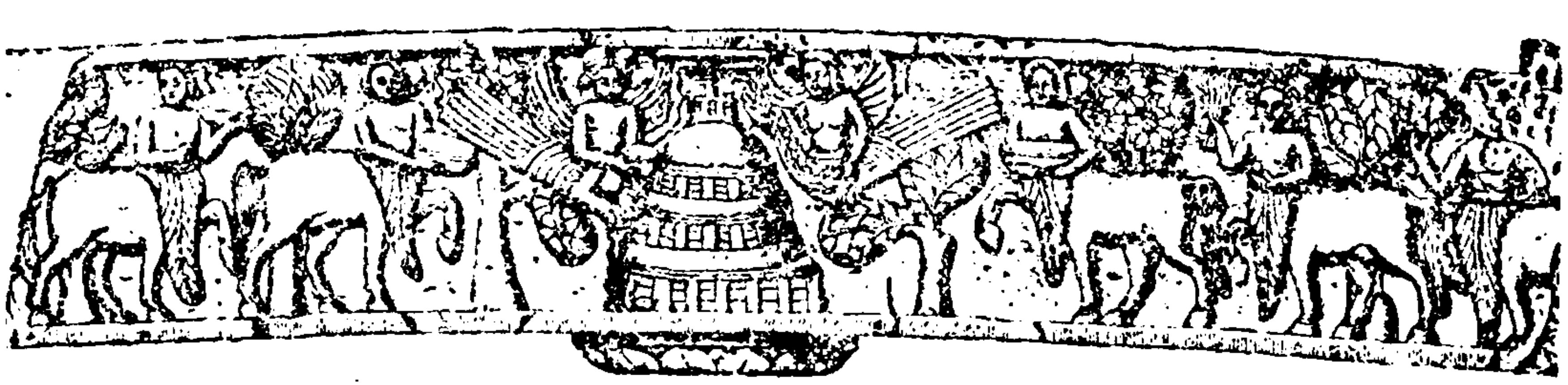

जैन साहित्य और कलामें लक्ष्मी

श्री अगरचन्द नाहटा

दीपावली भारतीय पर्वों में बहुत ही विशिष्ट पर्व है। जग-जीवन में यह आनन्द और उल्लास संचारित करनेवाला त्यौहार है। होली भूतों की मानी जाती है तो दिवाली देवताओं की। मूलतः इस त्यौहार की उत्पत्ति कब और किस कारण से हुई, इस विषयमें जैन और जैनेतर दो विभिन्न मत है। भगवान महावीर के निर्वाण के पहले यह पर्व प्रसिद्ध था नहीं और था तो किस रूप में इस विषय में गम्भीर अन्वेषण करने के पश्चात ही कुछ निर्णयात्मक कहा जा सकता है। जहांतक जैन धर्म का सम्बन्ध है, यह पर्व भगवान महावीर के निर्माण के उपलक्ष में ही प्रसिद्ध हुआ प्रतीत होता है। जैनागम कल्पसूत्र में कार्तिक कृष्ण अमावस्या को भगवान महावीर का निर्वाण पावा में हुआ। उस रात्री में निर्वाणोत्सव के प्रसंग से बहुत से देवी-देवियों के आने से अन्धकारपूर्ण रात्रि में उद्योत प्रकाश फैल गया और भाव उद्योतरूप भगवान् महावीर के अस्तंगत हो जाने पर द्रव्य उद्योत के रूप में देवों द्वारा रत्नों एवं दीपकों द्वारा प्रकाश किया गया। इसी उपलक्ष में दिवाली पर्व की उत्पत्ति कही जाती है। 'दिगम्बर तिलोय पन्नत्ति' ग्रन्थ में वीर निर्वाण कार्तिक वदी १४ की रात्रि को बतलाया जाता है।

दिवाली के दिन लक्ष्मीपूजा की जाती है। यह कितनी प्राचीन है, अन्वेषणीय है। पूरानों के अनुसार लक्ष्मीपूजा पौष, चैत्र, और भाद्रपदमें विधेय थी। दिवाली के दिन लक्ष्मीपूजा पीछेसे प्रचलित हुई प्रतीत होती है। जब की दिवाली के साथ लक्ष्मी का अटूट सम्बन्ध हो गया है तो लक्ष्मी देवी कौन है, इसकी चर्चा करना भी आवश्यक हो जाता है। इस सम्बन्ध में पूराणोंका जो दृष्टिकोण है वह सर्व विदित है। यही जैन दृष्टिकोण से ईस सम्बन्ध में विचार किया जा रहा है।

'ब्रह्मवैवर्त पुराण' के अनुसार सृष्टि के पहले रास मण्डल-स्थित परमात्मा श्रीकृष्ण के वाममार्ग से श्री लक्ष्मी देवी उत्पन्न हुई। चतुर्भुज नारायण को लक्ष्मी का पति समझिए। दूसरी मान्यता के अनुसार समुद्रमन्थन से लक्ष्मी की उत्पत्ति हुई। लक्ष्मी और श्री (शोभा) का अटूट सम्बन्ध है। इस लिए लक्ष्मी का नाम श्री देवी भी है। लक्ष्मी देवी स्निग्ध दृष्टि से समस्त विश्व पर लक्ष करती है, इसलिए वह महालक्ष्मी कहलायी। लक्ष्मी के पर्यायवाची नामों में पद्मालया, पद्मा, कमला, हरिप्रिया, इन्दिरा, लोकमाता, क्षीराब्धितनया, रमा, जलधिजा, भार्गवी, हरिवल्लभा, दुग्धाब्धितनया, क्षीरसागरसुता आदि नाम कोश ग्रन्थों में मिलते हैं। इनमें पद्मा कमला के साथ लक्ष्मी का सम्बन्ध उल्लेखनीय है।

स्कन्ध पुराण और ब्रह्मवैवर्त्त पुराण में लक्ष्मी किसके यहां निश्चल होकर रहती है इसका सुन्दर वर्णन हैं। गरुड़ पुराण और मार्कण्डेय पुराण में भी लक्ष्मी का चरित्र विस्तार से वर्णित है। पीछे के पद्मपुराण आदि में दीपमालिका के दिन लक्ष्मी का आगमन होता है। इसलिए लोग दीपकों का प्रकाश करके उसके अपने गृह में आगमन की प्रतीक्षा करते हैं और पूजन करते हैं।

पौराणिक मान्यता दे देने के पश्चात अब लक्ष्मीदेवी का जैन साहित्य और कला में जो विवरण प्राप्त होता है उसका परिचय यहां कराया जा रहा है।

सर्वप्रथम प्राचीन जैनागम 'जम्बुद्वीप पन्नति, में लक्ष्मी के निवासस्थान का जो सुन्दर वर्णन मिलता हैं उसे ही यहां दिया जा रहा है। इससे हिमवन्त पर्वत्त के पद्मद्रह में लक्ष्मी का निवास स्थान हैं और पद्म या कमल उसके अत्यन्त प्रिय पुष्प है। ज्ञात होता हैं जैन साहित्य में लक्ष्मी का नाम सर्वत्र श्री(सिरी)देवी अधिक व्यवहृत हुआ है। श्री का भारतीय साहित्य कला और जनजीवन में बहुत ही महत्त्वपूर्ण स्थान हैं। प्रत्येक व्यक्ति के नाम के आगे श्री, श्रीयुत लिखा जाता है। मंत्राक्षरी में भी ओम्, ह्रीं के साथ श्री प्रयोग अवश्य होता है।

जैनागमानुसार लक्ष्मीदेवी का निवास

तस्सन-इत्यादि-उस चुल्ल हिमवन्त पर्वत के बहु-सम रमणीय भूमि के बहू मध्यप्रदेश भाग में वहां एक महान् मद्प्रमह नाम का द्रहनिरूपित है। पूर्व पश्चिम में लम्बा और उत्तर दक्षिण में चौड़ा है, जो लम्बाई में एक हजार योजन एवं चौड़ाई में पाच सौ योजन है, जो दस योजन ऊंचा हैं, जो अत्यन्त स्वच्छ जलवाला मजबूत चांदी के बने

किनारों वाला, मन प्रसन्न करने वाला देखने वालों के दिल में छाप लगाने वाला है।

वह पद्म द्रह एक पद्मवर वेदिका से एवं एक सुन्दर वन खण्डसें चारों ओर से घिरा हुआ है। यहां वेदिका और वनखण्ड का वर्णन ग्रन्थ कथनीय है। उस पद्मद्रहकी चारों दिशाओं में चार तीन सीढियों के आसन बने हुए है। उन तीन सीढियों के आसन के सामने प्रत्येक में तोरन लगे हुए है। वे तोरन विविध जाति के मणियों से बने हुए दिखते हैं।

उस पद्मद्रह के बहु मध्यप्रदेश भाग में एक बड़ा पद्म रहा है जो एक योजन लम्बाई और चौड़ाई में आधा योजन, मोटाई में दस योजन, जल की गहराई में, दो कोस जल से ऊपर यों सम्पूर्णतया साधिक दस योजना वाला वह पद्म वर्तमान है। उस कमल के चारों ओर किले के समान एक जगती है। वह जगती जम्बूद्विप की जगती प्रमाण जल से ऊपर जाननी चाहिये। उस में लगे हुए गवाक्षों के समुदाय भी उसी प्रमाण से ऊचांई में आधा योजन और विस्तार में ५०० धनुष जितने होते हैं।

वह पद्म उस प्रकार से वर्णनीय होता है। वज्र की रत्न जडे, अभीष्ट रत्नकन्द, वैडू रत्नका नाल, वैडूर्य रत्न के बाहरी पने, जाम्बूनद के अन्दर के पने. तपनीय रक्त की स्वर्ण केसराल, विविध मणि रत्नो के कमल, बीज भाग सोने की कर्णिका, इस कमल में विद्यमान है। कमल की कर्णिका अर्धी योजन लम्बी-चाडी, एक कोस मोटी और सर्वकनकमयी सुन्दर है। उस कर्णिका के ऊपर बहुसम-रमणीय भूमि भाग है। उसमें एक श्री देवी का बड़ा भारी भवन आया हुआ है जो एक कोस लम्बा, आधा कोस चौड़ा कुछ कम एक कोस ऊंचा हैं। उसमें सैंकड़ों खम्भे लगे हुए है जो प्रासादिक और दर्शनीय है।

उस भवन की तीन दिशा–दक्षिण उत्तर और पूर्व ऐसे तीन द्वार है। वे द्वार ५०० धनुष ऊंचे हैं, २५० धनुष चौड़े उतने ही प्रवेश और विस्तार वाले हैं। श्वेत प्रधान खूटियों में बन मालाएं लगी हुई है। उस भवन के अन्दर बहु समरमणीय भूमि भाग में एक भारी मणि पीठिका रखी हुई है जो पांच सौ धनुष लम्बी चौड़ी, २५० धनुष मोटी. सब मणियों को बनी सुन्दर है। उस मणि पीठिका के ऊपर एक भारी श्रीदेवी की शय्या बिछी हुई है। शय्या का वर्णन भी जानना चाहिये।

ऊपर जो मूल कमल का वर्णन किया है, उसके चारों तरफ उससे आधे प्रमाण वाले १०८ कमलों की पंक्ति लगी हुई है। वे कमल आधे योजन लम्बे और चौड़े, एक कोस मोटे, दस योजन जल में एक कोस ऊंचे, कुछ अधिक दश योजन उचाईवाला।

उन कमलों का विस्तार भी ऐसा है। उनके मूल वज्र के है। यावत् कर्णिका सोने की है। वह कर्णिका एक कोस लम्बी चौड़ी और आधा कोस मोटी, सुवणमयी सुन्दर है। उस कर्णिका के ऊपर बहु समरमणीय भूमि मार्ग है। वहां श्री देवी के मणि रत्नों से उपशोभित अलंकार शोभित है। (प्रथमोवलयः)

उस पद्म के पश्चित्तोर वायु कोण में, उत्तर में, उत्तर पूर्व ईशान कोण में चार हजार सामाजिक देवताओ के कमल है। पूर्व दिशा में चार महत्तारिका देवियों के चार कमल हैं। अग्निकूण में श्री देवी की अभ्यन्तर सभा के आठ हजार देवताओं के आठ हजार कमल है। दक्षिण के मध्य परिषद में बैठने वाले दस हजार देवताओ के दस हजार कमल है। नैऋत्य कोण में बाहरी सभा के बाहर हजार देवताओं के बारह हजार कमल हैं। पश्चिम दिशा में सात सेनापतियों के सात कमल है। (द्वितियोवलयः)

उस मूल पद्म के तीसरे घेरे में चारों दिशाओं में चारों तरफ श्री देवी के सोलाह हजार आत्मरक्षक देवता-ओं के सोलाह हजार कमल है। (तृतीयो वलयः)

उसी प्रकार उस मूल पद्म के चारों तरफ तीन वलय (चौथा, पांचवां और छठ) हुए है। उनमें अभ्यन्तर मध्यम और बाह्य सभा के अभियोगिकः कर्मचारी देवताओं के निवास-स्थान हैं। अर्थात् चौथे में बत्तीस लाख और छठे में अड़तालिस लाख कमल लगे हुए है। इन पूर्वापर पर तीन घेरों में एक करोड़, बीस लाख कुल कमल होते हैं। हे भगवान्! इसे पद्मद्रह नाम से क्यों विशेषित किया है?

हे गौतम्। पद्मद्रह के उस देश में बहुत से उत्पन्न यावत् महस्त्र पत्र कमल पद्मद्रह प्रभाव से पद्मद्रह वर्णवाले हैं। इसलिए और यहां महधिक श्री लक्ष्मी देवी एक पल्योपम की स्थिति वाली रहती हैं, इसलिए अथवा पद्मद्रह ऐसा शाश्वत नाम है जो कि पहले न था वर्तमान में न हो और भविष्य में न रहेगा ऐसा नहीं है।

जम्बू द्वीप पन्नती के पश्चात् दूसरा देवी का महत्वपूर्ण उल्लेख कल्पसूत्र में मिलता है। प्रसंग है कि भगवान् महावीर जब माता के गर्भ में आये तो उनकी माताने १४ स्वप्न देखे। उनमें पांचवा स्वप्न भी देवी का है। उस स्वप्नका वर्णन करते हुए ग्रन्थकार ने देवी के रूपादि का विस्तार से वर्णन किया है। उनमें अंगोपांगों का वर्णन जिस प्रकार कवि सम्प्रदाय में किया जाता है उसी प्रकार करके श्री देवी को पद्मद्रह मे निवास करने वाली हिमवन्त पर्वत के शिखर के हाथियों से अभिसिञ्चमान बतलाया है। आज भी हम लक्ष्मी देवी के चित्रों के दोनों ओर हाथी की सूड़ो से अभिषिंचित किया हुआ देखते हैं।

उपर्युक्त दोनों प्राचीन उल्लेखों से देवी के निवास्थान और उसके स्वरूप की झांकी मिलती हैं। पर लक्ष्मी के अधिष्ठता के रूप में वह कब और कैसे प्रतिष्ठित हुई, यह विचारणीय रह जाता है। जैन साहित्यकी श्री देवी ही लक्ष्मी है। यह तो उपर्युक्त वर्णन से भलिभाति सिद्ध है।

अब हम मध्यकाल में आते हैं। तो जैन धर्म में जो निवृत्ति प्रधान धर्म है, उसके द्वारा लक्ष्मी देवी की उपासना कब प्रविष्ट हुई ईस समस्याका समाधान मिल जाता है। जब मंत्र तंत्रो की ओर लोगों का आकर्षण बढ़ा तो जैन समाज में भी अनेक प्रकार के मंत्र और कल्पादि का प्रचार बढा। आचार्य पद के साथ जो जैन समाज में 'सूरि' शब्द का प्रयोग होता हैं वह सूरि मंत्र के आराधना का परिचायक है। सूरि मंत्र के पांच पीठ माने गए हैं। विद्यापीठ, २ महापीठ, ३ लक्ष्मीपीठ, ४ मंत्र पीठ और ५ मंत्रराज पीठ। इनके प्राचीन नाम में विद्यापीठ, महा-विद्यापीठ, उपविद्यापीठ; मंत्रपीठ और मंत्रराज पीठ भी मिलते हैं। इनमें तीसरे पीठ की अधिष्ठता श्री देवी या लक्ष्मी देवी ही मानी गयी हैं। मेरुतुंग सूरि मंत्र कल्प में 'तइय' पीठ लक्सी अदिट्ठव्य लक्ष्मी फल हेतु शब्दों द्वारा लक्ष्मी देवी से लक्ष्मी रूपी फल का सम्बन्ध जोड़ा गया है। विजया, जया, जयन्ति, नन्द्रा और भद्रा के साथ श्री देवी को तृतीय पीठ का अधिष्ठता मनाया गया है। ईस से श्री देवीका ईन देवीओ के साथ भी घनिष्ट सम्बन्ध प्रतीत होता है। सूरि मंत्र कल्प में श्री देवी से लक्ष्मी प्राप्ति की प्रार्थना की गई है। इससे जैन मंत्रवाद में लक्ष्मी देवी के स्थान होने का पता महत्वपूर्ण चलता है।

अब हम इसके बाद लक्ष्मीदेवी की पूजा का प्रचार जैन समाज में किस रूप में रहा, इस पर विचार करते हैं।

राजस्थान के प्राचीन नगरों में श्रीमाल नगर विशेष आलेखित है। उसका अपर नाम भिन्नमाल भी मिलता है। कहीं कहीं भिन्लमाल भी पाया जाता है। भिन्नमाल नाम ही ज्यादा प्रचलित रहा। आज भी उसका परि-वर्तित रूप भीन्नमाल ही प्रसिद्ध है। पुराणों के अनुसार श्री देवी इस नगर की अधिष्ठात्री देवी थी। 'श्रीमाल' पुराण में इसका बहुत विस्तार से वर्णन है। आज भी यहां लक्ष्मीदेवी का मन्दिर विद्यमान है।

श्रीमाल नगर के पतनकाल में यहां के निवासी व्यापा-रादि के लिए गुजरात में पहुंचे। तब उनकी ज्ञाति पूर्ववर्ती निवासस्थान की स्मृति में श्रीमाली सिद्ध हुई। श्रीमाल नगर में हजारों घर ब्राह्मणों के और हजारो ही जैनवैश्यों के। फलतः श्रीमाली ब्राह्मण और जैन श्रीमाल दोनों ही बहुत प्रसिद्ध जातियां है। इस जाति की कुलदेवी लक्ष्मी देवी है। जिस प्रकार उपकेशीपुर ओसियों से ओसवाल जाति प्रसिद्ध हुई और उनकी कुलदेवा ओसियों की सच्चीका देवी है और पोरवाड़ा की कुलदेवी अम्बिका माने अम्बा। उसी प्रकार श्री माल जैन जाति की कुलदेवी लक्ष्मीदेवी है।

लक्ष्मी की पूजा आवश्यक हो जाने पर अन्य स्थानों में भी मूर्तिया बनाकर स्थापित किया जाना स्वाभाविक ही है। काठियावाड़ के दीव बन्दर के जैन मन्दिर में लक्ष्मी देवी की दो मूर्तिया विद्यमान हैं।

कल्पसूत्र का श्वेताम्बर जैन संप्रदाय में बहुत अधिक प्रचार है। प्रतिवर्ष पर्यूषण के दिनों में कल्पसूत्र का वाचन होता है। श्रद्धालू श्रावक गुरुओंके पास जाकर बड़े उत्सव के साथ उसे सुनते हैं। कल्पसूत्र में, जैसे ऊपर बतलाया गया, भगवान महावीर के माता के गर्भ में आने पर उसने १४ स्वप्न देखे उनमें पांचवा स्वप्न लक्ष्मीदेवी का वर्णीत है। अतः कल्प सूत्रकी सैकड़ो प्रतियो में लक्ष्मीदेवी के सुन्दर चित्र अंकित मिलते हैं। इनमें से १२१५ की ताड़ प्रति में लक्ष्मीदेवी का जो चित्र मिला है वह सबसे प्राचीन चित्र है। इसका चित्र जैन कल्पद्रुम के प्लेट नम्बर ८ चित्र नम्बर ३६ में छपा है। उसका विवरण साराभाई ने इस प्रकार दिया है—यह चित्र २"×२३/८" साइज का है। पृष्ठभूमि सिन्दुरीया रंग की हैं। चार हाथ ऊपर के बांए और दांए हाथों में कमल विकसित फूल और प्रत्येक फूल के मध्य में एक एक सूंड द्वारा अभिषेक करने को तत्पर दिखाया गया है। नीचे के दाहिने हाथ में

माला और बांए हाथमें सोने का कंकन हैं। कमल के आसन पर पद्मासन पर बैठी हुई लक्ष्मीदेवी के शरीरका वर्ण पीला है। कंचुकी लाल, मुकुट स्वर्ण लाल रत्नजडित, उत्तरीय वस्त्र बीच में लाल रंगों के पट्टोंवाला काले रंगका हैं। लक्ष्मी देवी के कमलासन में ऊपरी तीन कमल है जिनका रंग अलग-अलग दिखाया गया है। सबसे नीचे कमल का रंग पीला, उसके ऊपर कमल का रंग आसमानी और सबसे ऊपर के कमल का रंग गुलाबी है।

कल्पसूत्रकी सचित्र आवृत्तियों में लक्ष्मीदेवी के और भी कई चित्र छप चुके हैं। इस तरह जैन मूर्ति और चित्रकला में लक्ष्मी देवी का सुन्दर अंकन हुआ है। दिगम्बर मन्दिरों में भी लक्ष्मीदेवी की मूर्ति की पूजा की जाती है।

पर्युषणों के दिनों में जिस दिन महावीर का जन्म दिवस मनाया जाता है, चांदी और सोने के १४ स्वप्न एक एक करके आश्रम से ऊपर से नीचे उतारे जाते हैं। प्रत्येक स्वप्नकी स्पर्द्धापूर्वक बोलियां रुपयों या घी के रूप में बोली जाती है। उस समय लक्ष्मी देवी की चाहना तो सबको होती है, अतःएव इस स्वप्न के आते ही लक्ष्मी देवी की बोली की होड़ लग जाती है। सबसे अधिक बोली लक्ष्मी देवी के स्वप्न की बोली जाती है।

जैन समाज मुख्यतः वैश्य समाज है। वैश्योंका प्रधान व्यवसाय व्यापार होता है और व्यापार मेंल क्ष्मी देवी का स्थान माना जाता है। 'वाणिज्ये वसति लक्ष्मी' अतः जैन समाज का लक्ष्मी उपासक होना स्वाभाविक ही है। दीवाली के दिन जैनी लक्ष्मी की पूजा करते ही हैं।

जैनाचार्यों के रचित लक्ष्मी देवी के स्तोत्रोंका उल्लेख 'जिन रत्न कोष' में दिया गया है। पहला पद्मदेव रचित, दूसरा पद्मनन्दी रचित और तिसरा अज्ञात कर्तृक है। खोज करने पर और भी स्तोतादि साहित्य लक्ष्मी देवी की स्तुति के रूप में रचा हुवा मिल सकता है। वर्तमान जैनाचार्य विजय पद्मसूरि के रचित प्राकृत लक्ष्मी पीठ स्त्रोत, सूरि मंत्र कल्प संदोह में प्रकाशित हो चुका है।

इस प्रकार जैन साहित्य और कला में लक्ष्मी देवी का महत्वपूर्ण स्थान है, उसकी यथाज्ञति जानकारी यही संक्षेप में दे दी गयी है।

१ मुनि विशालविजयजी जैन तीर्थों नामक पुस्तक के अनुसार मातर एवं सोजित्रा के जैनमंदिर में लक्ष्मी देवी की मूर्ति है। मातर में तो महालक्ष्मीजी का स्वतंत्र मंदिर भी है। सोजित्रा की महालक्ष्मी की मनोहर मूर्ति सुप्रसिद्ध शेठ मोतीशाह की कुलदेवी होने का कहा जाता है और जैन मंदिरो में भी खोज करने पर लक्ष्मी देवी की मूर्तियां प्राप्त होनी संभव है।

जैन गीतों की परम्परा

श्री प्यारेलाल श्रीमाल, बी. कॉम., संगीतरत्न, विशारद,

भारतीय साहित्य में गीतिकाव्य की परम्परा अति प्राचीन काल से चली आ रही है। सूर, तुलसी, मीरा, कबीर प्रभृति सन्त कवियों ने गेय पदों की रचना द्वारा हिन्दी साहित्य के भंडार को समृद्ध बनाया है। इन भक्त कवियों की रचनाओं ने इतनी लोकप्रियता प्राप्त की है कि मन्दिरों ही में नहीं अपितु घर घर में अद्यापि उनकी गूंज सुनाई देती है।

जैनमन्दिरों में भी गाये जाने वाले पद सहस्त्रों की संख्या में उपलब्ध होते हैं जिनमें अनेक साहित्य एवं संगीत की दृष्टि से महत्वपूर्ण हैं। वर्षों से प्रयोग में आते रहने के कारण इनका स्वरूप स्थायी, मर्मस्पर्शी तथा लोकप्रिय बन गया है। इन गीतों में पाया जानेवाला भाषा का लालित्य तथा स्वरों का माधुर्य श्रोता पर दोहरा प्रभाव डालता है। ये गीत पद अथवा भजन के रूप में प्रयुक्त हो रहे हैं। एक उदाहरण देखिये :

" केशरिया थांसूं व्रत प्रीत करी जी सांचा भाव सूं।
धुलेवा थासूं प्रीत करी जी सांचा भाव सूं ॥
मधुकर मोहयों मालती जी मैं मोहयो तुझ नाम।
और देव ने नहीं नमूं मैं भजूं अलख भगवानजी
॥ केशरिया ॥ " आदि...

धार्मिक पर्वों पर तथा पूजाओं में जैनियों द्वारा इन भजनों की प्रायः पुनरावृत्ति की जाती है। विगत छः मास के शोधकार्य से मुझे विभिन्न रागों तथा तालों में आबद्ध ऐसे अनेक प्राचीन पद मिले हैं जो सामान्यतः जैनियों घर घर में महिलाओं के द्वारा लोकगीतों के समान प्रयोग में आ रहे हैं। किन्तु वर्तमान रचनाओं में ऐसे कितनेक जैन गीत, जिनको भाव तथा कला पक्ष की दृष्टि से साहित्य अथवा संगीत में उच्च स्थान दिया जा सके, नहीं मिलते। अधिकांश गीतों में निरी तुकबन्दी याने मस्तिष्क की खुरचन ही पाई जाती है और वह भी ढंग की नहीं। भाव और भाषा तो दूर की बात है, वर्ण और मात्रा की त्रुटियों की भरमार पाई जाती है। विषयों की नवीनता के अभाव में विचारों की मौलिकता का तो पूछना ही क्या ! बात यह है कि जैनगीत उन लोगों द्वारा रचे जा रहे हैं जो न तो व्याकरणाचार्य हैं और न छन्दशास्त्री है। साहित्य से जिनका सम्बंध तो ठीक परिचय भी नहीं। कविहृदय न होते हुए भी मात्र यशलिप्सा से प्रेरित होकर इन गीतों की रचना की जाती हो ऐसा प्रतीत होता है। कुछ साहित्यरत्न विद्वानों की रचनाओं में भी यही बात पाई तब मुझे बड़ा दुःख हुआ। जितनी जैन भजन की छोटी मोटी पुस्तकें देखीं उनमें अधिकांश गीत फिल्मी गीतो की धुन पर जोडे हुए पाये गये। फिल्मी गीतो में भी अनेक धुनें भक्तिरस युक्त पाई जाती हैं, यदि उन पर पद रचे तब तो ठीक भी है किन्तु फिल्म की शृंगारिक धुनों पर पदों की रचना व्यर्थ प्रयास नही तो क्या है ! वैसे जो पुराने अति प्रचलित लोकप्रिय जैनगीत समाज में गाये जाते है वे काव्य तथा संगीत दोनों की दृष्टि से उत्तम है।

अवतारवाद के सम्बन्ध में जैनधर्म की अपनी पृथक मान्यता है। गीता में श्रीकृष्ण कहते है कि हे अर्जुन। मैं धर्म की रक्षा के हेतु बारम्बार अवतार लेता हूं। किन्तु जैन के तीर्थंकर जो एक बार मौक्ष में जा चुके वे पुनः लौट कर नहीं आते। स्पष्टतः उन पर वैष्णव भक्ति का प्रभाव परिलक्षित होता है। उदाहरणार्थ :

" वीर प्रभू आवो।
कर्मजाल से मुझे छुडाओ ॥
महिमा तिहारी अपरम्पार,
तुमही संकटमोचन हार।
काम क्रोध भय पीड़ित जग को,
शिवपुर राह बताओं। "

तीर्थंकर के चरित्र का गुणगान, उनका नामस्मरण, भक्त की दुर्बलताओं का प्रदर्शन, धार्मिक सिद्धान्तों का प्रतिपादन आदि विभिन्न समुचित विषयों पर गीत रचना होनी चाहिये। अनेक कथाओं के ऐसे प्रसंग हैं जिन पर नीति के सुन्दर गीत निर्मित हो सकते हैं। संवाद के लिये प्रायः नेमजी और राजुल का ही विषय लिया जाता है।

इसके अतिरिक्त महावीर और गौतम का तथा सुरसुन्दरी और मैना सुन्दरी का वादविवाद भी संवाद के विषय बन सकते हैं। नवकार मन्त्र की महिमा संबंधी जो एक दो गीत पाये जाते है वे भी साधारण हैं। सेठ सुदर्शन की सूली सिंहासन में और शिवकुमार के लिये शव सोने की मूर्ति में परिणत हो गये, इन घटनाओं का संकेत करते हुए नवकार मन्त्र की महिमा बताने वाले श्रेष्ठ गीत रचे जा सकते हैं। तात्पर्य यह कि जैनगीतों में जो विषय की पुनरावृत्ति हो रही है वह न होकर उसमें विविधता होनी चाहिये।

जैन गीतों की परम्परा अति प्राचीन है जो संस्कृत और प्राकृत से होती हुई हिन्दी और गुजराती से आ मिली है। अधिकांश जैनगीतों की हिन्दी गुजराती मिश्रित है। इसके मुख्य दो कारण हैं। पहला तो यह कि कुछ प्रमुख जैन तीर्थ गुजरात में स्थित हैं जहां प्रतिवर्ष लाखों की संख्या में बैनियों का आवागमन बना रहता है। दूसरा कारण है गुजरातियों की जैन धर्ममें अनन्य निष्ठा। भारतवर्ष के अधिकांश जैन तीर्थों में गुजरातियों का प्रभाव पाया जाता है। धार्मिक कार्यों में तथा जैन साहित्य के प्रकाशन में भी ये लोग काफी पैसा लगाते हैं। गुजराती में अनेक सुन्दर सुन्दर जैन गीत पाये जाते हैं। एक उदाहरण देखिये :

" जे दृष्टि प्रभु दर्शन करे ते दृष्टि ने धन्य छे ।
जे जीभ जिनवर ने स्तवे तें जीभने पण धन्य छे ॥
पीये सदा वाणी सुधा ते कर्णयुग ने धन्य छे ।
तुज नाम मन्त्र विशद धरे ते हृदयने नित्य धन्य छे ॥ "

वर्तमान युग की प्रेरणा है कि जैन कवि ऐसे गीतों का निर्माण करें जिनकी भाषा में ओज हो, माधुर्य हो, साहित्यिकता हो, जो मौलिक विचारों के वाहक हों, जिनमें जैन दर्शन का प्रतिपादन हो तथा जो गीति काव्य की कसौटी पर खरे उतरें।

कॉन्फरन्स को आप किस प्रकार से मदद कर सकते हैं?

सभासद बन कर

पेट्रन 'अ' वर्ग — —	रु. १००१	प्रदान कर
पेट्रन 'ब' वर्ग — —	रु. ५०१	,,
आजीवन सभ्य 'अ' वर्ग	रु. २५१	,,
,, ,, 'ब' वर्ग	रु. १०१	,,

कॉन्फरन्स द्वारा जैन साहित्य प्रचार

जेसलमेर ज्ञानभंडार सूचि और धी जैन रिलीजीअन अेन्ड लिटरेचर के लिए ज्ञान विभाग में (खाता मे) उचित रकम भिजवा कर अथवा स्वयं प्रदान कर

जैन युग

वार्षिक उपहार रु. २ ग्राहक बनकर। प्रतिमास ता. १ को प्रकट किया जाता है।

FIG. 1. COLOSSAL IMAGE OF A SEATED JINA AT DUDAHI.

FIG. 2. COLOSSAL IMAGE OF A STANDING JINA AT DUDAHI

FIG. 3. UPPER PORTION OF THE IMAGE REPRODUCED IN FIG. 1

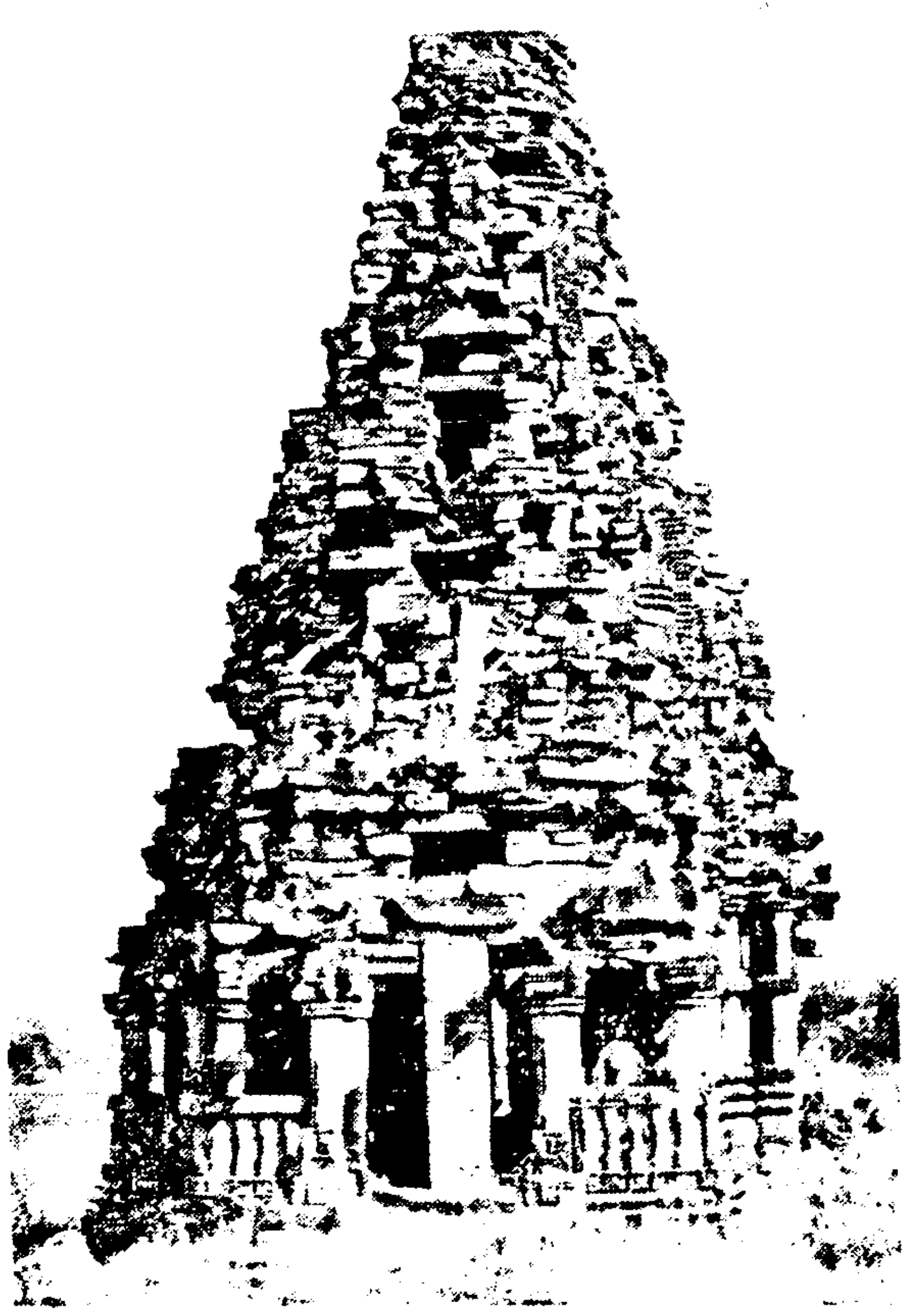

FIG. 4. SO-CALLED BADI SURANG ON THE BANKS OF THE RAMSAGAR AT DUDAHI

JAIN TIRTHAS IN MADHYADESHA

Dr. Klaus Bruhn
(Hamburg, Germany)

We intend to contribute here and in the forthcoming issues of *Jain Yug* a series of short articles dealing with selected Jain monuments at various places in Madhya Pradesh and the surrounding area. At present, information on these sites is available only for the specialist who has access to the archaeological reports written by D. R. Bhandarkar, Sir Alexander Cunningham, A. Führer, M. B. Garde, H. Hargreaves, Sir John Malcolm, P. C. Mukherji, D. R. Sahni, and others. These reports which were published long ago are now for the most part out of print and can be consulted only in the big libraries. Moreover, lists of monuments which facilitate the orientation have not yet been published for all parts of the area. Only in the case of the former Gwalior State and the former Central Provinces the relevant monuments have been listed.[1] Under these circumstances it may not be out of place if we direct the attention of the wider public to the half-forgotten temples of Madhyadesha.

While describing a piece of Indian art, we have to distinguish between those features which are common to all specimens following a particular type, and those specific to the piece under discussion. Unless we observe this distinction, we run the risk of repeating familiar facts again and again and may miss at the same time the genuine differences. Only a piece which is unique in its style and iconography deserves a full description. In all other cases an abbreviated procedure—bringing into relief the peculiar features but curtailing the rest—is preferable. Such a discriminating treatment will no doubt detract from the harmony and balance of the picture, but there is no other way of clearing a path through the jungle of India's monumental antiquities.[2] We have inserted these introductory remarks in the hope that they might explain the austerity of style and the brevity of description.

I. DUDAHI

Dudahi is situated about 18 miles to the south of Lalitpur in the Jhansi District of Uttar Pradesh. From Dhaura Railway Station (on the Bhopal-Jhansi Line) the Forest Rest-House Dudahi is situated 7 miles away along a forest-road. Reports on the place have been published by Cunningham, Führer, and Mukherji.[3] The present village of Dudahi is situated to the north of the

1. D. R. Patil : The Descriptive and Classified List of Archaeological Monuments in Madhya Bharat. Gwalior 1952.—H. V. Trivedi : The Bibliography of Madhya Bhārata Archaeology, Pt. I. Gwalior 1953.—H. Cousens : Central Provinces and Berār, List of Antiquarian Remains (Arch. Survey of India, XIX, New Series). Calcutta 1897.

2. It is hardly necessary to add that these observations apply to the study of Indian literature not less than to the study of Indian art.

3. A. Cunningham : Archaeological Survey of India, Vol. X, p. 90 ff. Calcutta 1880.—A. Führer : Memoirs of the Arch. Survey of India, New Series Vol. II, p. 121 ff. Allahabad 1891.—P. C. Mukherji : Reports on the Antiquities in the District of Lalitpur, p. 35 f. Roorkee 1899.

former Rām Sāgar. This was an artificial lake formed by an embankment thrown on its southern side over a rivulet called Mugha Nala. Only recently the embankment was cut and the area of the lake taken under cultivation. The old village, on account of its ramparts locally known as "Koṭ", is now deserted. It was built on the south-west corner of the lake. Mukherji speaks of a still earlier settlement, called Būḍhī Dudahi and situated to the north and south of the "Koṭ", Ruins of Hindu and Jain monuments, all in a more or less ruined condition and accessible only by footpaths, are scattered over the area to the west and to the south of the lake. Although the extant structures and sculptures are not of first rate importance, it would be sad if the decay of the site, which has made rapid progress since Cunningham's visit, were to continue. The Jain monuments require no special preservation measurements, but it must be feared that the extant Hindu temples will collapse completely if no steps were taken to protect them against further ruin.

The Hindu monuments include the "Choṭī Surang"[4] (mostly collapsed); the "Baḍī Surang"[5] (Fig. 4 shows the better preserved side, the other sidehascollapsed); a circular temple of the type of the Caunsaṭ Yoginī temple at Bheraghat but without extant mūrtis; and a huge image of Narasiṁha cut in low relief in a vertical rock. The groundplan of the "Baḍī Surang" is probably unique in Northern India: the garbhagṛha is open to either side. The Narasiṁha relief is remarkable not for its age or for its artistic merits, but for its unusual dimensions: it measures 27 feet in height. All the monuments can be assigned to the 10th to the 12th century, the Narasiṁha alone being later.

Amongst the Jain monuments two colossal images[6] stand out. They can easily be reached from the forest rest-house by a path running on the ridge of the embankment. They fall within the main group of monuments (on the south-west corner of the Rām Sāgar) which include also the two Surangs. The seated Jina (Figs. 1 and 3) faces eastwards, the standing Jina (Fig. 2) faces westwards. The latter monument is situated to the east of the former. Both sculptures are protected by high walls, the standing figure on all four sides, the seated one on three sides (the front being open). The walls are for the most part later repair-work, and the only part of the old structures which is still intact is a four-pillared maṇḍapa in front of the cella with the standing Jina.

The seated Jina (Figs. 1 and 3). This is actually a composition of three Jinas, one seated in the middle and two standing to the left and right. The central mūrti measures about 12 feet in height.

We start with a discussion of the pedestal of the central image. The two lions are shown *dos à dos*. We see the animals only from the side, and the erect neck is set off at a sharp angle from the body. This attitude is unusual and does not recur on the pedestals of the two standing images showing one of the more familiar versions of the lion-motif. Lions of the first type are however on the pedestals of some Jina

4. The word "surang" refers to the hollow interior of the śikharas of the two temples which has been exposed to view on account of the ruinous condition of the structures.

5. Cunningham tried to show that this was a Jain temple. His arguments are however not very convincing.

6. There is a third colossal Jina (standing) mentioned in literature; I was however not able to see this specimen.

mūrtis at Būḍhī Chanderī (northern temple in the dharmashala compound). The centre of our pedestal is occupied by the familiar dharmacakra which is flanked by two worshippers. The "carpet" hanging down from below the Jina's cushion shows a peculiar design: the kīrtimukha[7] which appears often on this "carpet" is framed by two fabulous animals (called vyāla or śārdūla); above them we notice warriors who are fighting these monsters. These vyālas and warriors are fairly similar to those which form a frieze on the inner door-frame (dated saṁ 1051) of temple No. 12 at Deogaṛh.

The hair-dress of the Jina is also remarkable: gracefully pleated jaṭās terminate in curved ends which continue as it were in the curls covering the head immediately above the forehead.[8] Besides, a brooch is fastened in the hair right above the centre of the forehead—a feature which is probably unique in Digambara iconography.

The remaining elements of the parikara[9] are too common to require any comment. They consist in a cushion, a halo (bhāmaṇḍala), elephants and makara-heads[10] to the left and right of the head, a triple parasol crowned by an āmalaka[11], and celestial couples and elephants on either side of the parasol. The drummer above the parasol (his drum is broken) has four arms, not two as is usual. He resembles the four-armed bracket figures which appear on the capitals of pillars and which are sometimes represented as musicians. The vertical slabs to the left and right of the central slab are partly or completely gone and we cannot make out their original appearance.

The two standing Jinas are placed on socles with reliefs of Gomukha Yakṣa (to the left) and Cakreśvarī Yakṣī (to the right) respectively. Besides, we notice to the right of Gomukha a figure under a creeper (a motif which is frequently found on lower door-jambs), and to the left of Cakreśvarī a mutilated standing figure which we cannot explain. Both figures are somewhat unusual in this context.—Each of the standing Jinas is accompanied by two types of attending figures, not by a single pair as usual. The inner attendants are small in size, the outer ones are much bigger and slightly projected; due to the asymmetry of the images these are found on one side only. The bigger attendants stand on elephants which appear on the same level as the lions (normally, the elephants which carry attendant figures are arranged on a higher level than the lions).—In the case of the right image at least we can recognize three heads of makaras and similar monsters: one above the big attendant figure, one in the angle between the snake-hoods and the shoulder, and one in the angle between the snake-hoods and the celestial above them. Normally we get either a single makara-head or three different animals (two heads and a complete figure between them).—The remaining elements do not show any exceptional features.

The two standing images differ only slightly from each other (see for example the elephants at the bottom).

7. The mask of the face of a fabulous monster, one of the most common decorative motifs in Indian art.

8. For the combination of jaṭā and curls refer to my forthcoming paper on "Distinction in Indian Iconography" (Deccan College Bulletin 1959-60).

9. In Jain iconography those elements of the composition which surround the main figure.

10. The makara is a fabulous animal, in its earlier iconographic form a crocodile.

11. The flat member at the summit of the śikhara.

As in other compositions of this type, the parikara of the standing figures is rather different from the parikara of the seated figure.—There can be little doubt that the various parts of the composition were designed together and not collected from different sources. The two socles with the reliefs of Gomukha and Cakreśvarī belong for iconographic reasons to the central image. The images with the standing Jinas are asymmetrical (the miniature Jinas etc. appearing only on the inner sides) and cannot have been independent slabs in this form. On the other hand it is at least not necessary to assume that a part of these slabs has been subsequently cut away; in temples Nos. 19 and 29 at Deogaṛh we find well preserved standing images which belonged to similar compositions and show the same irregularity. Stylistically all pieces belong together. The difference between the pedestal of the central image and the pedestals of the lateral images (see above) is however noteworthy. But probably this discrepancy is explained by the different dimensions of the images and has nothing to do with style.

On account of the jaṭās, the plaits of hair which hang down on the shoulders, and the attending Yakṣa and Yakṣī we can identify the seated Jina as Ṛṣabha. Since images which are expected in this style normally show the cihna (see *Jain Yug*, April 1958, p. 36 f.), we can assume that Ṛṣabha's bull-symbol was originally carved somewhere below the Jina (possibly on the offset in the centre of the cushion which is now obliterated). The images to the left and right show the snake-hoods and represent therefore Pārśvanātha (or Supārśvanātha). The cihnas (snake and svastika respectively) are missing as on most images of these Jinas in Madhyadesha.—Too much importance should not however be attached to these identifications. The majority of the Jina images in our area show either some type of long hair (jaṭā etc.) and the bull cihna, or they show the snake-hoods. The popularity of these additions reflects artistic fashion rather than religious trend. Otherwise we could not understand why the artists paid so little attention to the indication of the personality of the Jina. There is for example no proper distinction between Pārśvanātha and Supārśvanātha, and the long hair which should only be shown in the case of Ṛṣabha is found with other Jinas as well.

The style of the images is not different from that of many others, although the elaborate parikara is unusual in the case of the central image. Figures of this size are normally not accompanied by so many subsidiary figures and paraphernalia. There is also a marked difference between the monumental style of the seated Jina himself and the baroque character of the parikara (see also the singular design of the jaṭā).—The body of the seated Jina is heavy and well-proportioned. The waist appears immediately above the forearms and is not raised as in the case of many other seated images. The elbows are not turned outwards and the upper arms hang down vertically. The face is actually broad but it gains in height on account of the jaṭā and the vertical bands of hair on the shoulders. The whole conception is determined by a rigid system of vertical and horizontal lines and compares favourably with the nerveless and emasculated creations of other artisans of that time.

The standing Jina (Fig. 2). This image measures also about 12 feet in height. The parikara comprises only the lotus

on which the figure is standing, small vegetable objects in the hands, a lotus-flower on the head, and a bhāmaṇḍala with a simple design. Besides we have to imagine attendant figures to the left and right of the Jina. That they formed a part of the composition can only be inferred from the mortices which receive the tenons by which the slabs with the attendant figures were fixed in the ground slab.—The lotus below the feet forms a solid base and is not carved in low relief as in the case of other standing Jinas. Such a thick lotus seems to be restricted to colossal images. In the hands of the Jiṇa we find instead of the common lotus-flower a short stalk terminating in a rolled up leaf. The fingers are crooked, not straight. The lower contour of the hair forms a flat arch above the forehead.

On the pedestal there appears a dharmacakra flanked by two deer (not visible in our photograph). This group does not identify a particular Jina but can be carved on the pedestal of any of the 24 Jinas. The cakra-and-deer motif is however not very common in our area. It is therefore not impossible that it had, in our case, the meaning of a cinha, identifying the Jina as Sānti-nātha.

Situated on the old lake and surrounded by thick jungle, the ancient temples of Dudahi remain unforgotten to every visitor. Our essay has done little justice to the peculiar atmosphere of this lonely place. We hope therefore that one or the other of our readers will have an opportunity to visit Dudahi himself and to enjoy like us the art of its monuments and the beauty of its scenery.

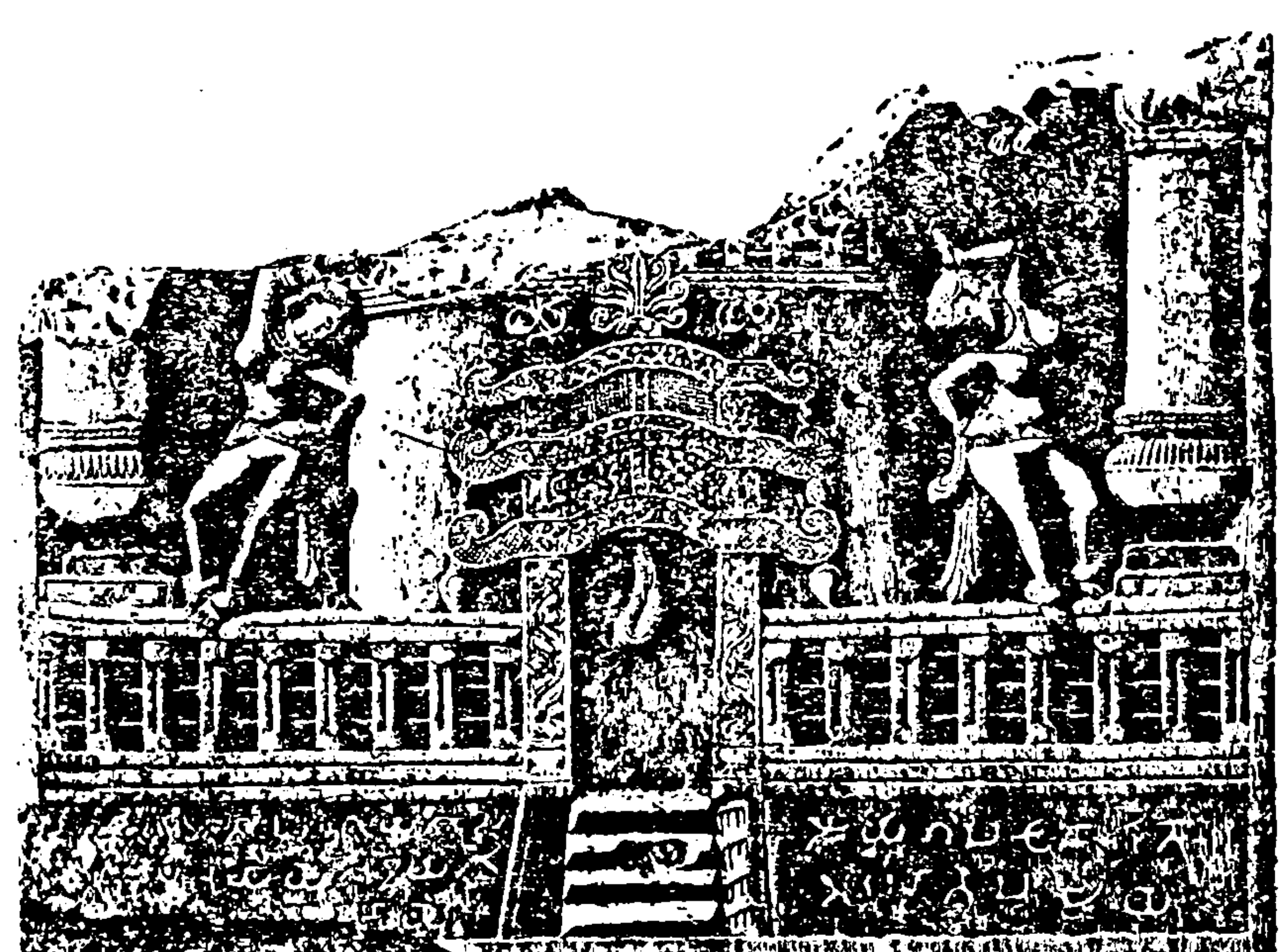

Modified DESIGN

'Diamond'

PURE GOLD BARS
OF
MANILAL CHIMANLAL & CO.

AVAILABLE IN 5, 1, 1/2 & 1/4 TOLA

WE BUY OLD GOLD AND SILVER ORNAMENTS AND OTHER ARTICLES.

PHONE: 30898

MANILAL CHIMANLAL & CO.
188, SHROFF BAZAR, BOMBAY 2

GRAM. "KAKALJI"

સોનું-ચાંદી-પ્લેટિનમ તથા જરી ગાળવાનું શુદ્ધ
કારખાનું તથા ટચ કાઢવાનું ભરોસાપાત્ર મથક

NATIONAL REFINERY NR BOMBAY

નેશનલ રિફાઇનરી છાપની ચાંદી

રિઝર્વ બૅંક ઑફ ઇન્ડિયા, મુંબઈ, બૉમ્બે બુલિયન એસોસિએશન લિ. મુંબઈ-૨
તેમજ
ઇન્ડિયા ગવર્નમેન્ટ મિન્ટ, મુંબઈએ માન્ય રાખેલ છે
N. R. છાપ સિલ્વર નાઇટ્રેટ બનાવનાર અને વેચનાર

લેબોરેટરી અને રિફાઇનરી
૮૭, તારદેવ રોડ, મુંબઈ નં. ૭
ફોન નં. ૪૨૭૯૫

મરચન્ટ્સ બુલિયન મેલ્ટિંગ
એન્ડ એસેઇંગ ડિપાર્ટમેન્ટ
ધનજી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૩. તાર : ARGOR

આપની જ

મોહિની મીલ્સનું

કાપડ વાપરો

卐

મેનેજીંગ એજન્ટસ

ચક્રવર્તી સન્સ એન્ડ કું.

રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ

૨૨, કેનીંગ સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

卐

સૌ કોઈને પોસાય તેવા વધતા ઓછા અને વ્યાજબી ભાવે કાપડના દરેક વેપારી પાસેથી આ મીલ્સનું કાપડ મળે છે.

મીલ નં. ૧ કુશ્ટીઆ (પૂર્વ પાકિસ્તાન)

મીલ નં. ૨ બેલઘરીઆ (કલકત્તા)

ARE YOU SUFFERING

FROM

COUGH & COLD?

★

TRY OUR

BITA PASTILLES

YOU WILL BE CONVINCED

THAT

"NOTHING IS BETTER"

★

MANUFACTURERS:

BOMBAY TABLET MANUFACTURING CO.

175, OLD POST OFFICE LANE,
MANGALDAS MARKET
BOMBAY 2

THE BANK OF JAIPUR LIMITED

(Incorporated in Jaipur, Liability of Members Limited)

CAPITAL

Issued & Subscribed Capital	...	Rs. 1,00,00,000
Paid up Capital	... ...	Rs. 50,00,000
Reserve & other Funds	... ...	Rs. 25,00,000

: Chairman :

Shri G. D. Somani, M. P.

List of Branches

Agra
Ahmedabad
Alwar
Bombay
1 Dadabhoy N. Road
2 Kazi Sayed St. Mandvi
3 Kalbadevi Road
4 Dana Bunder
Bangalore
Bharatpur
Bareilly
Bhilwara
Bisalpur
Beawar
Bikaner
Calcutta
Coimbatore
Dausa
Delhi
Fatehpur
Gangapur
Hindaun
Indore
Jaipur
1 Mansing Highway
2 Chand Pole
3 Jauhari Bazar
4 Secretariat
Jhunjhunu
Jodhpur
Jamnagar
Kotah
Kishangarh
Madras
Nawalgarh
Rajkot
Ratlam
Sawaimadhopur
Sikar
Surajgarh
Tirupur
Udaipur

H. K. Kothari
Agent
BOMBAY

S. L. Kothari
B. A., B. Com. (Lond.)
A. C. A. (England)
General Manager

आ पत्र श्री जैन श्वेताम्बर कॉन्फरन्स, मुंबई माटे श्री मौज प्रिंटिंग ब्यूरो, खटाउ नकनजी वाडी, गिरगांव, मुंबईमां श्री माणेकलाल डी. मोदीए छाप्युं अने श्री जैन श्वेताम्बर कॉन्फरन्स ऑफिस, गोडीजी बिल्डिंग, २०, पायधुनी, मुंबईथी प्रकट कर्युं.

जैन युग

तंत्री

सोहनलाल म. कोठारी
बी.ए., बी.कॉम्. (लंडन), ए.सी.ए. (इंग्लंड)

जयंतीलाल र. शाह
बी.ए., बी.कॉम्. (लंडन)

डिसेम्बर १९५८

मूल्य : २५ नये पैसे

श्री जैन श्वेताम्बर कॉन्फरन्स का मुखपत्र

श्री जैन श्वेताम्बर कॉन्फरन्स का मुखपत्र

जैन युग

व्यवस्थापक मंडल

श्री चंदुलाल वर्द्धमान शाह, जे. पी.
श्री सौभाग्यचंद्र सिंगी, एम. ए.
श्री कांतिलाल डी. कोरा, एम. ए.
श्री सोहनलाल म. कोठारी—तंत्री
बी. ए., बी. कॉम. (लंडन), ए. सी. ए. (इंग्लंड)
श्री जयंतिलाल रतनचंद शाह—तंत्री
बी. ए., बी. कॉम. (लंडन)

प्रकाशन

प्रतिमासनी १ली तारीखे थशे
छूटक नकल २५ नया पैसा

卐

वार्षिक लवाजम

देश : रूपै २) बे
विदेश : रूपै ३) त्रण

जैनयुग

卐 जैनधर्म, तत्त्वज्ञान, साहित्य, कळा, स्थापत्य, इतिहास, जीवनचरित्र ने समाजप्रगतिने लतग विषयोनुं उत्तम जैन मासिक.

卐 अभ्यासपूर्ण गद्यपद्य लेखो तेमां आवशे.

卐 श्री जैन श्वे. कॉन्फरन्स (परिषद्) संबंधी वर्तमानकार्यवाहीनो अहेवाल साथेसाथे अपाशे.

दरेक सुज्ञ आ पत्रना ग्राहक बनी पोताना मित्रोने पण ग्राहक बनावशे अने संघसेवाना कार्यमां पुष्टि आपशे.

आ मासिक बहोळा प्रमाणमां फेलावो पामवानी खात्री राखे छे तो जाहेरखबर आपनाराओने माटे ते उपयोगी पत्र छे; तो तेओने नीचेना सरनामे लखवा के मळवा भलामण छे.

लेखको वगेरेने सूचनाओ

१. अभ्यास, मनन अने संशोधनना परिणामे लखायेला लेखो, वार्ताओ ने निबंधोने प्रथम स्थान मळशे.

२. आ पत्रमां प्रकट थता लेखो माटे ते लेखना लेखको ज सर्व रीते जोखमदार रहेशे.

३. कोई पण लेख पूर्वे जाते के बीजाए अन्य स्थळे प्रसिद्ध कर्यो होय तो ते कृपा करी न मोकलवो.

४. दरेक लेख तेमज मोकलेल ग्रंथनी समालोचना के समाचार समय स्थळ विचारीने जेम बने तेम त्वराए प्रकट करवानी काळजी लेवाशे.

वांचकोने सूचना

—जेओए पोतानां नाम ग्राहक तरीके नोंधाव्यां न होय तेमणे पूरा ठेकाणा साथे वार्षिक लवाजमना बे रुपीआ मोकली आपवा विनंती छे.

श्री जैन श्वे० कॉन्फरन्स ऑफिस, गोडीजी बिल्डिंग, २०, पायधूनी, कालबादेवी, मुंबई नं. २

परिकर सहित भगवान ऋषभदेवनी भव्य प्रतिमा, खजुराहो

[श्री महावीर जैन विद्यालयना सौजन्यथी]

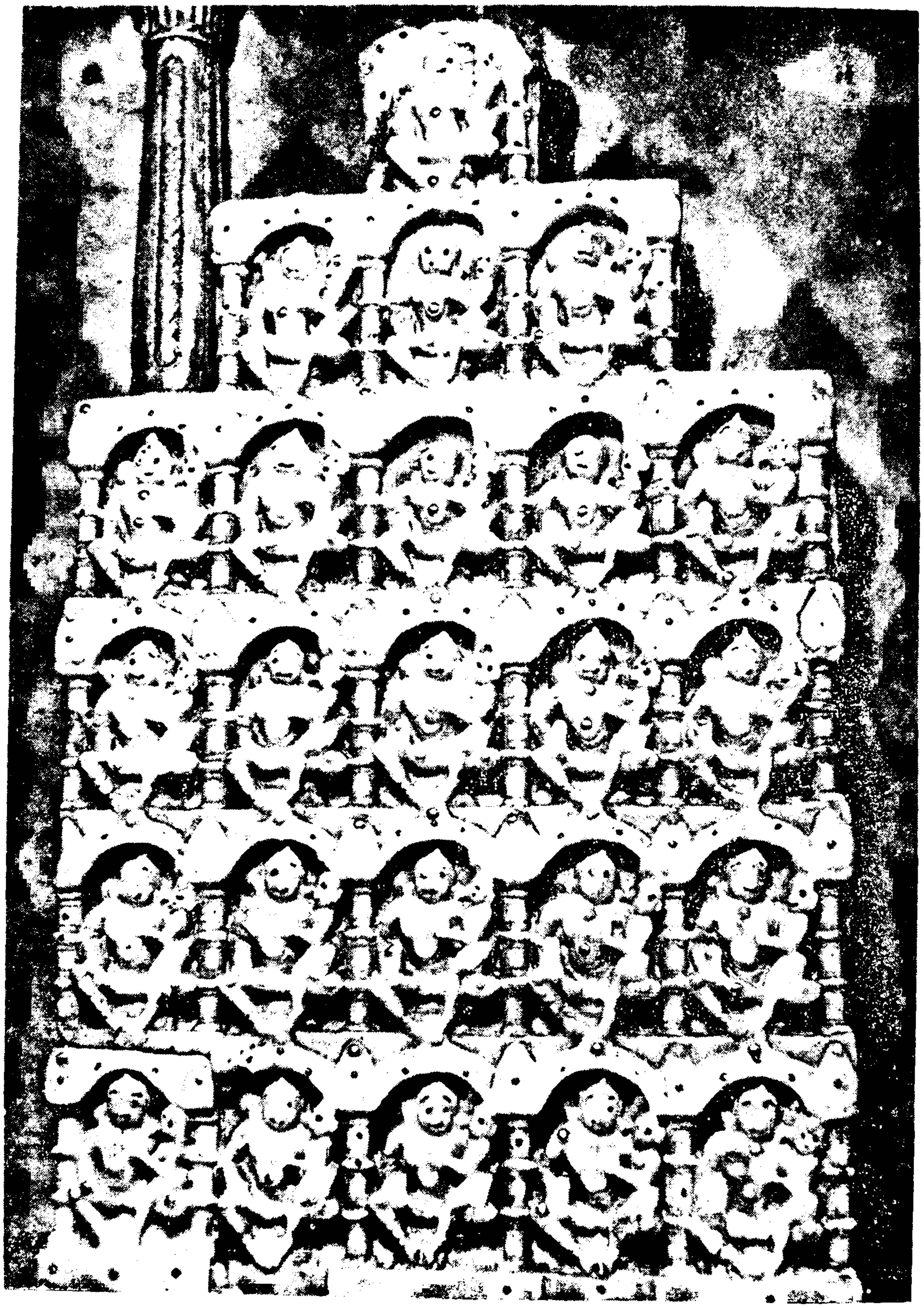

एक अप्रसिद्ध जैन शिल्पाकृति

पू. मुनिश्री यशोविजयजी महाराजना संग्रहमांथी]

जैन युग

श्री जैन श्वेताम्बर कॉन्फरन्स का मुखपत्र

卐

વર્ષ : જૂનું ૨૦, નવું ૨ 卐 વીરાત્ સં. ૨૪૮૫, વિક્રમાર્ક ૨૦૧૫ 卐 તા. ૧ ડિસેમ્બર ૧૯૫૮ 卐 અંક ૨

શ્રી પાર્શ્વ સ્તવ

શ્રી ચિંતામણ પાસજી, અરજ સુણો ઈક મોરી રે,
મારા મનના મનોરથ પૂરવો, હું તો ભગત ન છોડૂં તોરી રે — શ્રી ચિં૦ ૧

મારી ખજમતમાં ખાંમી નહિ, તારે ખોટ નહિ કોઈ ખજાંને રે,
દેવાની સી ઢીલ છે? કહવૂં તે કહીઈં છાંને રે — શ્રી ચિં૦ ૨

તેં પૃથવી સહુ ઉંરણ કરી રે, ધન વરસી વરસીદાને રે :
માહરી વેલા સ્યું એહવા, દીયો વંછિત વાલો વાંને રે — શ્રી ચિં૦ ૩

મત કહસ્યો તુઝ કરમેં નથી રે, કરમ હતો તો પામ્યો રે,
મુઝ સરીખા કીધા મોટકા, તેણે કાંઈ તુઝનેં ધામ્યો રે — શ્રી ચિં૦ ૪

કેડ ન છોડું તાહરી રે, આપ્યા વિણ શિવસુખ સ્વામી રે;
મુરખ તેંનુ છૂ માંનસ્યે, ચિંતામણ કરયલ પામી રે — શ્રી ચિં૦ ૫

ભગતેં રીઝયો ફલ દીયેરે, ચિંતામણ પણ પાષાણો રે,
અધિક કાંઈ કહાવસ્યો, ભદ્રિક ભગતેં જાણો રે — શ્રી ચિં૦ ૬

અમે ભગતેં મુગતને ખેંચસ્યૂં, જિમ લોહને ચમક પાષાણો રે,
તુમે હેજ હસીને દેખસ્યો, કહસ્યો સેવક છે સપરાંણો રે — શ્રી ચિં૦ ૭

બાલિક તે જિમતિમ બોલતો, કરે લાડ તે તાતનેં આગે રે,
તેહના તે વંછિત પૂરેવેં, બની આવે સગલું રંગે રે — શ્રી ચિં૦ ૮

મારે બનનારૂં બન્યૂય છે રે, હું તો લોકનેં વાત સીખાવું રે;
વાચિક જસ કહે સાહિબા, ઈહ ગીતેં તુંમ ગુણ ગાઉં રે — શ્રી ચિં૦ ૯

—મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી

卐

જૈન યુગ

વર્ષ ૨ 卐 ૧ ડિસેમ્બર ૧૯૫૮ 卐 અંક ૨

गुणभवण गहण सुयरयण, भरियं दंसण विसुद्धरत्थागा ।
संघनयर भद्दं ते, अखंड चरित्तपागारा ॥

—નંદીસૂત્ર

અર્થ—ગુણરૂપ ભવનોથી ગહન, શાસ્ત્રરૂપ રત્નોથી ભરપૂર, દર્શનરૂપ શુદ્ધ શેરીવાળા અને અખંડ ચારિત્રરૂપ કિલ્લાવાળા હે સંઘરૂપ નગર! તમારું કલ્યાણ હો.

卐

સમાજનો સહકાર

આશરે બે મહિના પહેલાં કૉન્ફરન્સની સ્થાયી સમિતિની સભા મુંબઈમાં મળી, તે પ્રસંગે સભા સમક્ષ એક વિગતવાર અને વિસ્તૃત નિવેદન રજૂ કરવામાં આવ્યું. આ નિવેદનમાં કૉન્ફરન્સના વીસમા અધિવેશન મુંબઈમાં, સને ૧૯૫૭ના જૂન-જુલાઈ માસ દરમ્યાન, શ્રી મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહના પ્રમુખપદે મળ્યું ત્યારથી તે ચોથા ઑક્ટોબર ૧૯૫૮ના રોજ કૉન્ફરન્સની સ્થાયી સમિતિની સભા મળી ત્યારસુધીના સવા વર્ષના ગાળામાં કૉન્ફરન્સ કાર્યાલયે જે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરી હતી તેનો અહેવાલ આપવામાં આવ્યો હતો.

આ નિવેદનની ચર્ચા-વિચારણા કરવા માટે કે એમાં રજૂ કરવામાં આવેલી બાબતોની છણાવટ કરીને સમાજનું એ પ્રત્યે ધ્યાન દોરવા માટે આ લખતા નથી. કારણકે જે કંઈ કહેવાનું હતું તે તો એ નિવેદનમાં જણાવેલ છે. આમ છતાં એટલું તો જરૂર ઇચ્છીએ કે આ નિવેદનનો કૉન્ફરન્સના બધાય સભ્યો; અને ખાસ કરીને કૉન્ફરન્સની સ્થાયી સમિતિના સભ્યો, ઝીણવટપૂર્વક અભ્યાસ કરે અને એ અભ્યાસપૂર્ણ વિચારણાને અંતે કૉન્ફરન્સને વધુ કાર્યશીલ બનાવવાને માટે અને અત્યારના સમયમાં સમાજની જે રીતે સેવા કરવાની જરૂર છે એ રીતે સમાજની સેવા કરી શકાય એ માટે જે કંઈ કરવા જેવું લાગે તે કરવાની દિશામાં પ્રયાણ કરે.

આ લખવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો આ નિવેદનને કૉન્ફરન્સના મુખ્ય મંત્રીઓ તરીકે કૉન્ફરન્સને માટે સમાજના સહકારની જે લાગણીભરી પ્રાર્થના કરી છે તે તરફ સમાજનું ધ્યાન દોરવું એ જ છે. આ અંગે નિવેદનમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

"અધિવેશન વખતે અમારી મંત્રીઓ તરીકે નિમણૂક આપ સૌએ ઉમંગથી કરી હતી. જાહેર જીવનની આ અમારી પ્રથમ શરૂઆત હતી. જીવનમાં સંઘ-સેવાના અવસરને વધાવી લેવાની ભાવનાથી અમોએ તે સ્વીકારેલી પણ તે વખતે અમોને ઉત્સાહમાં અમારી શક્તિ અને સાધનોની મર્યાદા ન જણાઈ."

"કૉન્ફરન્સ જૈન સમાજની કેન્દ્રસ્થ સંસ્થા છે અને સમાજના અનેક પ્રકારના પ્રશ્નોનો પર તેની સહાય માંગવામાં આવે છે, તેની સલાહ લેવામાં આવે છે અને તેના પાસેથી વિગતો માંગવામાં આવે છે. તે સક્રિય અને સંગીન કાર્ય કરતી રહે એમ સૌ કોઈ ઇચ્છે છે અને તે માટે એકેએક વ્યક્તિના સહકારની જરૂર છે. આપને અમારા જેવા વ્યવસાયી સેક્રેટરીઓ મળ્યા, જે ગામેગામ ફરી પ્રચારદ્વારા કૉન્ફરન્સના કાર્યને જાગ્રત રાખી શક્યા નથી અને તે દૃષ્ટિએ ધારેલું કામ પાર પાડી શકાયું નથી."

"જાણીતા દાનવીર, અત્યંત વ્યવહારુ અને સેવાભાવી શ્રી મેઘજીભાઈ પેથરાજ શાહ અચાનક પરદેશ જવાથી કૉન્ફરન્સને મોટી ખોટ પડી છે એમ અમારે ચોક્કસ માનવું છે. આ સંસ્થાની કાર્યવાહી જોતાં આપણને સેવાભાવીઓનો ખૂબ ખપ છે. કૉન્ફરન્સના વ્યાસપીઠ ઉપર સમગ્ર સમાજને મધ્યબિંદુ રાખીને જો કાર્ય લેવામાં આવે અને આપણી છૂટી છવાઈ વિખરાઈ ગયેલી શક્તિઓ એકત્રિત થાય તો સમાજ અને કૉન્ફરન્સની સ્થિતિ આજે કંઈ જુદી જ નજરે ચઢે."

"આપ સૌનો અને જનતાનો સાચો ચાહ છે. એને કર્તવ્યદિશામાં મૂકવો એ આપણું કર્તવ્ય છે. એક અથવા બીજા કારણને લઈ સ્થાયી સમિતિ બોલાવવામાં ઢીલ થઈ છે. ઘણું થઈ શકયું નથી તે માટે અમોને અત્યંત દુઃખ થાય છે. આ સર્વ ધ્યાનમાં લઈ આપ માર્ગદર્શન આપશો."

"આપમાંના ઘણા, વર્ષોથી આ સંસ્થા સાથે જોડાયેલા છો. કૉન્ફરન્સ પ્રત્યેની આપની ભક્તિ અમારી મૂડી છે. એ ટકાવી રાખવાની જ નહીં પણ તેમાં વધારો કરવાની શક્તિ અમારામાં જાગૃત થાય તેવી પ્રેરણા જરૂર આપશો. તેમ થશે તો જ આપણા માર્ગે આગળ ધપી શકીશું. આપના આશીર્વાદથી આપણે પ્રગતિ કરીએ, અને આજે મળેલ શુભ અવસરનો લાભ લઈ ઉજ્જવલ ભવિષ્યને આશાવંતુ, ઓજસવંતુ અને યશવંતું બનાવશો એવી શાસનદેવને પ્રાર્થના છે."

નિવેદનને અંતે ઉપર પ્રમાણે જે માગણી રજૂ કરી છે અને એ માટે સમાજને જે પ્રાર્થના કરી છે તે સમજવા માટે કે તેની ઉપયોગિતા ધ્યાનમાં આવે એ માટે લાંબી ચર્ચાવિચારણાની જરૂર છે જ નહીં; સહજમાં સમજી શકાય અને સ્વીકારી શકાય એવી સાવ સાદી અને સીધી એ વાત છે. કહેવું હોય તો એમ જરૂર કહી શકાય કે કોઈ પણ જાહેર સંસ્થાને માટે પાયાની કે પ્રાથમિક જરૂરિયાત જેવી જ એ વાત છે.

કોઈપણ જાહેર સંસ્થા ત્યારે જ અસ્તિત્વમાં આવી શકે, અને અસ્તિત્વમાં હોય તો ત્યારે જ પ્રવૃત્તિશીલ બની શકે કે જ્યારે એ જે સમાજ કે વર્ગને માટે કામ કરવા ઊભી થઈ હોય તે સમાજ કે વર્ગ તરફથી એને બધી રીતે પૂર્ણ સાથ અને સહકાર, હમેશને માટે, મળતો રહે. અને સમાજનો આ સાથ અને સહકાર એટલે એના ઊંચી શક્તિ અને સમજ ધરાવતા, નિઃસ્વાર્થ અને સેવાપરાયણ આગેવાનોનો સંસ્થા સાથેનો ઘનિષ્ટ સંબંધ. આવો સંબંધ જેટલા પ્રમાણમાં વિશાળ અને ગાઢ બને તેટલા પ્રમાણમાં કોઈ પણ સંસ્થા પ્રાણવાન બનીને પોતાના ધ્યેયમાં આગળ વધી શકે.

એક ઘર, કુટુંબ, ગામ સમાજ કે રાષ્ટ્ર—એમાંથી કોઈની પણ ઉન્નતિનો વિચાર કરીએ તો સહેજે સમજી શકાય એમ છે કે સૌને પોતપોતાના કાર્યક્ષેત્રના પ્રમાણમાં જો સેવાપરાયણ અને નિઃસ્વાર્થ કાર્યકરો મળતા રહે તો જ એ ઉન્નતિ સાધી શકે. આવા કાર્યકરો જ તે ક્ષેત્રની વ્યક્તિઓની છૂટીછવાઈ રહેલી શક્તિઓને એકસૂત્રે બાંધીને શક્તિનો ઓઘ ઊભો કરી શકે, અને એને કામે લગાડીને એમાંથી નવસર્જનનું નવનીત ઉત્પન્ન કરી શકે.

એટલું તો ચોક્કસ જ છે કે, આપણે ત્યાં જાહેર સંસ્થાઓ જેટલા પ્રમાણમાં છે એટલા પ્રમાણમાં સમર્થ નિઃસ્વાર્થ અને સેવાની તમન્નાવાળા જાહેર કાર્યકરો મળી શકતા નથી. કદાચ એમ પણ બન્યું હોય કે આપણે ત્યાં છેલ્લાં ૧૦–૧૫ વર્ષ દરમ્યાન નવી નવી જાહેર સંસ્થાઓ સારા પ્રમાણમાં સ્થપાઈ અને એ સંસ્થાઓને પૂરેપૂરી સંભાળી શકે એવા નવા નવા કાર્યકરો પૂરતા પ્રમાણમાં મળતા ન રહ્યા; પરિણામે મોટા ભાગના એના એ કાર્યકરોને માથે અનેક સંસ્થાઓની દેખરેખ જ નહીં, એનો વહીવટ સંભાળવાનું કામ પણ આવી પડ્યું. વળી દરેક વ્યક્તિની પોતાની શક્તિ અને સમયની પણ એક ચોક્કસ મર્યાદા હોય જ છે, એટલે અમુક હદ સુધીની જવાબદારી તો એ સારી રીતે ઉઠાવી શકે અને અદા પણ કરી શકે છે, પણ જ્યારે એના ઉપર ગજા ઉપરાંતનો બોજો આવી પડે છે ત્યારે એ પોતે પણ એમાં અટવાઈ જાય છે, અને સંસ્થાના વહીવટને તો એથી સોસવું જ પડે છે. એ ગમે તેમ હોય, પણ અત્યારે આપણા સમાજમાં જાહેર કાર્યકરોની અછત છે, એટલું તો ચોક્કસ.

આપણે ત્યાં પ્રવર્તતી કાર્યકરોની આ અછત અથવા જૂના અને કસાયેલા કાર્યકરો પણ, ઇચ્છા હોવા છતાં, સમાજસેવા માટે પૂરતો સમય આપી શકતા નથી, એમ થવાનું કારણ કંઈક આ રીતે પણ વિચારી શકાય. આપણો સમાજ એ મુખ્યપણે વેપારી સમાજ ગણાય છે; અને મધ્યમવર્ગમાં એની ગણતરી થાય છે. એટલે એની આજીવિકાનો મુખ્ય આધાર નોકરી કે વેપાર ઉપર છે, અને અમુક અંશે એ હુન્નર ઉદ્યોગોને પણ ખેડે છે પણ છેલ્લાં દસ–પંદર વરસમાં સ્થિતિ બહુ બદલાઇ ગઈ છે.

સ્વરાજ્ય આવ્યા પહેલાં અથવા તો બીજું વિશ્વયુદ્ધ થયું તે પહેલાં નોકરીમાં અને ખાસ કરીને વેપારમાં તેમ જ ઉદ્યોગમાં જે પ્રકારની નિરાંત અને નિશ્ચિંતતા દેખાતી હતી, અને એક વખત બધું વ્યવસ્થિત કરી દઈએ તો બધું આપમેળે ચાલતે ચીલે ચાલ્યા કરે એવી સ્થિતિ પ્રવર્તતી હતી, એવું હવે રહ્યું નથી. હવે તો વેપાર અને ઉદ્યોગોની આસપાસ નવા નવા કાયદાઓ અને નવા નવા નિયંત્રણોનાં એટલાં બધાં જાળાં ગૂંથાઈ ગયાં છે, અને ગૂંથાતાં જાય છે કે જેથી નાના સરખા વેપાર કે ઉદ્યોગમાં પણ સતત જાગૃતિ અને ખબરદારી રાખવી પડે છે; તો પછી મોટા વેપાર કે મોટા ઉદ્યોગોનું પૂછવું જ શું? અને આ માટે દરેક વેપારીને અને ઉદ્યોગપતિને

હમેશાં કંઈક ને કંઈક ચિંતા અને વિચારણા કરતા જ રહેવું પડે છે. પરિણામે, એને જાહેર સેવા કરવાની ભાવના હોવા છતાં, પરિસ્થિતિ એની ભાવનાને સફળ બનવા દેતી નથી. જેનો વેપાર કે ઉદ્યોગ જેટલો મોટો એટલા પ્રમાણમાં એની જળોજથા વધારે સમજવી.

એક બાજુ કાર્યકરોની આવી અછત અને એ અછતનાં કારણો કંઈક આવાં છે, ત્યારે બીજી બાજુ સમાજની સ્થિતિ આર્થિક અને બીજી મુશ્કેલીઓને કારણે એવી તો જટિલ અને ભીંસભરી છે કે સમાજની બધી જાહેર સંસ્થાઓએ અને ખાસ કરીને કૉન્ફરન્સ જેવી સમાજ સેવાને વરેલી મોટી સંસ્થાએ ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં અને ખૂબ ઝડપથી પોતાની કાર્યપ્રવૃત્તિને વિસ્તારવી જોઈએ; ત્યારે સવાલ ઊભો થાય છે કે પરિસ્થિતિની આ વિષમતાને કેવી રીતે દૂર કરી શકાય અને આવી સંસ્થાઓને પ્રગતિશીલ અને પ્રવૃત્તિથી ધમધમતી કેવી રીતે બનાવી શકાય? આ તો કંઈક એવી વિચિત્ર સ્થિતિ ઊભી થઈ ગઈ છે કે જ્યારે પાણીની માંગ વધી રહી છે ત્યારે જ પરબને ચાલુ રાખનારા ઓછા થતા દેખાય છે!

આ બધી તો તાત્વિક એટલે કે વસ્તુસ્થિતિને સમજવા પૂરતી વિચારણા થઈ. પણ એથી કંઈ અત્યારની વિષમ સ્થિતિનો ઉકેલ જ આવી જાય; અથવા તો આવી સ્થિતિ જોઈને આપણે નિરાશ કે હતાશ થઈને, નિષ્ક્રિય બનીને બેસી જઈએ, એ પણ બરાબર નથી. અત્યારે આપણી પાસે જે કંઈ શક્તિ અને સગવડ હોય એને સંગઠિત કરીને આપણે કામે લાગવું જોઈએ, અને કૉન્ફરન્સ જેવી સમાજનું સંગોપન અને સંવર્ધન કરી શકે એવી સંસ્થા મારફત સમાજની સેવા કરવામાં લાગી જવું જોઈએ.

સારા કાર્યમાં મુશ્કેલીઓ તો આવ્યા જ કરે, પણ એવી મુશ્કેલીઓને વટાવી જઈને કાર્યમગ્ન બનવામાં જ આપણા પુરુષાર્થની પરીક્ષા થઈ શકે. પણ આ બધું સારી રીતે તો ત્યારે જ બને કે જ્યારે આપણને આપણા કાર્યમાં સમાજ તરફથી જોઈતો સહકાર મળતો રહે. અત્યારે કાર્યકરોને સમય અને શક્તિ આપવામાં, ઉપર વર્ણવી તેવી મુશ્કેલી છે એ સાચું હોવા છતાં, કાર્યકરોને મેળવ્યા વગર આપણે ચાલે એમ નથી. એટલે અમે સમાજને હાર્દિક વિનંતી કરીએ છીએ કે તેઓ કૉન્ફરન્સને પોતાથી બને તેટલો વધારેમાં વધારે સાથ આપે.

કૉન્ફરન્સ તો આખા દેશ માટેની સંસ્થા છે, એટલે એના કાર્યકરો પણ આખા દેશમાંથી મળવા જોઈએ; અને ઠેરઠેર એનાં નાનાં મોટાં કેન્દ્રો ચાલવાં જોઈએ. ઉપરાંત, આપણે ત્યાં જેઓ નિવૃત્તિ જીવન ગાળતા હોય એવા, સમાજસેવાની સૂઝ, સમજ અને શક્તિ ધરાવતા મહાનુભાવો અને ઊછરતી પેઢીના નવજુવાનો પણ આ દિશામાં ઘણું કરી શકે.

આ બધું કહેવાની મતલબ એ છે કે સમાજની સેવા માટે કૉન્ફરન્સને પ્રવૃત્તિશીલ રાખવાની અત્યારે વધારેમાં વધારે જરૂર છે. સમાજ બહારના અને અંદર અંદરના પણ એવા કેટલાય સવાલો રોજ–બ–રોજ ઊઠતા જ રહે છે કે જેમાં શક્તિશાળી જાહેર સંસ્થા જ યોગ્ય માર્ગદર્શન આપી શકે. અને સંસ્થાને પ્રવૃત્તિશીલ રાખનારી મુખ્ય શક્તિ તો એના કાર્યકરો જ છે. તેથી અમે દેશમાં જુદા જુદા ભાગોમાં વસતા, સમાજસેવાની ધગશ ધરાવતા ભાઈ-બહેનોને ભારપૂર્વક કહીએ છીએ કે આપ કૉન્ફરન્સને પૂરેપૂરો સાથ આપશો. આપનો સાથ એ જ કૉન્ફરન્સની શક્તિ બનવાની છે. અને શક્તિશાળી કૉન્ફરન્સ જ સમાજની પૂર્ણ રીતે સેવા બજાવી શકવાની છે. સહકાર આ યુગનો જીવનમંત્ર છે. એ સહકાર અમને મળે એવી અમારી પ્રાર્થના છે.

સમાજ "જૈન યુગ"ને અપનાવે

સ્થાયી સમિતિએ "જૈન યુગ"નું પ્રકાશન ચાલુ રાખવાનો નિર્ણય કર્યો છે અને એ રીતે "જૈનયુગે" ગયા અંકથી બીજા વર્ષનો આરંભ કર્યો છે. "જૈનયુગ" સુઘડ છાપકામ દ્વારા રોચક અને ઉપયોગી સાહિત્ય–સામગ્રી પીરસવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે. એટલે ઇચ્છીશું કે એનો વાચકવર્ગ વધુ નહીં તો, ઓછામાં ઓછો એટલો વિશાળ તો જરૂર થાય કે જેથી એ પોતાના ખર્ચને પહોંચી વળી શકે અને એનું પ્રકાશન નચિંતપણે થતું રહે.

એક સમય એવો પણ આવેલો કે જ્યારે 'પુરાતત્ત્વ' જેવા ઇતિહાસ અને સંશોધનના ઉચ્ચ કોટીના સામયિકને માત્ર એકસો ગ્રાહકોના અભાવે બંધ કરવું પડ્યું હતું.

આવો પ્રસંગ "જૈન યુગ" માટે ઊભો ન થાય, એનો એક માત્ર ઇલાજ એ છે કે સમાજ "જૈન યુગ"ને સહર્ષ વધાવી લે; અને એની ગ્રાહક સંખ્યામાં ઝડપથી સારો એવો વધારો થાય.

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ

કાર્યાલય પ્રવૃત્તિની ટૂંક નોંધ

(કૉન્ફરન્સ કાર્યાલય દ્વારા)

કાર્યવાહી સમિતિની સભા

કાર્યવાહી સમિતિની સભા ગુરુવાર, તા. ૩૦–૧૦–૧૯૫૮ના રોજ સવારના નવ વાગે શ્રી મોહનલાલ લલ્લુચંદ શાહ (પ્રમુખ)ના નિવાસસ્થાને (ભારતીયભવન, નેતાજી સુભાષ રોડ મુંબઈ) મળી હતી. સાત સભ્યો ઉપસ્થિત હતા.

(૧) આ સભામાં તા. ૧૯–૧૦–૧૯૫૮ની કાર્યવાહી સમિતિની કાર્યનોંધ બહાલ રાખવામાં આવ્યા બાદ (૨) શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ શ્રાવક-શ્રાવિકા ક્ષેત્ર ઉત્કર્ષ મુંબઈ સમિતિ દ્વારા ઉદ્યોગગૃહની ચાલતી પ્રવૃત્તિ વિષે બંધારણાદિની પરિસ્થિતિ વિચારી સર્વાનુમતે નીચે પ્રમાણેનો ઠરાવ (અ) શ્રી અખિલભારત જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ સ્થાયી સમિતિમાં પસાર કરવા માટે રજૂ કરવા ઠરાવવામાં આવ્યું હતું :—

(અ) શ્રી શ્રાવક શ્રાવિકા ક્ષેત્ર ઉત્કર્ષ ફંડનો ઉદ્દેશ અમલી બનાવવા કૉન્ફરન્સ પોતાની જૂદી સંસ્થા સ્થાપે અથવા એવા ઉદ્દેશવાળી જૈન કે બીજી સંસ્થા કે જે જૈનો અને બીજી કોમના લાભાર્થે કામ કરતી હોય તેને ફક્ત જૈનોના લાભ માટે વાપરવાની શર્તે મદદ આપી શકે તેમ ઠરાવવામાં આવે છે.

(બ) શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ શ્રાવક શ્રાવિક ક્ષેત્ર ઉત્કર્ષ મુંબઈ સમિતિ સંચાલિત ઉદ્યોગગૃહની પ્રવૃત્તિ માટે કૉન્ફરન્સે સંવત્ ૨૦૧૪માં આપેલી રૂા. દશ હજારની ગ્રાંટને આ સભા બહાલી આપે છે.

(૩) કૉન્ફરન્સ દ્વારા 'એમ્પ્લોયમેન્ટ' બ્યુરો રાખવા અંગે વિચારણા થતાં આ બાબત કેટલા અંશે વ્યાવહારિક બની શકે તેની તપાસ કરવા મંત્રીઓને સૂચવવામાં આવ્યું હતું.

(૪) શ્રી સાહિત્ય પ્રચાર યોજના સમિતિ તરફનો તા. ૨૭–૧૦–૫૮નો રિપોર્ટ રજૂ કરવામાં આવતાં સર્વાનુમતે નીચે પ્રમાણે ઠરાવવામાં આવ્યું હતું.

"શ્રી સાહિત્ય પ્રચાર યોજના સમિતિના કન્વીનર શ્રીયુત ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ તરફથી પ્રાપ્ત થયેલ નિવેદન (તા. ૨૭–૧૦–૫૮) રજૂ થતાં તે સમિતિએ જે ઉપયોગી અને કૉન્ફરન્સના કાર્યને વેગ આપનારી ભલામણો કરી છે તે બદલ આભાર માનવા ઠરાવવામાં આવ્યું. વિશેષમાં ઉક્ત સમિતિના નિવેદનમાં દર્શાવ્યાનુસાર હાલ તુરત "છાત્રાલયો અને છાત્રવૃત્તિઓ" નામનું પુસ્તક કૉન્ફરન્સ તરફથી પ્રકટ કરવાનું કાર્ય તે જ સમિતિને સોંપવા ઠરાવવામાં આવે છે. રિપોર્ટમાં દર્શાવેલ બીજી બાબતો વિચારણીય હોઈ બીજી સભામાં રજૂ કરવા મુખ્ય મંત્રીઓને સૂચવવામાં આવે છે."

બાદ પ્રમુખશ્રીનો આભાર માની સભા વિસર્જન થઈ હતી.

"ન્યુ ઇંડિયા રીડર્સ થર્ડ" વિષે

ન્યુ ઇંડિયા રીડર્સ થર્ડ (ડૉ. ઉમરાવ બહાદૂર અને પ્રૉ. એસ. જે. બી. માથૂર, જયપૂર કૃત)ના "એ વિઝિટ ટુ માઉન્ટ આબુ" શીર્ષક પાઠ ૨૩માં દેલવાડાના જિનાલયો વિગેરે અંગે કેટલીક ભૂલભરેલી અને ગેરરસ્તે દોરવનારી વગતો અપાઈ હતી. એ બાબતમાં તા. ૭ ઑક્ટોબર, ૧૯૫૮ના રોજ લેખકોને પત્ર લખવામાં આવતાં નીચે પ્રમાણેનો તા. ૨૯–૧૦–૧૯૫૮નો જવાબ શ્રી એસ. જે. બી. માથુર (જયપુર) તરફથી મળેલ છે :—

To

The Chief Secretary,
Shri Jain Swetamber Conference,
Godiji Building, 20, Pydhoni,
Kalbadevi, Bombay 2.

Dear Sir,

I beg to acknowledge your kind letter with thanks. The lesson in question was written by Dr. Umrao Bahadur and I have already referred to him to quote his source from where he drew the wrong information which was used in the 1st edition of the said book. I was

appointed by the Education Department, Rajastan about three years ago to look into the factual mistakes which had crept into the Readers and I corrected those glaring mistakes and so far as I know an erata was added to each Reader and in the subsequent editions all mistakes were corrected. I am really very sorry for what has happened. This is an old edition of the book which contains these mistakes but rest assured these mistakes were corrected by me and a list of such mistakes was sent to the Education Department.

Dr. Umrao Bahadur will be able to throw more light into the matter how such wrong information crept into the book.

I express my regret for the wrong facts contained in the 1st edition.

Yours faithfully
(Sd.) S. J. B. Mathur

ધાર્મિક અને નૈતિક શિક્ષણ :

ધાર્મિક અને નૈતિક શિક્ષણ અંગે મુંબઈ સ્ટેટના શિક્ષણ પ્રધાન શ્રીયુત હિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈને તા.૨૭-૧૦-૧૯૫૮ના રોજ નીચે પ્રમાણે પત્ર કૉન્ફરન્સ તરફથી પાઠવવામાં આવેલ છે :—

To

Shri Hitendra K. Desai,
Education Minister,
Sachivalaya, Bombay 1.

Respected Sir,

With reference to the interview our deputation had with you at the Council Hall on the 13th October, 1958 we beg to submit the following requests for your Honour's kind consideration.

2. Although Rule 42 of the Grant-in-aid Code does not provide for it Education Inspectors object to classes for religious instructions being taken in between other classes during school hours, and in consequence it has become difficult to give religious instructions to our students. We have, therefore ,to request you to clarify and permit our institutions to hold religious classes in between other classes during school hours.

3. We had also discussed with your Honour the question of obtaining written consent of Guardians of students for imparting religious instructions to their wards and had pointed out the administrative difficulties in complying with the relevant sub rule of the Rule 42. We have, therefore, to request you to dispense with the necessity of written consent of the guardians.

4. We hope your Honour will give kind and sympathetic consideration to the above questions and grant prompt relief in the matter so as to remove apprehensions caused in the mind of trustees of our various educational institutions.

Yours faithfully,
(Sd.) S. L. Kothari
(Sd.) J. R. Shah
Chief Secretaries.

શ્રી જેસલમેર જ્ઞાન ભંડાર સૂ. પ્ર. સમિતિ

આ સમિતિની સભા ગુરુવાર તા. ૬-૧૧-૧૯૫૮ના રોજ શ્રી ભોગીલાલ લેહેરચંદ ઝવેરીના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી જે વખતે પાંચ સભ્યો હાજર હતા.

સમિતિના મંત્રી શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસીએ સૂચિપત્રના અત્યારસુધી છપાયેલા ફોર્મની વિગતો રજૂ કરી તે માટે આશરે રૂપીઆ દશેક હજારની વધુ જરૂર દર્શાવી હતી. આ બાબતમાં પૂજ્ય મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ સાહેબ પાસેથી કેટલીક વિશેષ વિગતો મેળવી બીજી સભામાં રજૂ કરવાનું અને તે દરમ્યાન જૂદા જૂદા દેરાસરોના જ્ઞાનખાતાઓમાંથી તેવી સહાયતા મેળવવા માટે પત્રો લખવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું.

ઉપરોક્ત નિર્ણયાનુસાર મુંબઈના જૂદા જૂદા દેરાસરોના ટ્રસ્ટી સાહેબોને પત્રો લખવામાં આવ્યા છે અને આશા છે કે આ કાર્ય માટે તેઓ અને લાગતાવળગતાઓ સારી રકમ કૉન્ફરન્સને પ્રદાન કરશે.

શ્રી સાહિત્ય પ્રચાર સમિતિ

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સની કાર્યવાહી સમિતિની તા. ૧૯-૧૦-૧૯૫૮ ની સભામાં કૉન્ફરન્સના વીસમા અધિવેશનમાં સાહિત્ય પ્રચારને અનુલક્ષી પસાર થયેલ ઠરાવને ધ્યાનમાં લઈ યોજના રજૂ કરવા માટે એક સમિતિ નીમવામાં આવી હતી. આ સમિતિની સભા તા. ૨૫-૧૦-૧૯૫૮ ના રોજ શ્રી સોહનલાલજી મ. કોઠારીના પ્રમુખસ્થાને મળી હતી, જેમાં સમિતિએ સંપૂર્ણ વિચારણા કરી એક નિવેદન તૈયાર કરેલ જે કૉન્ફરન્સની તા. ૩૦-૧૦-૧૯૫૮ ની કાર્યવાહી સમિતિમાં રજૂ થતાં 'છાત્રાલયો અને છાત્રવૃત્તિઓ' નામક પુસ્તક કૉન્ફરન્સ તરફથી પ્રકટ કરવા તેજ સમિતિની નિયુક્તિ કરવામાં આવેલી છે. (ઠરાવ અન્યત્ર આ અંકમાં આપવામાં આવેલ છે.) આ નિર્ણયાનુસાર સાહિત્ય પ્રચાર સમિતિની નિયુક્તિ થતાં તા. ૪-૧૧-૧૯૫૮ અને તા. ૮-૧૧-૧૯૫૮ના રોજ આ સમિતિની સભાઓમાં કેટલીક વિચારણા કરી ઉપરોક્ત પુસ્તક છપાવવાનું કાર્ય હાથ ધરવામાં આવ્યું છે. તે અંગે સાહિત્ય પ્રચાર સમિતિના મંત્રી શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ તરફથી નીચે પ્રમાણેનું નિવેદન લાગતી વળગતી સંસ્થાઓ અને કાર્યકરોને મોકલવામાં આવેલ છે:—

"આથી શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સમાજના વિદ્યાર્થીઓને લાભ આપતાં તમામ છાત્રાલયો તથા છાત્રવૃત્તિના સંચાલકો, વ્યવસ્થાપકો અને વહીવટકર્તાઓ જોગ લખવાનું કે આપણા વિદ્યાર્થીઓને છાત્રાલય તથા છાત્રવૃત્તિઓ અંગે યોગ્ય માર્ગદર્શન મળી શકે તે માટે શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ તરફથી 'છાત્રાલય અને છાત્રવૃત્તિઓ' નામનું એક પુસ્તક તૈયાર કરી સને ૧૯૫૯ ના ફેબ્રુઆરીની આખર સુધીમાં બહાર પાડવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે. પુસ્તક અંગે આપની સંસ્થાની માહિતી તા. ૧૫-૧૨-૧૯૫૮ પહેલાં મોકલી આપવા કૃપા કરશો. આ માહિતી મળ્યા પછી તેને લખવાનું, ગોઠવવાનું તથા છપાવવાનું કાર્ય કરવાનું હોવાથી આ સમયમર્યાદા પહેલાં જો આપના તરફથી માહિતી મળશે તો વધારે સરળતા રહેશે. આ સાથે છાત્રાલયને લગતું ફૉર્મ 'અ' મોકલ્યું છે તથા આપના આસપાસના પ્રદેશની છાત્રાલયો તથા છાત્રવૃત્તિઓની માહિતી માટે 'આ' ફૉર્મ મોકલ્યું છે, તે વિગતવાર ભરી મોકલશો. માત્ર છાત્રવૃત્તિઓ આપતી સંસ્થા માટે 'ઇ' ફૉર્મ છે. તે મંગાવ્યેથી મોકલી આપીશું. વધારે કંઈ લખવું હોય તો જુદા પત્ર પર લખી જણાવશો. આ માહિતી સમગ્ર વિદ્યાર્થી આલમને ઉપયોગી અને માર્ગદર્શક હોઈ આપ તે અમોને જરૂર પૂરી પાડશો એવી નમ્ર વિનંતિ છે. આશા છે કે આપના તરફથી પૂર્ણ સહકાર મળશે."

છાત્રાલય અંગે ભરવાનાં 'અ' ફૉર્મમાં નીચેની વિગતો માંગવામાં આવેલી છે:—

૧ છાત્રાલયનું નામ ૨ પુરૂં ઠેકાણું ૩ મુખ્ય કાર્યાલયનું પૂરૂં સરનામું ૪ શાખા હોય તો તેનું ઠેકાણું ૫ પ્રવેશ કોને અપાય છે? (અ) જ્ઞાતિનેજ અપાતો હોય તો તેનું નામ લખવું. (આ) અમુક પ્રાંત કે જિલ્લાને અપાતો હાય તો તેનું નામ લખવું. (ઈ) સમસ્ત મૂર્તિપૂજક સમાજના વિદ્યાર્થીઓને અપાતો હોય તો તેમ જણાવવું. (ઉ) જૈનોના તમામ ફિરકાને લાભ અપાતો હોય તો તેમ જણાવવું (ક) જૈનેતરને લાભ અપાતો હોય તો તેનું પ્રમાણ જણાવવું. ૬ દાખલ થવા માટે અરજી કોના પર કરાય છે? ૭ ફીનું ધોરણ:—પૂરું લવાજમ, અર્ધું લવાજમ, ઓછું લવાજમ. વાર્ષિક, સત્રાત માસિક.

૮ ફ્રી વિદ્યાર્થીઓ કેટલા લેવાય છે? ૯ હાફ ફ્રી વિદ્યાર્થીઓ કેટલા લેવાય છે? ૧૦ પ્રવેશ ફી લેવાય છે કે કેમ? લેવાતી હોય તો કેટલી? ૧૧ ડિપૉઝીટ લેવાય છે કે કેમ? લેવાતી હોય તો કેટલી? ૧૨ સંસ્થા તરફથી કયા લાભો મળે છે? (કપડાં ધોલાઈ હજામત, પુસ્તકો, નોટબુક ઇત્યાદિ) ૧૩ છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીને ક્યારે અથવા કયા સંજોગોમાં છૂટો કરવામાં આવે છે? ૧૪ સંસ્થા હસ્તક અપાતી છાત્રવૃત્તિઓની સંખ્યા રકમ અને શરતોની વિગતવાર યાદી, (જુદા કાગળ પર લખવી) ૧૫ સંસ્થા તરફથી અપાતાં ખાસ ઇનામો કે પારિતોષિકોની યાદી ૧૬ વિશેષ જરૂરી માહિતી.

ફૉર્મ 'આ' માં પ્રાંતમાં ચાલતા (૧) છાત્રાલયોના નામ અને (૨) સરનામાંની વિગત મંગાવવામાં આવી છે. તદુપરાંત (૧) છાત્રવૃત્તિ આપનાર સંસ્થાનું નામ અને સરનામું જણાવવા સુચવવામાં આવ્યું છે.

છાત્રવૃત્તિઓ આપનારી સંસ્થાએ ભરવાનું ફૉર્મ 'ઈ'

૧ સંસ્થાનું નામ ૨ ઠેકાણું ૩ મુખ્ય કાર્યાલય ૪ શાખા હોયતો તેનું ઠેકાણું ૫ છાત્રવૃત્તિ કોને અપાય છે? જ્ઞાતીવાળાને જ અપાતી હોય તો તે જ્ઞાતિનું નામ લખવું. અમુક પ્રાન્ત વાલાને જ અપાતી હોય તો તે પ્રાન્તનું નામ લખવું. સમસ્ત મૂર્તિપૂજક સમાજના

વિદ્યાર્થી ને અપાતી હોય તો તેમ જણાવવું. જૈનોના તમામ ફીરકાને લાભ મળતો હોય તો તેમ જણાવવું ૬ અરજી ક્યાં કરવાની હોય છે? ૭ છાત્રવૃત્તિઓ આપવાની શરતો શી છે? ૮ વધારેમાં વધારે છાત્રવૃત્તિ કેટલી રકમની એક વિદ્યાર્થીને મળી શકે છે? ૯ વિશેષ જાણવા જેવી હકીકતો.

ઉપરોક્ત નિવેદનને સ્પર્શતી સંસ્થાઓ અને છાત્રવૃત્તિઓ આદિના સંચાલકો–વ્યવસ્થાપકોને ઘટતી માહિતી શિઘ્ર–મંત્રી, શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ, સાહિત્ય પ્રચાર સમિતિ, ગોડીજી બિલ્ડિંગ, કાલબાદેવી, મુંબઈ ૨ ને સરનામે મોકલી આપવા વિનંતિ છે.

જૈન શ્વે. એજ્યુકેશન બોર્ડ સમારંભ :

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર એજ્યુકેશન બોર્ડની ૫૦ મી ધાર્મિક પરીક્ષાઓના રવિવાર, તા. ૨૩–૧૧–૧૯૫૮ ના રોજ શ્રી ગોડીજી જૈન દેરાસરના ઉપાશ્રયમાં પૂ. જૈનાચાર્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજના અધ્યક્ષપદે યોજાયેલ સમારંભમાં શ્રી દીપચંદ શવરાજ ગારડી, બી. એ., એલએલ. બી. સોલિસિટરના હસ્તે પરીક્ષામાં ઉત્તિર્ણ થયેલ વિદ્યાર્થીઓને પ્રમાણપત્રો તથા ઈનામો વિતીર્ણ કરવામાં આવ્યા હતા. આ પ્રસંગે આચાર્ય શ્રી વિજયધર્મ સૂરીશ્વરજી મહારાજે મનનીય પ્રવચન (જે અન્યત્ર આ અંકમાં છપાયેલ છે) કર્યું હતું. આચાર્યશ્રીએ કૉન્ફરન્સ દ્વારા પ્રકટ થતાં "જૈન યુગ" માસિક કે જે ધર્મથી અબાધિત રસ સામગ્રી પિરસી રહેલ છે તેના ગ્રાહકો બનવા વિનંતિ કરી હતી જેની સુંદર અસર થઈ હતી.

શ્રી દીપચંદ શવરાજ ગારડી, સોલિસિટરે આજના પ્રસંગને ધર્મશિક્ષણના ઉદ્યાપન સ્વરૂપ વર્ણવી જૈન સમાજને ધર્મશિક્ષણ તરફની શિથિલતા અથવા બેદરકારી દૂર કરવા અપીલ કરી હતી. ધર્મજ્ઞાનમય જીવન અને તદનુરૂપ નિર્મળ આચરણ એજ જીવનની સફળતા છે અને તે દિશામાં જૈન એજ્યુકેશન બોર્ડ જે પ્રયાસ કરી રહેલ છે તે પ્રસંશનીય હોઈ ઉત્તેજનને પાત્ર છે એમ ઉમેર્યું હતું.

બોર્ડના મંત્રી શ્રી ચંદુલાલ વર્ધમાન શાહે બોર્ડની પરિસ્થિતિ અને કાર્યપ્રવૃત્તિનો ખ્યાલ આપી જણાવ્યું કે આ મેટીરિયલિઝમના યુગમાં ધર્મશિક્ષણ તરફ જે પ્રમાણમાં જગતનું ધ્યાન દોરાવવું જોઈએ તે પ્રમાણમાં દોરાયેલ નથી. રાષ્ટ્રપતિ, ઉપરાષ્ટ્રપતિ આદિ નેતાઓ એ તરફ ભાર દઈ આપણું ધ્યાન આકર્ષિત કરી રહ્યા છે. જૈન સમાજમાં ધાર્મિક જ્ઞાનનો મહિમા અપરંપાર હોવા છતાં એનાં શિક્ષણ માટે પાઠ્યપુસ્તકો જેવા સાધનો પણ નથી! શ્રુતજ્ઞાનને વિકસાવવાની વાત તો ક્યાંએ રહી પણ સાચવવાની શક્તિ પણ દેખાતી નથી એ શોચનીય છે. બીજાઓના ચરિત્રો લાખો અને કરોડોની સંખ્યામાં વંચાય ત્યારે પ્રભુ મહાવીરના જીવન ચરિત્ર અને સિદ્ધાંતોનું પુસ્તક સમાજ સમક્ષ ન મૂકાય તે સ્થિતિ વિચારી જૈન ન્યાય અને તત્ત્વજ્ઞાનના તુલનાત્મક અભ્યાસ તરફ વળવા તેમણે ધ્યાન દોર્યું હતું. તેમણે "જૈન યુગ" ના વિકાસ માટે સમાજના સર્વ પ્રકારના સહકાર માટે પ્રેરક વિનંતિ કરી હતી. શ્રીયુત દીપચંદ શ. ગારડીએ બોર્ડના પેટ્રન થવા સ્વીકાર્યું હતું.

એમ્પ્લોઈમેન્ટ (નોકરી વિગેરે) અંગે :

પ્રાયઃ અનેક વ્યક્તિઓને (નોકરી રાખનાર અને રહેનારને) પરસ્પર સંપર્કના અભાવે મુશ્કેલી અનુભવવી પડે છે. આ દૃષ્ટિએ કેટલાક સમયથી કૉન્ફરન્સ દ્વારા એમ્પલોયમેન્ટ એક્સચેંજ જેવા ખાતાની શરૂઆત કરવા સૂચના થતી હતી. આ બાબત વ્યવહારૂ માર્ગો શોધવા પ્રયત્ન ચાલુ છે. દરમ્યાન લાગતાવળગતા માટે "નોકરી માટે ભરવાનું ફૉર્મ" છપાવી કૉન્ફરન્સ કાર્યાલયમાં રાખવામાં આવેલ છે તે જેને જોઈતા હશે તેને બપોરના ૩ થી ૫ સુધીમાં મળી શકશે.

'જૈન યુગ' ઈનામી નિબંધ :

'જૈન યુગ' વ્યવસ્થાપક મંડળ તરફથી 'મધ્યમવર્ગના ઉત્થાનના માર્ગો' એ વિષય ઉપર નિબંધો તા. ૨૮મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૫૯ પહેલાં મંગાવવામાં આવેલ છે. શ્રેષ્ઠ નિબંધ લખનારને ઈનામો આપવામાં આવશે. નિબંધ હરિફાઈ અંગેની વિસ્તૃત જાહેરાત આ અંકમાં અન્યત્ર પ્રગટ કરેલ છે તે તરફ સૌનું ધ્યાન આકર્ષિત કરીએ છીએ.

卐

શ્રુતજ્ઞાનનો મહિમા*

આચાર્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરિશ્વરજી

॥ णमो सुयस्स ॥

जाईजरामरणसोगपणासणस्स,
कल्लाणपुखलविसालसुहावहस्स ।
को देवदाणवनरिंदगणच्चियस्स,
धम्मस्स सारमुवलब्भ करे पमायं ? ॥

અનંત ઉપકારી શ્રીગણધરદેવ વિરચિત "पुक्खरवरदीवड्ढे" જેનું યથાર્થનામ "શ્રુતસ્તવ" છે અને જેમાં, શ્રુતજ્ઞાનનો મહિમા વર્ણવાયો છે તે સૂત્રની આ ત્રીજી ગાથા છે. શ્રુતજ્ઞાન એ પાંચપ્રકારના જ્ઞાનપૈકી વિશિષ્ટ જ્ઞાન છે. સ્વ-પરપ્રકાશકપણાની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાનથી પણ શ્રુતજ્ઞાનને ઋષિ-મુનિઓએ ઉચ્ચકોટિનું ગણ્યું છે. અનંતકાલના અજ્ઞાન અંધકારનો વિનાશ કરવાની આ શ્રુતજ્ઞાનમાં શક્તિ છે. મુમુક્ષુ આત્માઓને અંતરંગ પ્રકાશ પ્રગટાવવા માટે સૂર્યસમું આ શ્રુતજ્ઞાન છે. અતિ ચપલ ઇન્દ્રિયો અને મનને અંકુશમાં રાખવા સાથે સન્માર્ગમાં પુનિત પંથે પ્રયાણ કરાવનાર પણ આ શ્રુતજ્ઞાન છે. શ્રુતજ્ઞાન એ ત્રીજું દિવ્ય નેત્ર છે.

વિશ્વવર્તી કોઈપણ જીવાત્મામાં અલ્પાધિકતયા-જ્ઞાનનો અવશ્ય સદ્‌ભાવ હોય છે. કોઈપણ જીવાત્મા એવો નહિં પ્રાપ્ત થાય કે જેનામાં વ્યક્ત કિંવા અવ્યક્તપણે જ્ઞાનનો અનંતમો અંશ વિદ્યમાન ન હોય! જ્ઞાન એ આત્માનું અવિનાભાવિ લક્ષણ છે. જ્યાં જ્યાં આત્મા છે ત્યાં ત્યાં જ્ઞાન છે. જ્યાં જ્યાં જ્ઞાન છે ત્યાં ત્યાં આત્મા છે. જ્યાં આત્મા નથી ત્યાં જ્ઞાન નથી. જ્યાં જ્ઞાન નથી ત્યાં આત્મા નથી. નંદીસૂત્રમાં એ જ વાતનું સમર્થન કરતાં જણાવેલ છે કે—

"सव्वजीवाणं पि य णं अक्खरस्स अणंतो
भागो णिच्चुग्घाडिओ हवइ, जइ सोवि
आवरिज्जा जीवो अजीवत्तणं पाविज्जा"

—સર્વજીવોને અક્ષરનો (જ્ઞાનનો) અનંતમો ભાગ અવશ્ય ખુલ્લો હોય છે. જો એ અનંતમો અંશ-પણ દબાઈ જાય તો તો જીવ અજીવ થઈ જાય.

વાસ્તવિક રીતે તો વિશ્વનો કોઈપણ જીવાત્મા પરમાત્મ સ્વરૂપ છે. એના મૂળ સ્વભાવમાં અનંત જ્ઞાન અનંતદર્શન-અનંત ચારિત્ર અને અનંતવીર્ય આજે પણ વિદ્યમાન છે. પરંતુ જેમ જીવ અનાદિ છે તેવો તેની સાથે કર્મસંયોગ પણ અનાદિ છે. આ કર્મસંયોગના કારણે એ આત્માના અનંત જ્ઞાનાદિગુણો દબાઈ ગયા છે. એમ છતાં એ આત્માના અનંત જ્ઞાનનો યત્કિંચિત્ અંશ તો સદાય અનાવૃત છે-ખુલ્લો છે. સૂર્ય ઉપર ગમે તેટલાં ઘનઘોર વાદળાં છવાઈ જાય છતાં દિવસના ભાગમાં રાત્રિ જેવો અંધકાર નથી જ થતો. સૂર્યની અમુક પ્રભા ખુલ્લી રહેવાના કારણે દિવસ અને રાત્રિનો ભેદ જેમ અવશ્ય ખ્યાલમાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે ગમે તેટલાં પ્રબળ કર્મોનું આવરણ આત્મા ઉપર વિદ્યમાન હોય છતાં અમુક અંશે ખુલ્લી રહેલી જ્ઞાન પ્રભાથી જીવ-અને અજીવનો ભેદ સદાય વ્યવસ્થિત બન્યો રહે છે. જીવ તે ત્રણેય કાળમાં જીવજ છે અજીવ તે ત્રણેય કાળમાં અજીવ જ છે.

જન્મ અને મરણ એટલે આત્માનું સર્જન અને આત્માનો સંહાર સમજવાનો નથી. વર્તમાન શરીરમાં રહેવાની મુદત પૂર્ણ થવા સાથે સંસારી આત્માને એ શરીરના વિયોગ થવો એનું નામ મરણ છે-તેમજ એ સંસારી આત્માને અન્ય શરીર અને તેવાં સાધનાનો સંયોગ થવો તેનું નામ જન્મ છે. આત્મા સ્વયં જન્મતો પણ નથી અને મરતો પણ નથી. એ તો ત્રણેય કાળમાં અજર અમર છે.

કોઈ પણ આત્મા સર્વથા જ્ઞાનરહિત નથી હોતો એ નિશ્ચિત થયું. કર્મોના આવરણથી જે આત્મા સર્વથા રહિત હોય તે આત્માનો જ્ઞાન પ્રકાશ-સંપૂર્ણ અને સર્વ

* [જૈનતત્ત્વજ્ઞાનના પરમાભ્યાસી, દ્રવ્યાનુયોગ નિષ્ણાત જાણીતા જૈનાચાર્ય પૂજ્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજે, કા. સુદિ. દ્વિ. બારસ, તા. ૨૩-૧૧-૫૮ રોજ શ્રી જૈન શ્વે. એજ્યુકેશન બોર્ડના વાર્ષિક પારિતોષિકોત્સવ પ્રસંગે રોચક, મનનીય અને હૃદયસ્પર્શી પ્રવચન આપ્યું હતું. વાંચકોને અતિ ઉપયોગી હોઈ તેની નોંધ અહીં રજૂ કરવામાં આવી છે. તંત્રીઓ, 'જૈનયુગ.']

પ્રકારે શુદ્ધ છે. એ જ્ઞાન પ્રકાશ-વડે લોક-અલોકના ત્રૈકાલિક ભાવોનું પ્રત્યક્ષ જાણપણું થાય છે. સંપૂર્ણ અને સર્વશુદ્ધ પ્રકાશનું નામ કેવળજ્ઞાન છે, જે આત્મા એ સ્થિતિએ નથી પહોંચ્યો પરંતુ હજુ જ્ઞાનાવરણ વગેરે કર્મોથી ઢંકાયેલો છે, તે આત્માને પણ હમણાં જણાવ્યું તે પ્રમાણે જ્ઞાનનો અનંતતમ અંશ સદાય ખુલ્લો છે.

જ્ઞાનનો એ અંશ પોતાના સ્વરૂપમાં નિર્મળ જ છે. ગંગાજળની નિર્મળતા જ્ઞાનના એ અંશની સ્વાભાવિક નિર્મળતા પાસે કાંઈ જ ગણતરીમાં નથી. અને જેટલા અંશે એ જ્ઞાન ખુલ્લું છે. તેટલા અંશે તે આત્માને જાણવામાં-માનવામાં અને વર્તનમાં અવિપર્યાસ એટલે કે યથાર્થપણું હોય છે. પરંતુ એક વાત ખાસ સમજવાની અને ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે એ જ્ઞાનના અંશની સાથે કામ-ક્રોધ રાગ-દ્વેષ વગેરે મોહના અંશનું મિલન પણ અનંત કાળથી થયેલ હોવાથી, એ જ્ઞાન, સ્વરૂપે નિર્મળ હોવા છતાં મલિન બની ગયું છે. જ્ઞાનમાં વિકાર પ્રગટ થયો છે. અને એ કારણે તે તે પદાર્થના બોધમાં, માનવામાં અને આચરણમાં જે અવિપર્યાસ હોવો જોઈએ તેને બદલે વિપર્યાસ અનુભવાય છે.

વસ્તુતઃ સુખ અને શાંતિ આપણા આત્મમંદિરમાં જ છે ધન-દોલત બાગ-બગીચા-કે આલિશાન ઈમારતમાં નથી. એમ છતાં ધન દોલતમાં સુખ મનાયું છે. અને તેની પ્રાપ્તિ માટેનો જ જે પુરુષાર્થ ચાલી રહ્યો છે તે જ્ઞાનનો વિપર્યાસ છે. એવા વિપર્યાસવાળા જ્ઞાનને જ્ઞાન નથી ગણવામાં આવતું કિંતુ અજ્ઞાન ગણવામાં આવે છે. કોઈ પણ શુદ્ધ સનાતન ધર્મમાં વધુ શાસ્ત્રાભ્યાસ અથવા વધુ ડીગ્રીઓની પ્રાપ્તિ એ જ્ઞાનનું સાચું માપક યંત્ર નથી કહ્યું. પરંતુ ઓછું કે વધુ જે જ્ઞાનથી, વાસ્તવિક રીતે-અવિકારી ભાવે જીવન જીવતાં આવડે તેને જ સાચુ જ્ઞાન કહેલ છે. ઓછું કે વધુ જે જ્ઞાન આત્માના કામક્રોધ રાગ દ્વેષ-વગેરે વિકારોને પુષ્ટ કરે તે જ્ઞાન જ્ઞાન, નથી પણ કુજ્ઞાન-કુત્સિત જ્ઞાન છે-જે માટે મહર્ષિઓએ કહ્યું છે કે—

तज्ज्ञानमेव न भवति यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।
तमसः कुतोस्ति शक्तिः दिनकर-किरणाग्रतः स्थातुम् ॥

અર્થાત્ જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા બાદ રાગાદિવિકારોનું જોર વધતું હોય તો તે જ્ઞાન જ નથી. સૂર્યનાં કિરણો જો પ્રગટ હોય તો તેની સામે શું અંધકાર ટકી શકે? અર્થાત્ આત્મામાં શુદ્ધ અવિકારી જ્ઞાનનું સાચું કિરણ જો પ્રગટ હોય તો રાગ-દ્વેષ વગેરે ભાવ અંધકાર ક્યાંથી હોઈ શકે? એટલે કે ન જ હોઈ શકે.

આજના યુગમાં વિજ્ઞાને ખૂબ પ્રગતિ કર્યાનું કહેવાય છે. મારા બંધુઓને હું પૂછું છું કે એ વિજ્ઞાનની કહેવાતી પ્રગતિથી દેશને સાચી શાંતિ કેટલી પ્રાપ્ત થઈ છે? રશિયા અમેરિકા સામે અને અમેરિકા રશિયા સામે ડોળા કાઢી રહ્યું છે. જેની અસર અન્ય રાષ્ટ્રો ઉપર પણ ઓછા વધુ અંશે અવશ્ય થાય છે. સહુ ભયની તલવાર નીચે જીવન જીવી રહ્યા છે. આજના વિજ્ઞાનનો આ નતીજો છે. આ વિજ્ઞાન ખરી રીતે વિશિષ્ટ જ્ઞાન નથી; પણ વિનાશક જ્ઞાન છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓ વ્યાવહારિક શિક્ષણમાં બી. એ., એલએલ. બી, અથવા એમ. એ. સુધી વિદ્યાભ્યાસ કરે, તેનો કોઈ વિરોધ કરે તો તે અવાસ્તવિક છે. પરંતુ એટલું તો જરૂર ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ કે એ વિદ્યાભ્યાસની પાછળ ધનપ્રાપ્તિ અને સન્માનસત્કારનુંજ ધ્યેય સિદ્ધ થતું હોય તો તે વિદ્યાભ્યાસ બરાબર નથી. એ વિદ્યાભ્યાસની સાથે એવો વિદ્યાભ્યાસ પણ થવો જોઈએ કે **જે વિદ્યાભ્યાસ આપણને જીવન જીવતાં શીખવે, જે વિદ્યાભ્યાસથી ઉન્માદ દૂર થવા સાથે મળેલી તન-મન અને ધનની શકિતઓનો સદુપયોગ થાય અને વિદ્યાભ્યાસના ફળ સ્વરૂપે સ્વ-પર હિતકારક ત્યાગ વૈરાગ્ય તેમજ ક્ષમા-સંતોષની દિવ્ય જ્યોતિનો પ્રકાશ પ્રગટે—'ज्ञानस्य फलं विरतिः, તેમજ सा विद्या या विमुक्तये' ઇત્યાદિ આપ્ત કે મહર્ષિ વચનો આ પવિત્ર આશયથીજ ઉચ્ચારાયાં છે.**

શ્રી જૈન શ્વે. મૂ. કોન્ફરન્સ હસ્તક લગભગ પચાસ વર્ષથી ધાર્મિક શિક્ષણના વિષયમાં કામ કરી રહેલ જૈન-શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડનું ધ્યેય પણ હમણાં જણાવ્યું તે પ્રમાણે આત્માના દિવ્ય પ્રકાશને પ્રગટ કરવા સાથે વ્યક્તિ-સંઘ-અને રાષ્ટ્રના સાચા અભ્યુદય માટેનું છે. પરંતુ ખેદની વાત છે કે આવા અતિ ઉત્તમ પ્રસંગોમાં આપણી અભિરુચિ દિનપ્રતિદિન ઓસરતી જાય છે. અને આજના વિશિષ્ટ પ્રસંગે દૃષ્ટિગોચર થતી મર્યાદિત હાજરી એ તેનો પુરાવો છે. ટીકા કે ટકોર નથી કરતો પણ હમણાં થોડા સમય પહેલાં પાલીતાણા-શ્રી યશોવિજય ગુરુકુળને સહાય માટે સ્નેહસંમેલન જેવો પ્રસંગ ભારતીય વિદ્યાભવનમાં યોજાયો હતો. મનોરંજન કાર્યક્રમની ત્યાં વ્યવસ્થા હતી. અને હજાર ઉપરાંત પ્રેક્ષકોની હાજરી હોવા સાથે મારા જાણવા મુજબ આ એકજ પ્રસંગમાં લગભગ-પચાસ હજારનું ફંડ થયું હતું. જ્યાં ધાર્મિક

અને નૈતિક સંસ્કારોનો રસથાળ આપણી નવી પ્રજાને નિરંતર પીરસાતો હોય એવી સંસ્થાઓ માટે પચાસ હજાર નહિ પરંતુ તેથી પણ વધારે ફંડ થાય તેમાં કોઈનોય વિરોધ વાજબી રીતે ન હોય. પરંતુ વ્યાવહારિક શિક્ષણ તરફ જેટલો ઝોક અપાય છે, તેની પાછળ તન-મન અને ધનની જે શક્તિઓ ખર્ચાય છે તેનો શતાંશ પણ જેનાથી જીવનનું ઘડતર થાય એ ધાર્મિક કિંવા આધ્યાત્મિક શિક્ષણ માટે નથી અપાતો એ દુઃખની વાત છે.

આજના યુગમાં માતાપિતાઓને પોતાનું સંતાન યોગ્ય વયનું થયે તેને શિક્ષણ આપવા માટે અવશ્ય લક્ષ્ય હોય છે. પરંતુ સંતાનને સારા ઘરની કન્યા મળે, અમારો પુત્ર અમારી પેઢી ધમધોકાર ચલાવે અથવા ધંધા-વ્યાપારમાં ખૂબ કુશળતા મેળવી જગતમાં સારામાં સારી નામના મેળવે; પ્રાયઃ આ ધ્યેય સિવાય ભાગ્યેજ તેના આત્માના હિત માટેનું ધ્યેય હોય છે. આપણા આર્યાવર્તમાં પ્રાચીનકાળમાં શિક્ષણ આપવાની પ્રણાલિકા ઘણી સુંદર હતી. બાળક અભ્યાસ યોગ્ય બને એટલે એને ગુરુકુળ વાસમાં સમર્પણ કરવામાં આવતું. એ બાળકને એ પવિત્ર સ્થળે ભાષા જ્ઞાન–ગણિત–ઇતિહાસ વગેરે અનેક વિષયોનું શિક્ષણ મળતું પરંતુ તે બધાય શિક્ષણની સાથે ધાર્મિક–આધ્યાત્મિક શિક્ષણની પ્રધાનતા હતી.

દરવર્ષે શ્રીપાલચરિત્ર બે વાર શ્રવણ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે. એ ચરિત્રમાં રાજા પ્રજાપાલની બન્ને પુત્રીઓ-સુરસુંદરી તથા મયણાસુંદરી વિદ્યાગુરુપાસે અધ્યયન કરીને રાજાની સભામાં આવતાં રાજા–પ્રજાપાલે, પરીક્ષા પ્રસંગે ગણિતના ઇતિહાસ ભૂગોળના તેમ જ વ્યાકરણના પ્રશ્નો નથી પૂછ્યા. પરંતુ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ "पुण्णेहिं लब्भइ एह" એ સમસ્યાનું પદ રજૂ કરેલ છે. અર્થાત્ 'પુણ્યથી શું મળે' એ પૂછ્યું. ભણતર તેનું નામ કહેવાય કે જેની પાછળ જીવનમાં ગણતર, ઘડતર, રળતર, અને વળતર પ્રાપ્ત થાય.

જૈન શ્વે. એજ્યુકેશન બોર્ડની માફક, જૈન શિક્ષણ-સંઘ, શ્રી યશોવિજય જૈન પાઠશાલા, મ્હેસાણા, તત્ત્વજ્ઞાન વિદ્યાપીઠ પુના–વગેરે અનેક સંસ્થાઓ ધાર્મિક શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં આજે કામ કરી રહેલ છે. એ બધી સંસ્થાઓનું ઉદાર ભાવે એકીકરણ થાય ધોરણના વિભાગ સાથે એક સરખો પાઠ્યક્રમ વ્યવસ્થિત બને અને વિદ્યાર્થીઓ સંસ્થાના સંચાલકો ઉપરાંત હરકોઈ માતા–પિતા–પોતાના સંતાનનું આત્મિક હિત લક્ષ્યમાં રાખી ધાર્મિક અભ્યાસ માટે અભિરુચિ ધરાવે તો આજે જે પરિસ્થિતિ છે તેમાં ઘણી સુધારણા થાય. જે અવસરે ચોમેર જડવાદનો પવન જોર શોરથી ફૂંકાતો હોય એવા અવસરે આત્માના વિકાસમાં અનન્ય સહાયક ધાર્મિક–આધ્યાત્મિક શિક્ષણ માટે સહુ કોઈએ પોતાની સમગ્ર શક્તિનો ભોગ આપવા તૈયાર રહેવું જોઈએ.

ધાર્મિક શિક્ષણના વિષયમાં કોઈ કોઈ વાર 'અર્થ-વિનાનું સૂત્ર જ્ઞાન એ નિરર્થક છે. પોપટિયું જ્ઞાન છે' એવા શબ્દ પ્રયોગ દ્વારા સૂત્રના અભ્યાસ માટે અનાદર ઉભો કરવામાં આવતો હોય તો તે વાત ઘણી જ અનુચિત છે. રચનાની અપેક્ષાએ પ્રથમ અર્થ અને પછી સૂત્ર, પરંતુ આપણા જેવાઓને અભ્યાસ માટે તો પ્રથમ સૂત્ર અને પછી અર્થ એજ ઉચિત માર્ગ છે. સૂત્રવિના અર્થની વાતો એ પાયા વિનાની ઈમારતો છે. સૂત્ર કંઠસ્થ હોવા સાથે અર્થજ્ઞાન આપવામાં આવશે તો તે બોધમાં સ્થિરતા હશે. સૂત્રવિનાનું અર્થજ્ઞાન સ્થિતારવાળું નહિ હોય. અમારા દાદા ગુરુ અમારી નાની વયમાં તે તે પ્રકરણ ગ્રન્થોની ગાથાઓ કંઠસ્થ કરવાની અમોને ફરજ પાડતા, અને કંઠસ્થ કરેલી ગાથાઓનો અર્થ એ ઉપકારી ગુરુદેવો વિહાર દરમ્યાન ચાલતા ચાલતા અમને સમજાવતા એનો લાભ કેટલો અમારા જીવનમાં થયો છે તેનો અહીં શી રીતે વર્ણવ થાય! સૂત્રની સાથે અર્થજ્ઞાન અવશ્ય હોવું જોઈએ. સૂત્ર-અને અર્થ એ ઉભયજ્ઞાન જેટલું આત્માના હિત માટે થઈ શકે તેટલું હિત એકલા સૂત્ર જ્ઞાનથી થવાનો સંભવ પ્રાયઃ ઓછો હોય એ વાતમાં કોઈનો વિરોધ ન હોય. પરંતુ અર્થ જ્ઞાનના ઓઠા નીચે સૂત્રના અભ્યાસ તરફ અનાદર થાય તે તો આત્મા માટે ભયંકર વસ્તુ ગણાય. અર્થ તરફનો સદ્‌ભાવ હોવા છતાં સંયોગવશાત્ અર્થનો ખ્યાલ હોય તો પણ સૂત્રના અક્ષરો એ સર્વોત્તમ મંત્રાક્ષરો છે. કર્મઝેરનું નિવારણ કરવાની તે સૂત્રના અક્ષરોમાં અજબ શક્તિ રહેલી છે. શ્રદ્ધાસંપન્ન આત્માઓ તેનો અનુભવ કરી શકે છે. એક વાત એ પણ ખાસ ધ્યાનમાં લેવાની છે કે સૂત્ર તેમજ અર્થજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની જેટલી જરૂર છે તેનાથી અધિક તે સૂત્ર-અર્થના જ્ઞાનને અંતરમાં પરિણમાવવાની જરૂર છે અને તેમ થાય તોજ તે જ્ઞાન બરાબર છે. नमो अरिहंताणं એટલું પદ કંઠસ્થ થવા બાદ અંતરંગ

શત્રુઓનો નાશ કરનારને નમસ્કાર થાઓ, એ અર્થ જાણ્યા પછી, પોતાના અંતરંગ શત્રુઓનો ઘટાડો કરવા તરફ લક્ષ્ય સદાય જાગૃત રહે તો જ એ જ્ઞાન સફલ છે. **સૂત્ર તેમજ તેના અર્થનો બોધ એ તો જ્ઞાનનું સ્થૂલ શરીર છે. પરંતુ તે પ્રમાણેનો જીવનનો ઉચ્ચવ્યવહાર એ જ્ઞાનનો પ્રાણ છે—આત્મા છે.**

દ્રોણાચાર્યે એક વાર પાંચેય પાંડવોને "क्रोधं मा कुरु! क्षमां कुरु!" આટલું પદ અભ્યાસ માટે આપ્યું. પાંચેય પાંડવો પૈકી ધર્મરાજા–યુધિષ્ઠિર સિવાય ચારેય પાંડવો થોડા થોડા સમયને આંતરે એ પદ તેમજ તેનો અર્થ તૈયાર કરી ગુરુજી પાસે બોલી ગયા, ધર્મરાજા તો બે કલાક ચાર કલાક થયા યાવત્ સાંજ પડવા આવી છતાં ઉભા ન થયા. ગુરુજીને ગુસ્સો આવ્યો અને ધર્મરાજાના ગાલ ઉપર જોરથી એક તમાચો લગાવી દીધો. મુખ ઉપર હર્ષ અને પ્રસન્નતાની રેખાઓ જેને પ્રગટ થઈ છે એવા ધર્મરાજાએ ગુરુના ચરણોમાં માથું ઢાળી દીધું અને બોલ્યા કે કૃપાળુ ગુરુદેવ–હવે પાઠ બરાબર તૈયાર થઈ ગયો. દૃષ્ટાન્તનો ભાવ તમો સહુ સમજી શકયા છો–વધારે વિવેચનનો સમય પણ નથી. ટૂંકમાં એટલુંજ કે **"જન્મ-જરા, મરણ અને શોક-સંતાપ વગેરે દુઃખોનો જે નાશ કરનાર છે, જ્યાં એકાંત કલ્યાણ અને અનંત શાંતિ રહેલ છે એવા પરમધામને જે ખેંચી લાવનાર છે. દેવેન્દ્રો દાનવેન્દ્રો અને નરેન્દ્રોના વિશાળ સમૂહે પણ જેનું ઘણું ઘણું અર્ચન પૂજન કરેલ છે એવા પવિત્ર સર્વોત્તમ ધર્મના સારભૂત-નિર્મળ શ્રુતજ્ઞાનની આરાધનામાં જરાય પ્રમાદ ન કરજો. એ શ્રુતજ્ઞાનની આરાધના આપણા સહુકોઈને, અંતરાત્મામાં અનુપમ પ્રકાશ પ્રગટાવવા સાથે પરમ-શાંતિના ધામમાં પહોંચાડવા સમર્થ બનો! એજ આજના મંગલ પ્રસંગે શુભ ભાવના.!**

卐

ચિત્રપરિચય

આ અંકમાં આપેલ ચિત્રમાં એક અજ્ઞાત કે અલ્પ-જ્ઞાત શિલ્પાકૃતિ છે. આ જાતનાં શિલ્પ પટ્ટકો આપણે ત્યાં જૂજ પ્રમાણમાં મળે છે, કારણ કે તેની આવશ્યકતા અમુક પ્રસંગ પૂરતી જ હતી.

ઉપર આપેલી શિલ્પાકૃતિ ગુજરાત–પાટણના એક જૈન મંદિરમાંની છે.

આરસપાષાણના આ શિલ્પપટ્ટકમાં વર્તમાનકાળના ચોવીસે તીર્થંકરોની ચોવીસ માતાઓની, કોતરીને ઉપસાવવામાં આવેલી ચોવીસ મૂર્તિઓ છે. પ્રત્યેક માતા પોતાના ઉત્સંગ–ખોળામાં ડાબા ઢીંચણ ઉપર પોત-પોતાના તીર્થંકરપુત્રોને લઈને બેઠેલાં છે.

આપણે ત્યાં ધ્યાનમાર્ગની વ્યવસ્થિત સાધના અને પરંપરા ઘણા સમયથી ક્ષીણ થઈ હોવાથી પ્રસ્તુત શિલ્પ બનાવવાનો શો હેતુ હશે? તેનો ખ્યાલ એકાએક તો ભાગ્યે જ આવી શકે! પરંતુ તેનો આછો ખ્યાલ **ધ્યાન વિચાર** નામની એક જૈનકૃતિનો એક ટૂંકો ઉલ્લેખ આપી જાય છે.

પ્રસ્તુતકૃતિમાં ધ્યાનમાર્ગના ચોવીસ ભેદો જણાવતાં **પરમમાત્રા** નામનો વીશમો ભેદ–પ્રકાર બતાવ્યો છે, તેમાં '**સકલીકરણ**' વલય દોરવાનું કહ્યું છે. ત્યાં તીર્થંકર 'માતૃવલયં' બનાવવાનું કહ્યું છે. મૂળ ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે છે.

એક અપ્રસિદ્ધ જૈન શિલ્પાકૃતિ

"परस्परावलोकनव्यग्रवामजानुन्यस्ततीर्थंकरमातृवलयम्।"

—જેમણે પોતાના બાળકોને ડાબા ઢીંચણ ઉપર બેસાડેલા છે અને પરસ્પર અવલોકન કરવામાં જેઓ વ્યગ્ર છે તેવો ચોવીસ તીર્થંકરની માતાઓના ચિંતન માટેનું વલય.

સંસૂચન અને પ્રાર્થના

ચિંતન–ધ્યાન, એ યોગમાર્ગના યમ–નિયમાદિ અષ્ટાંગો પૈકીનું સાતમું અંગ છે. ધ્યાનમાર્ગના ઉપાસકોએ ધ્યાનમાર્ગના અવલંબનાર્થે આવા શિલ્પોને જન્મ આપ્યો હોય તેમ લાગે છે. આજે તો ધ્યાનમાર્ગની વિશિષ્ટ ઉપાસનાનો ભૂતકાલિક પ્રવાહ અતિમંદ પડી ગયો છે. કારણ કે જૈન શ્રી સંઘમાં યોગમાર્ગની પરંપરા જ અટકી ગઈ છે અને આ કારણે તો યોગમાર્ગના શાસ્ત્રોનું પઠન–પાઠન, ચિંતન પણ સાવ નબળું પડ્યું છે, પરિણામે યોગ સાધના પ્રાયઃ નામશેષ બની છે.

જૈન શ્રીસંઘમાં યોગસિદ્ધિસાધકો પણ હોવાજ જોઈએ એ કામ નિર્દંભત્યાગી, પરમવૈરાગી અને સાચા અધ્યાત્મી મુનિપુંગવો ધારે તો જરૂર કરી શકે, અને મૃતપ્રાયઃદશા ભોગવતી આ અત્યુપયોગી ને અત્યાવશ્યક શાખાને નવચેતન બક્ષીને મુક્તિ માર્ગની એક મજબૂત શાખાનું સંરક્ષણ કરી શકે!

—મુનિશ્રી યશોવિજયજી

શ્રી નવીનચંદ્ર અ. દોશી, એમ.એ., બી. ટી.

ॐ પ્રશંસનીય સેવાવૃત્તિ ॐ

એક ગામમાં એક અત્યંત દરિદ્ર એવાં સ્ત્રી-પુરુષ રહેતાં હતાં. તેમને આજે ભોજન પ્રાપ્ત થતું તે પછી ચાર દિવસે પણ ફરી ભોજન મળશે કે નહિ તે બાબત સંદેહ રહેતો. તેમનું ઘર અત્યંત જૂનું હતું કેટલીક જગાએ ભીંતની જીર્ણાવસ્થા એટલી સ્પષ્ટ હતી કે ઘરને ખંડિયેર કહેવું કે ઘર કહેવું એ બાબતમાં પણ સંદેહ થતો.

જાણે કે આ યુગલની કદર્થના કરવા માટે જ હોય તેમ યુવતીને સારા દિવસ આવ્યા. તેવામાં પિતા કાલધર્મ પામ્યો. વિશ્વનો પ્રકાશ જોયા પહેલાં જ આ રીતે બાળક પિતૃહીન બની ગયો. માતાએ પુત્રને જન્મ આપ્યો પણ તે માતા તો પ્રસૂતિવેદના સહન કરતાં યમલોકમાં સિધાવી ગઈ. બાળક પરની અનુકંપાબુદ્ધિથી તેની માસીએ તેની જવાબદારી લઈ લીધી. તેણે તે બાળકનું નામ નંદિષેણ પાડયું. રૂપ, લાવણ્ય અને સૌભાગ્ય વિનાનો એ બાળક ઊછરવા લાગ્યો. પરંતુ થોડા વખતમાં તેની માસીને પણ યમરાજનું તેડું આવ્યું અને બાળક અનાથ થઈ ગયો. જ્યાં દુર્ભાગી મનુષ્ય વસે છે ત્યાં લીલી વાડી પણ સૂકી થાય છે.

આમ કરતાં તેની ઉમ્મર આઠેક વર્ષની થઈ. ત્યાં નજીકમાં જ તેનો એક દૂરનો ગરીબ મામો રહેતો હતો. તેણે તેને પોતાને ઘેર રાખ્યો અને તે પણ ચાકરીનાં કામો કરતો કરતો મામાને ત્યાં રહીને યુવાવસ્થાએ પહોંચી ગયો. યુવાનીનો કાળ જ એવો બળવાન છે કે તે કાળમાં કુરૂપમાં પણ કંઈક રૂપ સ્ફુરાયમાન થતું દેખાય છે. તે વખતે અંતઃકરણમાં પણ જગતમાં કોઇનેય ગર્વ ન કરવા દેનાર કામદેવ પોતાનાં પગલાં માંડે છે. મોહરાજાની જાણે કે યુવાવસ્થા એ સંકેતઋતુ છે.

નંદિષેણની જુવાની અને તે કાળના તેના સ્વરૂપમાં થયેલો ફેરફાર જોઈ ને લોકોએ તેને કહ્યું કે અહીં મામાને ત્યાં ગુલામી કરીને અવતાર એળે જશે.

તેણે બધી જાતની પૂર્વ તૈયારી કરીને પ્રસંગ જોઈ ને એક વખતે વિદેશ જવાને માટે મામાની રજા માગી. જેણે તેના મનનો ભાવ બરાબર વાંચી લીધો છે એવા તેના મામાએ તેને સમજાવ્યું જો તે એજ ગામમાં રહે તો તેના મામા જ લગ્નનો પ્રબંધ કરશે. એ પણ આશાને વશ થઈને રહેવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે કોડભર્યા ભાણેજ નંદિષેણ પાસે તેના આ દૂરના મામાએ કન્યા હાજર કરી. તે કન્યાએ તો તેને જોઈને પોતાના પિતાને જણાવી દીધું, ‘જો આને આપશો તો મારે આત્મહત્યા જ કરવી પડશે.’ આ પછી તે મામાએ ‘બીજી કન્યા લાવીશું’ એવું વચન આપી તેને રોકી રાખ્યો. તે કન્યાએ પણ પહેલી કન્યાએ જેમ કહ્યું હતું તેમ કહીને લગ્નસંબંધનો નિષેધ કર્યો. આ પ્રમાણે સાત કન્યાઓએ વિષ્ટાપુંજની માફક ગણી તેને મનમાં પણ ધારણ કર્યો નહિ.

આમ ઉપરાઉપર બન્યું એટલે તેની અંતરદૃષ્ટિ ખુલ્લી થઈ અને તે વિચારવા લાગ્યો, ‘અરે જન્માંતરમાં રોપેલાં મોટાં પાપવૃક્ષનો કોઈપણ રીતે નિષ્ફળ ન કરી શકાય તેવો આ ફળનો પરિપાક છે. તો કન્યાપાણિ-ગ્રહણનો આ અનિષ્ટ એવો દુરાગ્રહ રાખવો મારે શા કામનો ? હાલમાં પણ જ્યાંસુધી હું ઘડપણ, રોગો અને અન્ય ચિંતાઓથી ઘેરાયેલો નથી ત્યાંસુધી પુણ્યનાં બીજ રોપીને મોટું કલ્પવૃક્ષ વાવી દઉં જેથી જન્માંતરમાં પણ તેનાં અમૃતફળ ભોગવી શકાય? આ વિચારથી તેની મનોવૃત્તિમાં વૈરાગ્યનો ભાવ વધ્યો અને તે પછી તે દેશદેશાંતરમાં ભમવા લાગ્યો.

નંદિષેણ ફરતો ફરતો એક ગામમાં આવ્યો જ્યાં તેણે જાણ્યું કે ગામની બહાર ભગવાન મહાવીરની આજ્ઞા પાળનારા એક મુનિ મહાત્મા હાલમાં આવીને વસેલા છે. નંદિષેણના હૃદયમાં આ સમાચાર સાંભળી અપૂર્વ આનંદ થયો. ભોજન સમાપ્ત કરીને નંદિષેણ નિર્ગ્રંથ પ્રવચનનો ઉપદેશ આપનાર એવા તે આચાર્યની પાસે પહોંચી ગયો. તેણે આચાર્યની પાસે જઈ વિનયપૂર્વક વંદન કરીને, નિરાંતે બેસીને, પોતાનો વૃત્તાંત કહ્યો. આચાર્ય પણ સમજી ગયા કે સંસારના દાવાનળમાંથી વિસામો શોધવાને દોડી આવેલો આ પુરુષ સાધુધર્મ માટે યોગ્ય છે. તેમણે નંદિષેણને સમ્યક્ત્વ જેનો પ્રાણ છે એવો પંચ-મહાવ્રતમય સાધુધર્મ સમજાવ્યો. તેણે પણ તેને અમૃત સમજીને પ્રેમથી સાધુધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. આમ મુનિ નંદિષેણ

એક ગામથી બીજે ગામ અપ્રમત્તપણે ધર્મારાધન કરતા કરતા વિહરવા લાગ્યા.

હવે તો મુનિ નંદિષેણ વૈરાગ્યના માર્ગ પર ચાલવા લાગ્યા. અંગો અને ઉપાંગોમાં આવતું ગણિપિટકનું જ્ઞાન ધારણ કરવા લાગ્યા. શ્રુતાનુસાર ધ્યાન કરવા માટે તેઓ હંમેશ તત્પર રહેવા લાગ્યા. જરા પણ ચૂક થઈ જાય તો ગુરુસન્મુખ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા લાગ્યા. ગુરુની ખૂબ વિનયપૂર્વક સેવા કરવા લાગ્યા. કષાયો હવે હાર પામવા લાગ્યા, ઇંદ્રિયો હવે આ મહાત્માને વશવર્તી રહેવા લાગી; આ મહાત્માનું મન શાંતિનો સમુદ્ર બનેલું હતું. આમ તપનું પથ્ય પાલન કરતા કરતાં આ મુનિપુંગવ અરિહંત અને સિદ્ધની ભક્તિનું ઔષધ સેવતા હતા.

નંદિષેણ વૃદ્ધ મુનિઓનો તો વિસામો ગણાવા લાગ્યા, સમુદાયમાં કોઈ બીમાર પડે તેની સેવામાં મુનિ નંદિષેણ રક્ષક દેવતાની માફક હાજર રહે. અશક્ત મુનિઓને તેમનાં શ્રમયુક્ત કાર્યો ઉકેલવામાં નંદિષેણમુનિ તરફથી સહાયતા તો મળે જ મળે. આમ આ મુનિએ આચાર્ય ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, તપસ્વી ગ્લાન (બીમાર) શૈક્ષ (નવદીક્ષિત), કુલ, ગણ, સંઘ અને સાધર્મિકની સેવા દ્વારા વૈયાવૃત્ત્યનાં દશે સ્થાનની આરાધના કરી. આમ આવા પરમ ભક્તિવાળા મુનિરાજની ધર્મનિષ્ઠા એવી તીવ્ર બની કે દેવો પણ એમને ધર્મમાર્ગમાંથી ચલિત ન કરી શકે.

ઌ ઌ ઌ

એક વેળાએ આશ્વિનમાસના શુક્લપક્ષમાં પ્રથમ દેવલોકના દેવો નંદીશ્વર દ્વીપમાં જઈને અરિહંતભક્તિનો અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ ઊજવી રહ્યા હતા. અપ્સરાઓએ પૂજા રચી હતી. ભાવભક્તિથી નાનામોટા દેવો અષ્ટપ્રકારી અરિહંત ચૈત્યની પૂજા કરીને પોતાને કૃતાર્થ માનતા હતા અને વિવિધ ગાનનૃત્યથી પોતાનો આનંદ પ્રગટ કરતા હતા. તાલબંધ નૃત્યગીત ચાલતાં હતાં અને શક્રદેવ ઉત્તમભક્તોનાં આખ્યાન કહીને તેની નાટિકાઓ બતાવીને, પરિષદને ભક્તિના રસમાં મગ્ન કરી રહ્યા હતા. અણગારોની વાતો આવી ત્યારે શક્રદેવે પ્રાસંગિક વર્તમાન દૃષ્ટાંતો દેખાડતાં કહ્યું, " હાલમાં વૈયાવૃત્ત્યનાં સર્વસ્થાનોના આરાધનાર મુનિ નંદિષેણને દેવો પણ ધર્મમાંથી ચલિત ન કરી શકે એવી તેમની અટલ શ્રદ્ધા છે. " એમ કહીને નાટિકામાં મુનિ નંદિષેણનું જીવન દર્શાવ્યું.

બસ દેવોના સમુદાયને પણ આશ્ચર્ય થઈ ગયું. છતાં ઘણાખરા દેવોને શક્ર દેવરાજની નાટિકાની બીના ગળે તો ઊતરી. પણ એક દેવે ઇંદ્રદેવની વાત માની નહિ. તેણે સભામાં જ કહ્યું, " કસોટી કર્યા વિના કંઈ વાતને માની લેવી એ સુવિચારક સમ્યગ્દૃષ્ટિ સાધકોનું લક્ષણ નથી. આ બાબત હું દેવસામર્થ્યને ઉપયોગમાં લાવીને, ઇંદ્રદેવે પ્રશંસેલા એવા મુનિ નંદિષેણની, તેમની સેવાની વૃત્તિ સંબંધે પરીક્ષા લેવા માગું છું. તે પછી જ એમ કહી શકાય કે મુનિ નંદિષેણનું વૈયાવૃત્ત્યનું તપ એ દેવો દ્વારા પણ પ્રશંસનીય છે. "

ઌ ઌ ઌ

ને પછી તે દેવ દિવ્ય સામર્થ્ય દ્વારા જંગલમાં એક રોગી મુનિનું શરીર મૂકીને પોતે સાધુનું રૂપ ધારણ કરીને ઉપાશ્રયના દ્વાર પાસે ઊભો રહ્યો. જેવા નંદિષેણ મુનિ આવ્યા કે નવાગંતુક સાધુવેશધારી દેવતાએ કહ્યું, " નગરની બહાર જંગલમાં એક બીમાર મુનિ પડેલા છે, તેમને ભયંકર એવો સંગ્રહણીનો રોગ થયેલો છે. મુનિ એકલા અને વૃદ્ધ હોવાથી હાલમાં તેમની સંભાળ લેનાર કોઈ છે નહિ. કેટલાયે દિવસોથી એમની ચિકિત્સા પણ થઈ જણાતી નથી. "

મુનિ નંદિષેણ તો આવાં કાર્યો માટે હંમેશાં તત્પર હતા. આહારપાણીનો ઉપયોગ કરવાને રોકાવું તેમને કઇ રીતે પરવડે ? આવેલા આહારને અન્ય સાધુઓના ઉપયોગ માટે સોંપી દઈને મુનિ નંદિષેણ જંગલમાં જઈને બીમાર સાધુની તપાસ કરવા લાગ્યા. તપાસને અંતે એક વૃક્ષની નીચે તેમણે એક બીમાર સાધુને પોતાના જ ઝાડા-પેશાબમાં પડેલ જોયા તે સાધુ ખૂબ વૃદ્ધ અને અશક્ત હતા. મુનિ નંદિષેણે વૃદ્ધમુનિને સાફસૂફ કરી પોતાનું એક ચીવર મુનિને પહેરાવ્યું. પછી તેની સારવાર કરવાને માટે તેમણે તે વૃદ્ધમુનિને પોતાના ખભા પર ઊંચક્યા.

વૃદ્ધમુનિનું વજન કોઈ અચિંત્ય કારણથી વધવા માંડયું છે એમ નંદિષેણને જણાયું. મધ્યાહ્ન હોવાથી જલદી પહોંચવાને માટે નંદિષેણ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. સદૈવ તપથી કૃશ થયેલો દેહ આજે શક્તિની મર્યાદા બહારનો બોજો ઉઠાવી રહ્યો હતો. પણ ચિત્તમાં પ્રસન્નતા હોવાથી નંદિષેણને કશીજ તકલીફ જણાતી નહોતી.

ત્યાં એકાએક ઉત્સાહથી અસહ્ય એવો વૃદ્ધ મુનિનો બોજ ઉપાડી જતા મુનિ નંદિષેણને નવી આફત આવી. વૃદ્ધમુનિ બબડવા લાગ્યા, ' અરે મૂર્ખ, તું ઊંટની જેમ દોડે છે, તેથી મારાં તો આંતરડાં વલોવાઈ જાય છે. તું

રસ્તામાં જ મારું મૃત્યુ કરી દઈશ. તને કોણે કહ્યું કે જેથી તું મને ઉપાશ્રય ભણી લઈ જાય છે? હું જંગલમાં પડ્યો હતો તે જ મારે માટે હિતકર હતું. તારા જેવા મૂઢનો પનારો પડ્યો તેથી ખરેખર મારે કમોતે મરવું પડશે."

મુનિ નંદિષેણે એ વિચાર કર્યો કે આ મુનિ રોગાક્રાંત હોવાથી વ્યાકુળ થઈ ગયા છે. તેમણે વિસામો લીધો. થોડા સમય બાદ ઉપાશ્રય ભણી ચાલવું શરૂ કર્યું.

હવે તો રસ્તામાં આ વૃદ્ધ મુનિ નંદિષેણ મુનિને પગ વડે મારવા લાગ્યા અને અનિષ્ટ કરનારને કહેવામાં આવે તેવા અપશબ્દો બોલવા શરૂ કર્યા તો પણ મુનિ નંદિષેણને આ મુનિ પર કરુણા જ ઉત્પન્ન થઈ. "અહો! આ મહાત્માને કષ્ટે કેટલા બધા સ્વપ્રકૃતિથી વિમુખ બનાવી દીધા છે?" આમ વિચારી તેણે તે મુનિને મધુર વચનોથી કહ્યું, 'હે મુનિરાજ, ઉપાશ્રય હવે દૂર નથી. આપની અલ્પ સેવાનો પણ લાભ આ કિંકરને મળે તો તેથી તેને ખૂબ આનંદ થશે. આપની ચિકિત્સા કરીશું એટલે આપનો રોગ જરૂર દૂર થશે. આપે સહેજ પણ ચિંતા કરવાની જરૂર નથી." સૂર્ય ડૂબવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો. દેવતાની બધી શક્તિ પણ નંદિષેણના નિષ્ઠાવાન તપ પાસે પાછી પડી ગઈ. જ્યાં નંદિષેણ ઉપાશ્રયથી કંઈક દૂર રહ્યા તેવામાં મુનિ અદૃશ્ય થઈ ગયા. નંદિષેણ સમક્ષ તે પરીક્ષક દેવ પ્રગટ થયો અને મુનિ નંદિષેણને પ્રણામ કરી પોતાના અપરાધ માટે ક્ષમા માગી.

ઉપાશ્રયે પહોંચતાં અન્ય મુનિઓએ નંદિષેણને બીમાર સાધુ સંબંધે પૂછ્યું. નંદિષેણે બનેલી બધી બીના જણાવી. આમ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ આરાધી, મરણ સમયે અનશન કરીને નંદિષેણ મુનિ દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા.

卐

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર એજ્યુકેશન બોર્ડ

શ્રી ડાહ્યાભાઈ બાલાભાઈ કોરા સ્મારક નિબંધ

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર એજ્યુકેશન બોર્ડ તરફથી સ્વ. ડાહ્યાભાઇ બાલાભાઇ કોરાના સ્મારક ફંડની યોજનાનુસાર 'પ્રભાવિક પુરુષો' (તીર્થંકર અને કેવળી સિવાય) ઉપર નિબંધો આવકારવામાં આવે છે. નિબંધ મોકલનારે નીચેની બાબતો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરી છે :—

(૧) નિબંધ ગુજરાતી, હિંદી અથવા અંગ્રેજી ભાષામાં ફુલસ્કેપ સાઇઝના કાગળ પર ૨૫૦ થી ૩૦૦ લીટી સુધામાં સ્પષ્ટ અક્ષરે લખાયેલા હોવા જોઇએ.

(૨) તે માટે 'પ્રભાવક ચરિત્ર' (આત્માનંદ સભા), શ્રી હેમચંદ્રસૂરિકૃત 'પરિશિષ્ટ પર્વ', 'શ્રી ભરહેસર બાહુબલા' (ભાષાંતર), શ્રી મોહનલાલ ચોકસીકૃત 'પ્રભાવિક પુરૂષો' ભાગ–૪ મુખ્યત્વે આધારભૂત લેખાશે.

(૩) નિબંધ તા. ૩૧ મી માર્ચ, ૧૯૫૯ સુધીમાં રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટથી નીચેના સરનામે મોકલી આપવા.

(૪) નિબંધો બોર્ડની વ્યવસ્થાપક સમિતિએ નીમેલ સમિતિ દ્વારા તપાસવામાં આવશે અને તેનો નિર્ણય છેવટનો અને બંધનકર્તા ગણાશે.

(૫) પ્રાપ્ત થયેલા સર્વે નિબંધના માલિકી વગેરેના હક્ક શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર એજ્યુકેશન બોર્ડના રહેશે અને યોગ્ય જણાશે તો જ છપાશે.

(૬) શ્રેષ્ઠ નિબંધ લખનારને સમિતિના નિર્ણયાનુસાર અનુક્રમે પ્રથમ, દ્વિતીય અને તૃતીય એમ કુલ રૂા. ૧૫૦) દોઢસો રૂપિયા સુધીનાં ઇનામો (નિબંધ ઇનામને યોગ્ય હશે તો જ) વહેંચવામાં આવશે.

(૭) નિબંધ લખનારે પોતાનું પૂરૂં નામ, ઠેકાણું, ગામ વગેરે નિબંધ સાથે જુદા કાગળ પર લખવા.

માનદ્ મંત્રી, શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર એજ્યુકેશન બોર્ડ, ગોડીજી બિલ્ડીંગ, ૨૦ પાયધુની, કાલબાદેવી, મુંબઇ ૨.

આપણા વિદ્યાર્થીબંધુઓનું આરોગ્ય

ઉચ્ચ અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થિનીઓની શારીરિક તબીબી તપાસ બધી કૉલેજોમાં થાય છે. ગુજરાત યુનિવર્સિટી તરફની આવી તપાસને પરિણામે પ્રાપ્ત થએલ આરોગ્યદર્શક માહિતી પ્રગટ થએલ છે. જૈન સમાજના વિદ્યાર્થીઓ પણ સારી સંખ્યામાં ઉચ્ચ શિક્ષણ લે છે. નીચે થોડાં સમુચ્ચય કોષ્ટકો આપેલ છે, જે જૈન અને જૈનેતર વિદ્યાર્થીવર્ગની શારીરિક સપત્તિનું પ્રતિબિંબ રજૂ કરે છે :—

ગુજરાત યુનિવર્સિટીના શાકાહારી વિદ્યાર્થીઓના ઉંમરવાર વજન વગેરેના આંકડા

ઉંમર	સંખ્યા	વજન	ઊંચાઈ	સંકોચેલી છાતી	ફુલાવેલી છાતી	પેટ	લોહીનું દબાણ મિ. મિ.	
		રતલ	ઇંચ	ઇંચ	ઇંચ	ઇંચ	સિસ્ટોલિક	ડાયસ્ટોલિક
૧૫	૮૩	૯૭·૭	૬૩·૧	૨૮·૨	૩૦·૩	૨૩·૯	૧૧૩·૦	૭૩·૬
૧૬	૪૪૦	૧૦૦·૯	૬૩·૧	૨૮·૬	૩૦·૭	૨૪·૭	૧૧૪·૪	૭૧·૧
૧૭	૧૧૫૫	૧૦૩·૫	૬૪·૫	૨૮·૭	૩૦·૯	૨૪·૮	૧૧૫·૦	૭૫·૯
૧૮	૧૩૯૭	૧૦૪·૭	૬૪·૫	૨૮·૯	૩૧·૨	૨૪·૮	૧૧૪·૯	૭૬·૨
૧૯	૧૦૮૮	૧૦૭·૫	૬૪·૯	૨૯·૪	૩૧·૬	૨૫·૨	૧૧૦·૯	૭૫·૭
૨૦	૭૪૮	૧૦૮·૦	૬૪·૯	૨૯·૭	૩૧·૯	૨૫·૪	૧૧૫·૫	૭૬·૪
૨૧	૩૪૦	૧૧૦·૩	૬૫·૦	૫૯·૯	૩૨·૨	૨૫·૮	૧૧૫·૪	૭૫·૭
૨૨	૧૧૩	૧૦૮·૭	૬૪·૯	૨૯·૮	૩૨·૦	૨૫·૮	૧૧૩·૯	૭૪·૮
૨૩ તથા ઉપર	૧૩૯	૧૧૨·૨	૬૪·૩	૩૦·૪	૩૨·૪	૨૬·૯	૧૧૮·૦	૭૭·૯

યુનિવર્સિટીની શાકાહારી વિદ્યાર્થિનીઓના ઉંમરવાર વજન વગેરેના આંકડા

ઉંમર	સંખ્યા	વજન	ઊંચાઈ	સંકોચેલી છાતી	ફુલાવેલી છાતી	પેટ	લો´નું દબાણ મિ. મિ.	
		રતલ	ઇંચ	ઇંચ	ઈંચ	ઈંચ	સિસ્ટોલિક	ડાયસ્ટોલિક
૧૫	૩૫	૯૨·૦	૫૯·૯	૨૮·૧	૨૯·૨	૨૪·૦	૧૧૩·૭	૭૫·૨
૧૬	૧૮૬	૯૧·૪	૫૯·૬	૨૮·૩	૨૯·૯	૨૪·૧	૧૧૧·૮	૭૪·૩
૧૭	૪૫૯	૯૨·૯	૫૯·૬	૨૮·૨	૨૯·૯	૨૪·૩	૧૧૩·૩	૭૫·૫
૧૮	૨૩૯	૧૦૦·૦	૫૯·૫	૨૮·૨	૨૯·૮	૨૩·૯	૧૦૯·૭	૭૪·૫
૧૯	૧૦૪	૯૭·૨	૫૯·૭	૨૮.૫	૩૦·૧	૨૭·૩	૧૧૩·૫	૭૫·૫
૨૦	૪૨	૯૫·૨	૫૯·૯	૨૮·૮	૩૦·૫	૨૪·૨	૧૧૭·૦	૭૭·૮
૨૧	૧૮	૯૭·૬	૫૯·૮	૨૮·૯	૩૧·૨	૨૪·૬	૧૧૫·૧	૭૪·૫
૨૨	૧૪	૧૦૬·૭	૫૯·૪	૨૮·૬	૩૦·૪	૨૪·૫	૧૧૫·૮	૭૭·૩
૨૩ અને ઉપર	૧૫	૯૫·૪	૫૯·૪	૨૮·૭	૩૦·૪	૨૫·૪	૧૧૩·૭	૭૯·૩

શાકાહારી વિદ્યાર્થીઓ તથા વિદ્યાર્થિનીઓમાં જણાયેલી ખામીઓની ટકાવારી

	ખામીઓ	વિદ્યાર્થીઓ	વિદ્યાર્થિનીઓ
૧	ઓછું વજન	૪૧·૬ ટકા	૩૩·૭ ટકા
૨	વધારે પડતું વજન (મેદસ્વિતા)	૧·૩ ,,	૧·૩ ,,
૩	આંખોની નબળાઈ	૧૮·૩ ,,	૧૬·૬ ,,

	ખામીઓ	વિદ્યાર્થીઓ	વિદ્યાર્થિનીઓ
૪	ચશ્મા બદલવાની જરૂર	૬·૮ ટકા	૭·૭ ટકા
૫	દાંત તથા પેઢાંને રોગ	૫·૩ „	૫·૪ „
૬	કાન-નાક-ગળા (કાકડાના) રોગ	૪·૮ „	૮·૨ „
૭	ગાંઠો	૦·૯ „	૧·૧ „
૮	ચામડીના રોગો	૧·૮ „	૦·૨ „
૯	ગુહ્યેન્દ્રિયની અસ્વચ્છતા	૧૬·૮ „	...
૧૦	બદ્ધમણિ (ફાઈમોસિસ)	૨·૮ „	...
૧૧	વધરાવળ	૧·૩ „	...
૧૨	સારણગાંઠ	૦·૪ „	...
૧૩	અ. પેશાબમાં સાકર	૧·૨ „	૧·૧ ટકા
	બ. પેશાબમાં સફેદી (એલબ્યુમિન)	૧·૨ „	૧·૪ „
૧૪	લોહીનું વધારે દબાણ	૨·૩ „	૧·૭ „
૧૫	ફિકાશ	૧·૨ „	૯·૦ „
૧૬	માસિક અડચણની તકલીફ	...	૯.૮ „

પાછલાં બે વર્ષ સાથે ખામીઓની સરખામણી

	ખામી	૧૯૫૪–૫૫ (ટકા)	૧૯૫૫–૫૬ (ટકા)	૧૯૫૬–૫૭ (ટકા)
૧	ઓછું વજન	૩૮·૨	૩૯·૫	૪૧·૬
૨	વધારે પડતું વજન (મેદસ્વિતા)	૧·૪	૧·૩	૧·૩
૩	આંખોની નબળાઈ	૧૫·૫	૧૬·૬	૧૮·૩
૪	ચશ્મા બદલવાની જરૂર	૬·૪	૫·૪	૬·૮
૫	દાંત તથા પેઢાંના રોગ	૩·૨	૩·૭	૫·૩
૬	કાન-નાક-ગળા (કાકડા)ના રોગ	૬·૮	૪·૭	૪·૮
૭	ગાંઠો	૦·૩	૦·૪	૦·૯
૮	ચામડીના રોગ	૨·૩	૩·૩	૧·૮
૯	ગુહ્યેન્દ્રિયની અસ્વચ્છતા	૭·૫	૧૫·૪	૧૬·૮
૧૦	બદ્ધમણિ (ફાઈમોસિસ)	૩·૦	૨·૮	૨·૮
૧૧	વધરાવળ	૦·૯	૦·૮	૧·૩
૧૨	સારણગાંઠ	૦·૧	૦·૪	૦·૪
૧૩	અ પેશાબમાં સાકરની અસર	૦·૪	૦·૫	૧·૨
	બ પેશાબમાં સફેદી (એલબ્યુમિન)ની અસર	૧·૦	૦·૪	૧·૨
૧૪	લોહીનું ઊંચું દબાણ	૨·૬	૨·૪	૨·૩

કોઈ પણ જાતની ખોડ ન હોય, વજન વગેરે ધોરણસર હોય તેવા 'નૉર્મલ' વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા માત્ર ૩૫·૪ ટકા જ છે; ઉપરોક્ત કોષ્ટકોમાં જણાવેલ ઊણપો ઘણી ક્રિયાત્મક હોવા છતાંય વાલીઓ અને સામાજિક કાર્યકરોને વિચારમગ્ન બનાવે તેવી છે.

જૈન સમાજના કાર્યકરોએ શારીરિક સંપત્તિ તરફ લક્ષ કેટલું કેન્દ્રિત કરવું જરૂરી છે તે ઉપર જણાવેલ અર્થસૂચક વિગતો દર્શાવે છે.

★

સમકિતધારી સુલસા

પ્રભુ અંબડને કહે છે "અંબડ! તમે રાજગૃહીનગરીમાં જાઓ છો, ત્યાં શ્રાવિકા સુલસાને મારા ધર્મલાભ પહોંચાડજો."

"પ્રભુ! આજ્ઞા શીરે ધરૂં છું" અંબડે કહ્યું.

અંબડ ચકિત થઈ રસ્તામાં વિચારે છે કે "સુલસા, આહ! સુલસા તે એવી કઈ સાધ્વી સ્ત્રી હશે કે જેને પ્રભુ પણ ધર્મલાભ પહોંચાડે છે?"

એ તાપસની આંખમાં કાંઈક કર્કશતા આવી વસી.

"પણ જોઉં તો ખરો કે સુલસા પોતાના ધર્મમાં કેટલી અડગ છે?" એમ વિચારી રાજગૃહીમાં બ્રહ્માનું સ્વરૂપ વિકુર્વ્યું.

નગરના નરનારીઓ એ ચોમુખી બ્રહ્માને વાંદવા ટોળાબંધ જાય છે. આખું ગામ જાય છે, સિવાય સુલસા!

બાજીમાં—પહેલી બાજીમાં તાપસ હારે છે.

હવે બીજે ડ્રોપસીન—કૃષ્ણનો અવતાર લે છે!

બીજે દિવસે પણ એજ સ્થિતિ!

ત્રીજે દિવસે પણ કંઈ નવું જ રૂપ ધારે છે.

છતાં હારે છે! જબ્બરજસ્ત ગુલાંટ ખાય છે. નિરાશ થાય છે!

આખર ચોથે દિવસે "અરિહંતનું સ્વરૂપ છું" એમ મનાવી પાસા ફેંકે છે. આખું ગામ ત્યાં જઈ ચડયું છે.

સુલસા ઘેર બેઠી વિચારે છે કે "અત્યારે પ્રભુ એકજ અરિહંત છે." પુરજનોમાં કોઈ બાકી નથી, સિવાય સુલસા!

"બસ! પ્રભુએ જેને ધર્મલાભ કહેવડાવ્યા, તે આ જ સુલસા. પોતાના ધર્મમાં અડગ રહીને જ ધર્મ પાળનાર તે આ સુલસા–ચાલ જાઉં. એ સુલસાના દર્શન કરી હું પણ પાવન થાઉં." તાપસ આખરે હારી બેઠો. બાદ સુલસાને ઘેર સ્વામીભાઈ તરીકે જતાં સુલસાએ તેનું સુંદર સ્વાગત કર્યું.

"સુલસાદેવી! પ્રભુએ આપને ધર્મલાભ કહેવડાવ્યા છે! મને માફ કરજો કે આ ધર્મલાભ હું આપને ચાર દિવસ મોડા પહોંચાડી શક્યો. આપનું ધર્મ પ્રત્યે કેટલું નિશ્ચળપણું છે તે જોવા–આપને ખબર હશે કે ત્રણ ત્રણ, ચચ્ચાર દિવસથી હું ખેલ ખેલી રહ્યો હતો! આખર હું હાર્યો, આપ જીત્યાં!

"મારી પણ વંદના પ્રભુના ધર્મલાભ સાથે સ્વીકારો." અંબડે ઉમેર્યું.

દેવી ગૃહમાં જાય છે. "ઉભા રહો, ફરીવાર દર્શન દેતા જાવ." તાપસ આનંદ પામતો જીવનની ધન્ય પળોને ભેટ્યો હોય તેમ પુનઃ દર્શન કરી ત્યાંથી હસતો હસતો પલાયન થયો!

— બંસી

★

ગુરૂઘેલો ગૌતમ !

પ્રભુ ઉપર એ ગૌતમને એવો રાગ થયો છે કે તેનાથી પળભર વિખૂટો પડતો નથી. પ્રભુ વિચારે છે કે "ખુદ ગૌતમના હાથે દીક્ષા જેઓએ લીધા છે તેઓ તુરત કેવળ જ્ઞાન પામે છે. અને આ ગૌતમ–મારો વડેરો ગણધર શા માટે નહિ ? એક જ કારણ, તે મારા પર હદ ઉપરાંતનો રાગી બન્યો છે. મારા પરના રાગથી આ ભવિ ગૌતમ કેવળજ્ઞાન નહિ પામે જરૂર–આ માટે કાંઈ ઉપાય યોજવો જોઈએ."

પ્રભુનો નિર્વાણકાળ નજીક આવ્યો. "ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ, પેલા દેવશર્મા બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધવા જા."

ગૌતમ પ્રતિબોધવા જાય છે ને આ બાજૂ પ્રભુ દેશના આપી નિર્વાણ પામે છે. બીજી બાજૂ ગૌતમ બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધી પાછા ફરે છે. દેવતા–વિમાનો રસ્તામાં આમતેમ જતાં જોઈ ને ગૌતમ વિચારે છે "શું પ્રભુ નિર્વાણ પામ્યા ?"

આકુળ બનીને આવી જોયું તો પ્રભુ નિર્વાણ પામ્યા છે. કલ્પાંત કરે છે "કેટલા સ્વાર્થી ? પ્રભુ, તમે આ શું કર્યું ? મોક્ષની આટલી બધી ઉતાવળ ? મને છેવટે મળ્યા પણ નહિ ? અરે, હવે મારા પ્રશ્નોનો ઉત્તર કોણ આપશે ? મારુ દુ:ખ કોણ દૂર કરશે ?" મહાવીર, મહાવીર ઉચ્ચારતા ગૌતમ વિલાપ કરે છે. વિલાપ કરતાં થાકી ગયા.

અચાનક વિચાર આવ્યો. "આ શું ? પ્રભુ ! એ તો વીતરાગ ! તેનો રાગ શું ? પ્રભુને રાગ શેનો ? રાગ તો મને હતો, પ્રભુને નહિ."

એકાએક ગૌતમનો પ્રભુ ઉપરનો રાગ ખસે છે. ભ્રાંતિ દૂર થાય છે અને ગૌતમ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. દેવતાઓએ ઉત્સવ ઊજવ્યો. ગૌતમના અંતરમાં ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનની જાણ કરાવનારા મંત્રો સ્ફુર્યા. બાર વરસ આ રીતે કેવળપણું ભોગવી મહાવીરઘેલા ગૌતમ અંતે મોક્ષે પહોંચ્યા, તેમનો રાગ સાચા ત્યાગના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયો.

— બંસી

★

"મધ્યમવર્ગના ઉત્થાનના માર્ગો"

જૈન યુગ ઈનામી નિબંધ

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સના "જૈન યુગ" વ્યવસ્થાપક મંડળ તરફથી "મધ્યમવર્ગના ઉત્થાનના માર્ગો" એ વિષય ઉપર હિંદી, ગુજરાતી અથવા અંગ્રેજી ભાષામાં નિબંધો આવકારવામાં આવે છે. તે અંગેની શરતો આ પ્રમાણે છે :—(૧) નિબંધ ફુલસ્કેપ સાઇઝના કાગળ ઉપર એક બાજુ ચાર હજાર શબ્દોમાં ચોકખા અક્ષરે લખાયેલા હોવા જોઇએ. (૨) નિબંધો તા. ૨૮મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૫૯ સુધીમાં રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટથી નીચેના સરનામે મોકલી આપવા. (૩) નિબંધો "જૈન યુગ" વ્યવસ્થાપક મંડળ દ્વારા તપાસવામાં આવશે અને તેનો નિર્ણય છેવટનો લેખકને બંધનકર્તા ગણાશે. (૪) પ્રાપ્ત થયેલ નિબંધોની માલીકી વગેરેના સર્વ હક્ક શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સના "જૈન યુગ" વ્યવસ્થાપક મંડળના રહેશે (૫) શ્રેષ્ઠ નિબંધ લખનારને અનુક્રમે પ્રથમ, દ્વિતીય અને તૃતીય રૂા. ૧૫૦), રૂા. ૧૦૦) અને રૂા. ૫૦) ઇનામો આપવામાં આવશે. (૬) નિબધ લખનારે પોતાનું પૂરું નામ, ઠેકાણું, ગામ વગેરે નિબંધ સાથે જુદા કાગળ ઉપર લખી મોકલવાં.

નિબંધો નીચેના સરનામે મોકલવા :—

તંત્રીઓ, જૈન યુગ
C/o શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ,
ગોડીજી બિલ્ડીંગ, ૨૦, પાયધુની, કાલબાદેવી, મુંબઈ ૨

राजस्थान में प्राप्त जीवन्त स्वामी की एक मूर्ति

श्री अगरचन्द नाहटा

जैन समाज ने कला की वृद्धि एवं संरक्षण में बहुत बड़ा योग दिया है। भारतवर्ष के कौने कौने में जैन मंदिर व मूर्ति, चित्र एवं हस्तलिखित प्रतियां बिखरी पड़ी है, उनसे इस सत्य की सर्वाधिक पुष्टि होती है। प्राचीन जैन मंदिर यद्यपि अब अधिक नहीं मिलते, अधिकांश मध्यकाल के ही मिलते हैं पर अब प्राचीन जैन मूर्तियां मौर्यकाल से निरन्तर मिल रही हैं। उनका कला की दृष्टि से बहुत ही महत्त्व है। परवर्तिकाल में मूर्तियों की कला में बहुत कुछ ह्रास हुआ यद्यपि संख्या की दृष्टि से उस समय से मूर्तियां बहुत अधिक बनी। पर कला की दृष्टि से सुन्दर बहुत कम ही हैं। पाषाण की मूर्तियों के साथ साथ धातु मूर्तियों की कला भी विकसित होती गई और उसमें पाषाण मूर्तियों की अपेक्षा विविधता अधिक मिलती है। अतः जैन कला का अध्ययन करने के लिए उनका महत्त्व निर्विवाद है। जैन मूर्तियों की सौम्य एवं प्रशान्त मुद्रा मानव हृदय में सात्त्विक भावनाओं को उत्पन्न करती है। जैन धर्म के प्रचार और स्थायित्व में भी जैन मंदिर व मूर्तियों का महत्त्वपूर्ण स्थान है। प्राचीन जैन इतिहास की सर्वाधिक और प्रमाणिक सामग्री भी उन मन्दिरों एवं मूर्तियों के अभिलेखों में ही सुरक्षित है। बहुत से गच्छ एवं जातियां जो अब नामशेष हो चुकी है, उनका पता उन प्रतिमा लेखों से ही मिलता है। उनके संबंध में अन्य कोई भी सामग्री प्राप्त नहीं है। जैनेतर समाज के अपेक्षा भी जैनों ने अपने इतिहास के साधन अधिक प्रमाण में निर्माण किए है यह विशेष रुप से उल्लेखनीय है।

तीर्थंकरों की मूर्तियों के साथ साथ अन्य देवि देवताओं का सम्बन्ध कब से जुडा इसका निश्चित प्रमाण नहीं मिलता पर इन देविदेवताओं की क्रमशः वृद्धि होती गई, यह निश्चित है। जैन कला के सम्बन्ध में प्राचीन ग्रन्थों में अधिक उल्लेख व विवरण नहीं मिलता और ऐसे ग्रन्थों के अभाव में कला के विकास का अध्ययन प्राप्त सामग्री के आधार पर ही किया जा सकता है।

बडोदा के डा. उमाकांत शाह ने जैन न होते हुए भी जैन मूर्ति कला का अध्ययन जिस लगन और श्रम से किया है वह बहुत ही सराहनीय है। उनका वह विस्तृत ग्रंथ अभी तक प्रकाशित नहीं हुआ पर विभिन्न पत्र-पत्रिकाओं में प्रकाशित उनके लेखों और Studies in Jain Art पुस्तक से उनकी सुक्ष्म गवेषणा का पता चल जाता है। उनके अध्ययन एवं खोज में बहुत सी भूल भ्रांतियों का निराकरण होकर नई जानकारी प्रकाश में आती है। जीवन्त स्वामी की प्रतिमा के सम्बन्ध में भी उन्होंनें नया प्रकाश डाला है। उसके आधार से अब वैसी मूर्तियां अन्य स्थानों में मिलती है तो उनकी पहचान में बड़ी सुविधा हो गई है। राजस्थान प्रांत के प्रसिद्ध नागौर नगर के पास खींवसर गांव में हाल ही में जीवन्त स्वामी की प्रतिमा प्राप्त हुई जो अब जोधपुर म्यूजियम में है। उस प्रतिमा का परिचय श्री रतनचंद्र अग्रवालने ब्रह्म विद्या नामक पत्र के भाग २२ के अंक १, २ (मई १९५८) में प्रकाश डाला है। उनके अंग्रेजी लेख का हिंदी अनुवाद श्री चंद्रदानजी चारण से करवाकर यह प्रकाशित करवाया जा रहा है।

'राजस्थान से प्राप्त जीवन्तस्वामी की एक मूर्ति'

अकोटा में प्राप्त जैन कांस्य मूर्तियों के समूह से पश्चिमी भारत की आरम्भिक जैन मूर्ति कला पर प्रकाश पडा है। इस समूह में शिलालेख सहित जीवन्तस्वामी की एक अनुपम मूर्ति है जिसका सचित्र उल्लेख श्री यू. पी. शाह ने जर्नल ऑफ ओरियन्टल इन्स्टीटयूट बड़ोदा के वर्ष १ अंक १ (सितम्बर १९५१) में पृष्ठ ७२-७९ पर और अपनी पुस्तक "स्टडिज इन जैन आर्ट (जैन कला का अध्ययन) बनारस, १९५५ में पृष्ठ ४ पर किया है। डाक्टर शाह के अनुसार[१]—

"जीवन्त स्वामी प्रव्रज्या ग्रहण से पूर्व अपने प्रासाद

१. जर्नल आफ इंडियन म्यूजियम्स, बम्बई, वोल्यूम ११, १९५५ पृष्ठ ४९.

में ध्यानस्थ महावीर है अतः राजोचित आभूषणों से अलंकृत है। आरंभिक जैन साहित्य से हमे पता चलता है कि इस प्रकार की मूर्तियाँ मौर्य राजा साम्प्रति के शासन के समय विदिशामें रथ-यात्रा के उत्सव पर जुलूस के रूप में निकाली जाती थी। इसी प्रकार ज्ञात हुआ है कि मध्य युग में सिद्धराज जयसिंह के एक मंत्री, सान्तुक ने प्राचीन अकोटा के पास वड़-उदय (वर्तमान बड़ौदा) के जैन-रथ-यात्रा उत्सव में भाग लिया था।" ईसा की नवीं शताब्दी से ११ वीं शताब्दी तक जीवन्तस्वामी का सम्प्रदाय जोधपुर के प्रदेश में लोकप्रिय रहा प्रतीत होता है। डाक्टर शाह ने जीवन्त स्वामी की जोधपुर से प्राप्त नवीं शताब्दी की एक कांस्यमूर्ति और सिरोही से प्राप्त ग्यारहवीं शताब्दी की दो पुस्तर मूर्तियों का भी उल्लेख किया है।[२]

खींवसर[३] (नागौर, जोधपुर) में प्राप्त इसी देवता की बहुत ही सुरक्षित ढंग से रखी गयी एक अन्य प्रस्तर प्रतिमा भी राजस्थान की मध्ययुगीन जैन मूर्तियों में उल्लेखनीय है। यह प्रतिमा जो लगभग ५ फीट ८ इंच उँची और २ फीट चौड़ाई में है, खींवसर से लगभग २ फर्लांग दूर एक खेत से खोदकर निकाली गयी थी और उस ग्राम के गांधी चौक में एक चौकी पर स्थापित की गयी है। मूर्ति के पैरों के नीचे बायीं ओर देवनागरी लिपि में कुछ अक्षर भी हैं। महावीर[४] की यह मूर्ति कायोत्सर्ग मुद्रा में है और गोलाकार मुकुट, कुंडल; घुंघरू युक्त केयुग; कड़े; अंगूठियां और पायल (पैर के कड़े) धारण किमे हुए हैं। धोती (एक पोषाक) नाड़े से बंधी हुई है और पैर (साथळ) नाड़े से सम्बन्धित (जुड़ी हुई) एक उरजालका से शोभित हैं। एक वनमाला (एक प्रकार की माला) भुजाओं के पास लिपटी हुई दिखायी पड़ती है और जो घुटनों से नीचे तक लटक रही है। दोलड़ी मौक्तिक माला (मोती का हार) और वक्ष पर श्री वत्स का चिह्न मूर्ति के सौन्दर्य को और भी बढाते हैं। जीवन्तस्वामा के दोनों ओर शिखर निर्मित स्तम्भ और मालायुक्त उड़ती हुई आकृतियां तथा और भी ऊपर गजारोही दिखायी पड़ते हैं। महावीर[५] के चरणों के निकट दो चामरधारि आकृतियां अंकित की गयी हैं जिनमें प्रत्येक के साथ एक स्त्री है। इन सेवकों की वेश-भूषा और अलंकार कलात्मक ढंग से बनाये गये हैं और मूर्ति के निर्माण की प्राचीन तिथि; दसवीं और ग्यारहवीं शताब्दी के बीच की संभावना का समर्थन करती है। इसके अतिरिक्त प्रत्येक ओर (शिखर निर्मित स्तम्भों के पास) हमें एक स्त्री; एक हाथी; एक घोड़े और एक ग्राह (मगर) की आकृति एक के ऊपर एक दिखायी पड़ती है। ग्राहों की डाढों से निकलती हुई एक बेल (सरीष्टम ?) देवता के सिर के पीछे एक आकर्षक दृश्य बनाती है।

नागौर (प्राचीन अहिच्छत्रपुर) प्रदेश की इस आदम कद मूर्ति का सारा विवरण चित्र (मूर्ति) के आधार पर किया गया है और इस मूर्ति को मध्ययुगीन राजस्थान कला की एक उत्तम कृति कहा जा सकता है। खिवसर की यह मूर्ति यू. पी. शाह द्वारा वर्णित इसी देवता की सिरोही वाली मूर्तियों से श्रेष्ठ है और जैन मूर्ति कला के विद्वानों और कला मर्मज्ञों की प्रशंसा की पात्र है।

२. वही पृष्ठ ४९-५० प्लेट १७ आकृतियां १, २, ३.

३. श्री शिवशरणलाल क्यूरेटर, सरदार म्यूजियम, जोधपुर की कृपासे प्राप्त सूचना—

४. परम्परानुसार आजानुबाहु दिखाये गये।

५. सेवकों के वक्ष पर अंकित श्री वत्स के चिन्ह भी आकर्षक है।

★

TREATMENT OF GODDESSES IN JAINA AND BRAHMANICAL PICTORIAL ART

Dr. M. R. Majumdar, M.A., LL.B., Ph.D.

Generally speaking, figures of women are in the background in the Śvetāmbara Jaina miniatures of the Gujarāti school, as they naturally play a somewhat restricted part in the lives of the saints where they are of importance mainly as mothers of the Jainas; as in India, motherhood is at once a glory and a source of great power. Women appear also as goddesses, as dancers and as nuns, in Jaina literature as well as in Jaina sculpture and painting.

Coloured miniature representations of the glorified super-woman with double the number of human hands are met with in several palm-leaf and paper Mss. The palm-leaf Ms. dated Samvat 1218 (1162 A.D.) in the Jaina Bhandār at Chhāṇi, four miles north of Baroda, giving miniatures of the sixteen Vidyā-devīs is unique, in as much as these are subsequently found to have been transferred to stone sculpture on the ceiling of the famous Vimalavasahi temple at Delwārā on Mt. Ābu.

The Jainas are not averse to Śakti worship; however, they do not allow Śakti the place of principal reverence as Creative Energy of the world. The conception and imagery of the sixteen Śruta Devatās and the twenty-four Yakśhiṇīs of the Tīrthaṅkaras, disclose points of identity in respect of names, attributes etc. with those of the Brahmanical Nava-Durgās mentioned in the *Devī-Māhātmya* and other Śākta Purāṇas.

Although atheistic, the Jaina and the Bauddha worshipped the Teacher and paid some regard to the Brahmanical divinities; for the atheistical systems admitted gods as demigods or dummy gods, and in point of fact became very superstitious. Yet both founder-worship and superstition are the growth of later generations than original practice.

"Their only real gods are their chiefs or Teachers whose idols are worshipped in the temples. Thus, like the Buddhist and some Hindu sects of mediaeval and modern times, they have given up God to worship man. Rather they have adopted an idolatry of men and worship womanhood; for they also revere the female energy."[1] The atheism of the Jaina means denial of a divine creative Spirit.

The Jaina's hatred of women did not prevent his worshipping goddesses as the female energy like the later Hindu sects. The Jainas are divided in regard to the possibility of woman's salvation. Hemachandra Sūri's *Yoga Śastra* alludes to woman as "the lamps that burn on the road that leads to the gate of hell". (ii, 87). The Digaṁbaras do not admit women into the holy order, as do the Śvetāṁbaras.

The Jaina religion places some of the Hindu deities in a subordinate category (under *Devas* and not *Devādhi-devas*) and makes them waiting upon the Tīrthaṅkaras. In the image of Ṛśabha of the Gupta period, from the Kaṅkālī

1. Hopkins : *"The Religion of India"*, p. 287-88 foot-note (1896).

Tīlā at Mathurā, the two figures immediately to the right and left of the main figures are Balarāma with a snake-canopy and a plough, and Vāsudeva with his usual attributes of conch, club, Vanamāla and disc.

In the iconographic representation of Ādinātha his Yaksha Gomukha is shown with a bull's face, naturally, connected with Śiva, and the attributes of Chakreśvarī, his Yakshiṇī are described like those of Vaishṇavī. Thus, it has been tried to show the superiority and triumph of Ādinātha over Śiva and Vishṇu, the two of the principal gods of Hindu Trinity.

The Jaina Tīrthaṅkaras were no more than deified heroes, born of human parents, raised to the position of God by their renunciation and great services to religion for the deliverance of mankind. Hence, according to the Jaina notion, Tīrthaṅkaras are superior to gods in as much as a Tīrthaṅkara is approaching salvation, whereas a God is merely a heavenly being subject to births and deaths. This relative position is made more conspicuous in the Jaina sculptures and miniature paintings where the main figures of Tīrthaṅkaras are worshipped or served by some surrounding gods, goddesses and other heavenly beings as only their subordinates.

According to the Jaina belief, Indra appoints one Yaksha and Yakshī to serve as attendants, upon each of the Tīrthaṅkaras. The Yaksha would be on the right side and Yakshiṇī on the left, in the lowest corner of the main statue of a Tīrthaṅkara. These came to be called Śāsana-Devatās[2] (lit. 'governing deities') or attendant spirits; and the veneration due to them led to the prevalance of their detached independent images. When the Śāsana devatā appears in individual sculpture, the key-note to recognise is the presence of a small Jaina figure either at the head or at the top of the statue.

The association of the Yakshas—traditionally known as demi-god of riches with Kubera as the supreme deity of treasures;—with the Tīrthaṅkaras is explained on cultural grounds by supposing that the Yakshas and Yakshiṇīs were leader-disciples of the Jainas, as it obtained in Buddha images, and had been chosen from the rich mercantile class who appropriated them among the class of their highest divinities, and some of them are represented in actual images characterised with the symbol of money-bag and rich ornaments.[3]

As the Śāsana-devatās appear in the Jaina representations, they have been endowed with semi-divine attributes and symbolism of various kinds. The names and symbols of some of the Śāsanadevīs such as Chakreśvarī, Nirvāṇī, Ambikā, betray unmistakably original ideas of personalities fused with those of older Brahmanic goddesses.

In the development of theistic and devotional Hinduism, however, the feminine powers (comprising type of beneficient powers of fecundity and prosperity as well as malevolent demons) could be and gradually were incorporated into a consistent theological scheme as manifestations of one goddess, who is either Herself the supreme power (energy) or the power (energy) inherent in a male deity. As power, the goddess is called *Śakti* and her manifold forms *Śaktis*.

She is in her own right, the Absolute

2. For the description of a *Sasanavedata*, See *Pratishthakalpa*, p. 13.

"या पाति शासनं जैनं सद्यः प्रत्यूहनाशिनी ।
साभिप्रेतसमृद्ध्यर्थं भूयाच्छासनदेवता ॥"

3. For a fuller treatment of this point see "The Jaina Iconography" by Prof. B. C. Bhattacarya (1939), Chapters II, III and VI.

in action, manifestation and variety: Nature in all her multiplicity, violence and charm dispensing impartially, birth and death, illusion and enlightenment. In relation to a particular cosmic deity, such as Śiva, she is in a popular sense, his wife; and also in specific forms she engages in activities on behalf of gods or men; and this relation and those activities form the theme of innumerable Purāṇic legends. Along with the worship of Śakti in many forms either beneficent or terrible, the Śāktas have developed an elaborate hierarchy of feminine figures such as the Mahāvidyās, the Mahāmātaras, Yoginīs etc. The advocacy of the female principle has afforded an easy means for absorbing many aboriginal beliefs into the fringe of Hinduism.

The theory of God and His Śakti has been foreshadowed in the Vedas, in the conjoint worship of Heaven and Earth (*dyāvā prithivyau*). In the later Śaiva mythology this conception found its artistic representation in Śiva's form of Ardhanārīśvara, testifying the union of the male and the female spirit.

The symbolism of Ardhanārīśvara was taken to explain the two main divisions of the Śakti cult: the *Dakshiṇa mārga* (the right hand sect) and the '*Vāma mārga*' (the left hand sect). In ordinary worship, the Goddess is represented by a '*Yantra*' or by a garlanded '*ghaṭa*', and the ritual includes the fivefold '*puja*' and the presentative of vegetable offerings. But the most important part of the service is the recitation of the Chaṇḍī or the Durgā episode, preceded and followed by other sacred texts drawn from the Mārkaṇḍeya and the Varāha Purāṇas.

In the *Devi Māhatmya*, the exploits of Mahākālī, Mahālakshmī and Mahāsarasvatī—the three phases of one Supreme Śakti—are described in detail; those of the Navadurgās and the other Mātṛikās are dealt with in a summary fashion and generally in one picture, as are the twenty-four Tīrthaṅkaras dealt with together in a single miniature in the several illustrated *Kalpasūtra* Mss.

The Jaina goddesses are divided into three classes according to the text of *Āchāra-dinakara*; viz.—(i) Prāsādadevīs or installed images, (2) Kuladevīs or Tāntrik Goddesses worshipped according to *Mantras* from preceptors, (3) Sampradāyadevīs or class- goddesses. The author of this text describes the goddesses as on dais, in field, installed in a cave or in a palatial temple either as a symbol, as self-created, or created by man sectarian goddesses such as Ambā, Sarasvatī, Tripurā. Tārā etc., Kuladevīs such as Chaṇḍī, Kaṇṭheśvarī, Vyāghrarājī, etc. It is a fact that great many Tantric goddesses have found a room in the Jaina Pantheon. We come across the names of goddesses of clearly Tāntric nature such as Kaṅkālī, Kālī, Mahākālī, Chāmuṇḍā, Jvālāmukhī, Kāmākhyā, Kapālinī, Bhadrakālī, Durgā, Lalitā, Gaurī, Sumaṅgalā, Rohiṇī, Yamaghaṇṭā, etc.

According to the *Rūpamaṇḍana*[4] the images of Ādinātha, Neminātha, Pārśvanātha and Mahāvīra and their respective Śāsanadevīs Chakreśvarī, Ambikā, Padmāvatī and Siddhāyakā are especially venerable; and are endowed with great power. Several varieties of Dhyānas of these popular Jaina Śāsanadevīs have led to their two-armed, four-

4. " जिनस्य मूर्तयोऽनन्ताः पूजिताः सर्वसौख्यदाः ।
चतस्रोऽतिशयैर्युक्तास्तासां पूज्या विशेषतः ॥
श्री आदिनाथो नेमिश्च पार्श्वो वीरश्चतुर्थकः ।
चक्रेश्वर्यम्बिका पद्मावती सिद्धायकेति च ॥
—रूपमण्डने अ० ६, श्लोक २५. २६.'

armed and multi-armed sculptural forms according to both the Śvetāmbara and the Digambara traditions. But their pictorial delineation either on palm-leaf, on *paṭa* (cloth-roll), on wooden planks or on paper is found to be invariably four-armed, and can hardly be distinguished from the Brahmanical representations of the same. The eight-armed Chāmuṇḍā miniature and others in the Devi-Māhātmya Ms. will be referred to later on.

Lakshmī or Śrī (the goddess of wealth) and Śāradā or Sarasvatī (the goddess of learning) enjoy great popularity both among the Hindus and the Jainas. In India wealth and learning are valued as the two primary needs of humanity and naturally these were symbolised in the forms of deities and were widely worshipped. There are typically Gujarāti pictorial renderings of the Indian Goddesses, with all the peculiarities of the style.

The Buddhists gave these goddesses new and dignified names of Vasudhārā and Prajñāpāramitā. However, Buddhism did retain the original name in deities like Vajra-sarasvatī and Vajra-śāradā. The Buddhists, however, acknowledge a male deity of knowledge in Mañjuśrī with the book and the sword as cognizances. They also thought of a male deity of wealth in Jambhāla, the counterpart of Hindu Kubera, Vasudhārā being made his consort.

Sarasvatī is principally the goddess of speech both in Hinduism and Jainism ; she is the superintending deity of knowledge and learning. As' Śrutadevatā she presides over the Śruti or the Vedas or the revealed literature of the Hindus as held by Brahmā, or the Śruta or the preachings of the Jaina Devādhideva or the Tīrthankaras and the Kevalins. She is invoked for dispelling the darkness of ignorance, for removing the Moha caused by Māyā, and for destroying all miseries. She is thus the bestower of knowledge and purity, namely the white complexion, the lotus and the swan (replaced by a peacock according to Digambara tradition) are, therefore, associated with her.

The Mānavī of the Jainas, who sits on a twig or on a blue lotus and is of the blue colour resembles the Śākambharī of the Hindus as mentioned in the Devī-Māhātmya. Other comparisons with Aindrī, Vārāhī, Kaumārī, Vaishṇavī, Kālī and Māheśvari are not given for want of space.

However, Sarasvatī the Śrutadevatā is not connected with the so-called sixteen Vidyādevīs of the Jaina Pantheon, nor is she identical with Sarasvatī or Siddhāyakā, the Yakshiṇī. The Jaina Sarasvatī thus cannot be dissociated from the Brahmanical Saravastī who is the consort of Brahmā. In Jainism, the goddess of learning is named variously as Sarasvatī, Śrutadevatā, Śāradā, Bhāratī, Bhāshā, Vāk, Vāk-devatā, Vāgiśvarī, Vāṇī, and Brāhmī.

The *Devatāmūrti-prakaraṇa,* the Hindu *śilpa* text by Sūtradhāra Maṇdana records a similar group of 12 Sarasvatīs in the Hindu Pantheon, obtained by an interchanging of the symbols and the *mudrās* of the four hands: (1) rosary (*akshūtra*) (2) (*padma*) (3) book (*pustaka*) and either (4) *abhaya* or *varada mudrā*, in a way exactly identical to that which gives us the 24 forms of four-armed Vishṇu obtainable by the permutation and combination of the four symbols- Śankha, Chakra, Gadā and Padma. Sarasvatī's names are twelve: Mahāvidyā, Mahāvāṇī, Bhāratī, Sarasvatī, Āryā, Brāhmī, Mahādhenu, Vedagarbhā, Īśvarī, Mahālakshmī, Mahākālī and Mahāsarasvatī.

Out of these twelve, Maṇdana has described only three—Mahāvidyā, Sarasvatī and Brāhmī in his another work *Rūpamaṇḍana*. The description of Brāhmī, however, differs in his two works, the *kamanḍalu* being the distinguishing symbol among the two, in place of the *abhaya* or the *varada mudrā*.

The representation of Sāradā on the first folio of the Gītagovinda painted in the 15th century (first published in original colour in *Journal of the Bombay University,* May 1938 as plate VI) is almost identical to that of Sarasvatī in Jaina Mss. She is a four-armed goddess holding in uper right hand a manuscript, with flowers strewn over it, and a *kamanḍalu* in the lower: the upper left hand holds the lotus stalk, the lower one holding the lute (*vīṇā*). At her feet is a swan (*hamsa*).

With this may be compared the delineation of Sarasvatī in the *Devī-māhātmya* Ms., done in the identical Gujarāti style of painting. These Devī-māhātmya miniatures from Gujarāt are the oldest known Indian paintings on paper, bearing on the Śakti legend, representing a school of Indian art based on old traditions, and carrying us back at least a century and a half further (i.e. to the beginning of the 15th century) than the oldest Rajput pieces. She is four-handed, and carries the manuscript (strewn over with flowers) and the lotus-stalk in the two upper hands, and the rosary and the *vīṇā* in the two lower ones. The horizontal *tilaka* with a circular mark in the centre on the forehead, the tuft of hair artistically twisted so as to touch the cheek, the *mukuṭa,* the circular *kunḍalas* etc. are the characteristics sufficient to establish the direct relationship and the continuity of older traditions in representing female figures.

The first folio of the *Bālakrishna Krīḍā* Kāvya gives the figures of Gaṇeśa on the right-hand side of the folio and that of Śāradā on the left. In this miniature, Sarasvatī is shown to hold a manuscript in the upper right hand, the lower right hand holding perhaps a lotus, the two left hands having been engaged in holding the lute (*vīṇā*).

The casual figure of Sarasvatī in the paper Ms. of *Kākaruta* copied in Samvat 1588, a secular work on divination based on the various cries and movements of a crow, may well be remembered here in connection with a pictorial representation of Sarasvatī. It illustrates the good or bad omen divined from the sitting of a crow on the Śikhara of a temple. Here Sarasvatī holds a lotus in the upper right hand and the *vīṇā* in the upper left; the lower right hand holding the rosary and the lower left a *kamanḍalu.* The change in the position of the symbols cannot be explained, as it depends principally on the whim of the artist, at times supported by a *dhyāna* known to him alone. The pointed nose, circular ear-rings and the superimposed eye links the miniature to the Gujarati style.

The figure of Mahā-Sarasvatī from a Ms. of *Devī-Māhātmya* copied at Suryapur (modern Surat) in late 17th century is given against the old traditional brick-red background. The original *mukuṭa* has undergone an appreciable change and the complete profile has wiped out the remnant of the other eye visible in the three-fourths profile. The illustration is however, important as establishing a continuity of tradition in Gujarāti painting. The gaps in the miniature are filled up with floral designs.

The miniature of Sarasvatī with a *mukuta* and feathers therein in a later

Ms. of *Devī-māhātmya* painted at Cambay represents her as holding a manuscript in the right upper hand and a *kamaṇḍalu* in the right lower, while in the left upper hand she holds a lotus with a stalk and in the lower she carries the lute (vīṇā). She rides on a swan (resembling a cock from the red comb) who carries a string of pearls in its beak. This description closely tallies with the one given in the *Vishṇu-dharmottara Purāṇa*. The background of the miniature is indigo-blue ; the use of gold colour is especially note-worthy. The style is late Rājput.

The standing figure of the eight-armed goddess came to be known as 'Chāmuṇḍā', on account of her extra-ordinary exploit, viz. she carried in two of her hands both Chaṇḍa and Muṇḍa, seizing them by their locks of hair. The self-complacence on the face of the Goddess is remarkable in the miniature. The two wretches being carried in her mighty hands held so as to face each other, add to the grandeur and almightiness of the figure. Mahādevī is represented eight-armed (*ashṭabhujā*) as she is engaged in actual fight with the demons Chaṇḍa and Muṇḍa as also in the other incident.

In the Śuṁbhadaitya-Vadha the figure of the four-armed goddess as fighting against the demon Śumbha and his associates, is depicted in full action. The delineation of the lion seen at her feet is in a conventional manner. The figures of the demons are also equally active and full of vigour. The treatment of the human figures in these miniatures of the Devī-māhātmya is far from the stereotyped rendering in the Mss. of Jaina legends, and they show also better workmanship.

The conception of the multi-armed goddess is not carried so far in Jaina miniatures of goddesses. The only exception noticed by me is from a paper painting pasted on cloth-the *Vimala-Chāritra-paṭa* (measuring 18″ × 18″) in Baroda Museum Collection, where a goddess is given more than 20 hands. The figures of Sarasvatī, Lakśmī, Gaṇeśa, Indra and many others from the Jaina Pantheon are also notworthy. The prominent colours are red, yellow and blue.

Of the Yakshiṇīs a good number appears to have passed into an order of Jaina female deities called the *Vidyā-devīs* or goddesses of learning. These goddesses share in a great measure forms of the Brahmanic female deities. The Yakshiṇīs thus combine in them influences from the Brahmanic goddesses as well as those of the Yaksha semi-divinities. As regards the attributes and symbols which adorn the hands of these Devīs, some of them are war-like, as worthy of a Yakśiṇī, and others are benign, as symbolic of a goddess of learning (Vidyādevī)[5].

The representations of the Vidyā-devīs in the Chhāni palm-leaf Ms. are quite unique ond characteristic[6] as they are seen to have been faithfully handed down to the paper-period of the miniature drawing in the Devī-Māhātmya Ms. where the Mahādevī is depicted in quite an identical way. They afford very rich material for a study of Jaina Iconography as well. The horizontal *'tilaka'* with a circular mark in the centre on the forehead, the tuft of hair artistically twisted so as to touch the cheek, the *'mukuṭa'*, the big circular *'kuṇḍalas'* etc. are facts sufficient to establish the direct

5. See Prof. B. C. Bhattacharya's paper on "The Goddess of Learning in Jainism" Malaviya Commemoration Volume (1932) Benaras.

6. The photographs are reproduced in Sarabhai Nawab's *"Chitra-kalpadruma"* (1935) Plates V. VI, VII and VIII.

relationship and the continuity of the older tradition in representing female figures, up to the papr-period of the style.

We will now passingly review notable representations of the Jaina goddesses in various palm-leaf, paper and cloth Mss. One very interesting example of Ambikā, the Yakshī of Neminātha, is furnished by a miniature painted on a palm-leaf at the Chhāṇī Bhandāra, dated Samvat 1301 (Fig. 35 of the *Chitra-kalpadruma*). Here the goodess has two hands and is seated in lalitāsana, with her left foot hanging, on a lion. Her left hand holds a bunch of mangoes while with her right arm she holds a child in her lap. She wears ornaments, a lower garment, a scarf and a crown.

Another miniature of the four-armed Ambikā, shows her holding lotuses in her upper hands, in her lower right hand carrying a baby; and her lower left hand a mango fruit; below her is crouched a lion, which is her vehicle (See Plate 1 Fig. 2 on P 116, of "The Story of Kālaka", by Brown). No *dhyāna* for four-armed variety of Ambikā is available, but it appears likely that the original two-armed form served as a model for the four-armed one in which the earlier symbols were multiplied in order to accentuate artistic and symbolic effect. A painting of Ambikā Devī from the palm-leaf Ms. (dated V. S. 1198; A.D. 1142) of the *Nemināṭha-charitra* of Hemachandra Sūri preserved in the Śāntinatha Bhaṇḍār, Cambay illustrates this four-armed form.[7]

The palm-leaf Ms. *Ogha-niryukti* at the Vīravijaya Bhandār at Chhāṇi has a miniature (2″ × 2″) of Sarasvatī, representing her as holding a lotus in the right upper hand and a book in the left lower, while the remaining two are engaged in playing on the *vīṇā*.

The Miniature painting of Sarasvatī (3″ × 2.5″) on the palm-leaf Ms. of *Upadeśamālā Vṛitti* at the Śāntināth Bhaṇḍār, Cambay gives the lotus, the *vīṇā*, the rosary and the book as her symbols; and the one (1¾″ 2¾″) in the other palm-leaf Ms. of the *Uttarādhyāyana* Sūtra represents the same form. This form seems to have been very popular and is identical with the Hindu Mahāvidyā described in the *Rūpamaṇḍana*.[8] In the palm-leaf miniature (2.5″ × 2.5″) of the *Vivekamañjarī* at the Śāntināth Bhaṇḍār, Cambay, Sarasvatī is shown with *vīṇā* and the lotus in the two upper hands and the *Varada* and the book in the two lower ones. The *Upadeśamālā* Ms. (V S. 1293) in the Sanghavi Pādā Bhandāra, Patan, shows the same form on folio 2.

A representation of Sarasvatī on cloth found in a Varddhamāna-Vidyā-paṭa of circa 15th century form the collection of Muni Shri Puṇyavijayaji shows the four-armed goddess seated on two swans, carrying the lotus in the left upper hand, the *vīṇā* in the left lower, the rosary in the right lower and the book in the right upper.[9]

Sarasvatī in a standing pose is unique in Jaina as well as in Hindu iconography

7. Illustration Fig. 15 in Dr. U. P. Shah's paper on "Iconography of the Jaina goddess Ambika" Bom. Uni. Journal, September 1940.

8. एकवक्त्रा चतुर्हस्ता मुकुटेन विराजिता ।
प्रभामण्डलसंयुक्ता कुण्डलान्वितशेखरा ॥
अज्ञाब्जवीणापुस्तंमहाविद्या प्रकीर्तिता"
रूपमण्डन अ. ५ श्लो. ६१. ६२."

9. For the photograph, see Fig. 6 of Dr. U. P. Shah's paper on "Iconography of the Jaina Goddess Sarasvati", Bombay University Journal, September 1941.

as found illustrated in the *Jñātāsūtra* palm Ms. (dated V. S. 1184) from Śāntināth Bhaṇḍāra, Cambay. Here she bears in her upper two hands lotuses and in her lower hands a rosary and a manuscript; before her is a swan (first published by W. N. Brown in *Indian Arts and Letters,* Vol. III, 1929 p. 16 ff.)

The illustrations of other popular Yakshis, such as Padmāvati and Chakreśvarī are here not multiplied as it can be seen from what has been given above that the treatment of goddesses in both Jaina and Brahmanical miniatures are identical in style and technique, although no specimens of the Brahmanical form on palm-leaf have so far been discovered.

卐

FOR YOUR REQUIREMENTS IN

NUTS & BOLTS

Contact:

BHARAT NUTS & BOLTS INDUSTRIES

(In the approved list of Suppliers to the Railways, Government, Port Trust, Municipality etc.)

MANUFACTURERS OF

QUALITY NUTS, BOLTS, RIVETS, WIRE NAILS, SPIKES, WASHERS, ETC.

We manufacture

BOLTS: Of all types such as Hex, Head, Round neck, Square head, Round or square neck, snap or cup head with square or round neck, CSK head—square or round neck, cheese head square neck, mushroom head, eye bolts, hook bolts, from ¼" to 1" in dia, and from 1" to 72" in length.

RIVETS: Pan head, snap head, flat head, CSK head, etc. ¼" to 1" in dia and 1" and over in length.

NUTS: Hex and square ⅜" to 1".

WASHERS: From ⅜" to 1", round and square.

S. R. ginning sundry parts: Nos. 4, 12, 14, 20, 22, 31, 32, 32A, 37, 57, 58, 61, 71, 82.

AUTOMOBILE: Bolts with S.A.E. or B.S.F. threads.

Our products are manufactured in accordance with B.S.S., and D.G.S.D. specifications and have been approved by Railways and other Government Departments.

ADDRESS:

Udyognagar, Opp. King Circle Station,

Gram: **"GODIPARAS"** Bombay-22 Phone: **61440**

ARE YOU SUFFERING

FROM

COUGH & COLD?

★

TRY OUR

BITA PASTILLES

YOU WILL BE CONVINCED

THAT

"NOTHING IS BETTER"

★

MANUFACTURERS :

BOMBAY TABLET MANUFACTURING CO.

175, OLD POST OFFICE LANE
MANGALDAS MARKET
BOMBAY 2

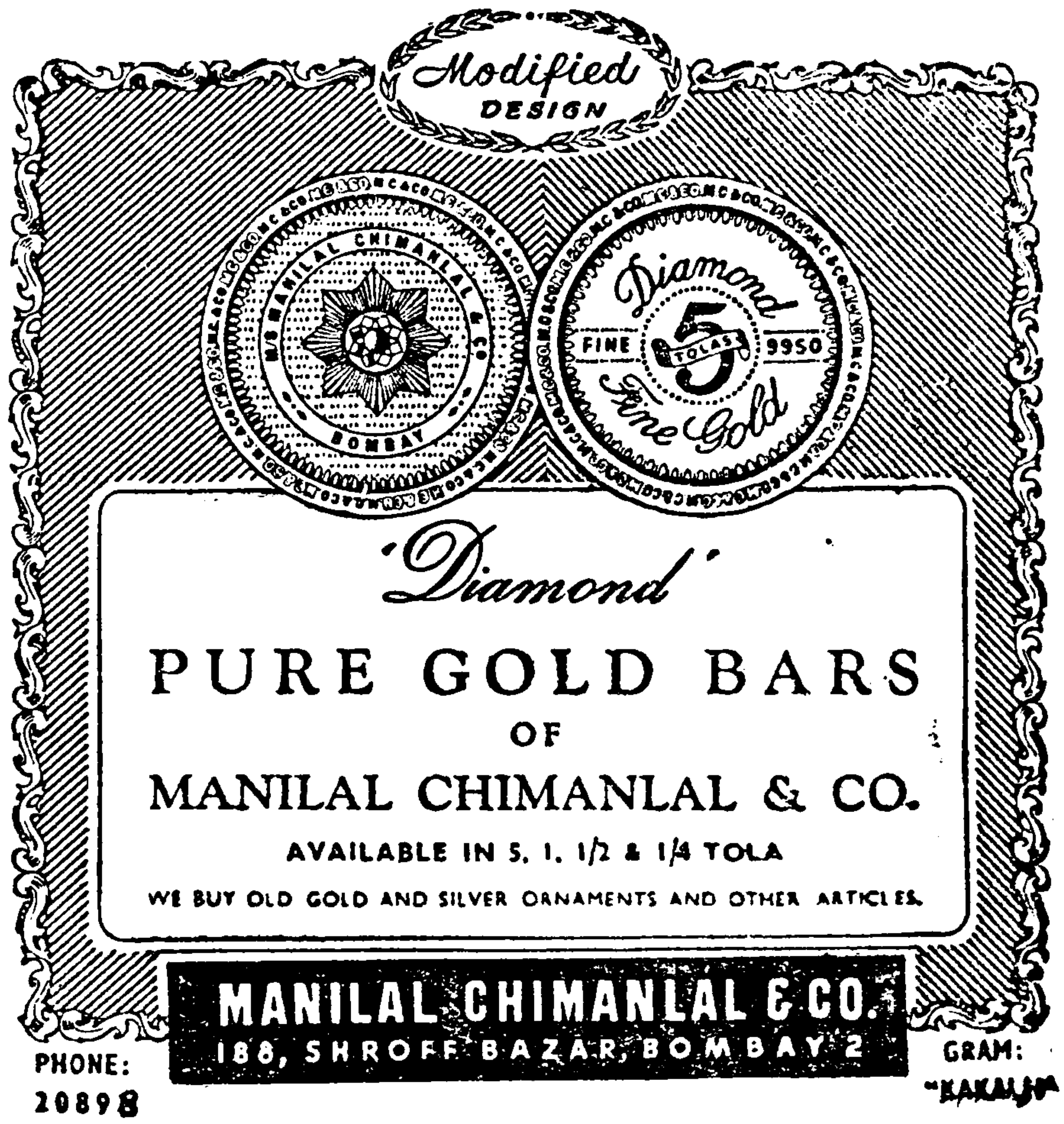

સોનું-ચાંદી-પ્લેટિનમ તથા જરી ગાળવાનું શુદ્ધ
કારખાનું તથા ટચ કાઢવાનું ભરોસાપાત્ર મથક

નૅશનલ રિફાઇનરી છાપની ચાંદી

રિઝર્વ બૅંક ઑફ ઇન્ડિયા, મુંબઈ, બોમ્બે બુલિયન એસોસિએશન લિ. મુંબઈ-૨

તેમજ

ઇન્ડિયા ગવર્નમેન્ટ મિન્ટ, મુંબઈએ માન્ય રાખેલ છે

N. R. છાપ સિલ્વર નાઇટ્રેટ બનાવનાર અને વેચનાર

લૅબોરેટરી અને રિફાઇનરી
૮૭, તારદેવ રોડ, મુંબઈ નં. ૭
ફોન નં. ૪૨૭૯૫

મરચન્ટ્સ બુલિયન મેલ્ટિંગ
ઍન્ડ એસેઇંગ ડિપાર્ટમેન્ટ
ધનજી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૩. તાર : ARGOR

આપની જ

મોહિની મીલ્સનું

કાપડ વાપરો

卐

મેનેજીંગ એજન્ટસ

ચક્રવર્તી સન્સ એન્ડ કું.

રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ

૨૨, કેનીંગ સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

卐

સૌ કોઈને પોસાય તેવા વધતા ઓછા અને વ્યાજબી ભાવે કાપડના દરેક વેપારી પાસેથી આ મીલ્સનું કાપડ મળે છે.

મીલ નં. ૧ કુશ્ટીઆ (પૂર્વ પાકિસ્તાન)	મીલ નં. ૨ બેલધરીઆ (કલકત્તા)

THE BANK OF JAIPUR LIMITED

(Incorporated in Jaipur, Liability of Members Limited)

CAPITAL

Issued & Subscribed Capital	...	**Rs. 1,00,00,000**
Paid up Capital	... ...	**Rs. 50,00,000**
Reserve & other Funds	... ...	**Rs. 25,00,000**

: Chairman :

Shri G. D. Somani, M. P.

List of Branches

Agra
Ahmedabad
Alwar
Bombay
1 Dadabhoy N. Road
2 Kazi Sayed St. Mandvi
3 Kalbadevi Road
4 Dana Bunder
Bangalore
Bharatpur
Bareilly
Bhilwara
Bisalpur
Beawar
Bikaner

Calcutta
Coimbatore
Dausa
Delhi
Fatehpur
Gangapur
Hindaun
Indore
Jaipur
1 Mansing Highway
2 Chand Pole
3 Jauhari Bazar
4 Secretariat
Jhunjhunu

Jodhpur
Jamnagar
Kotah
Kishangarh
Madras
Nawalgarh
Rajkot
Ratlam
Sawaimadhopur
Sikar
Surajgarh
Tirupur
Udaipur

H. K. Kothari
Agent
BOMBAY

S. L. Kothari
B. A., B. Com. (Lond.)
A. C. A. (England)
General Manager

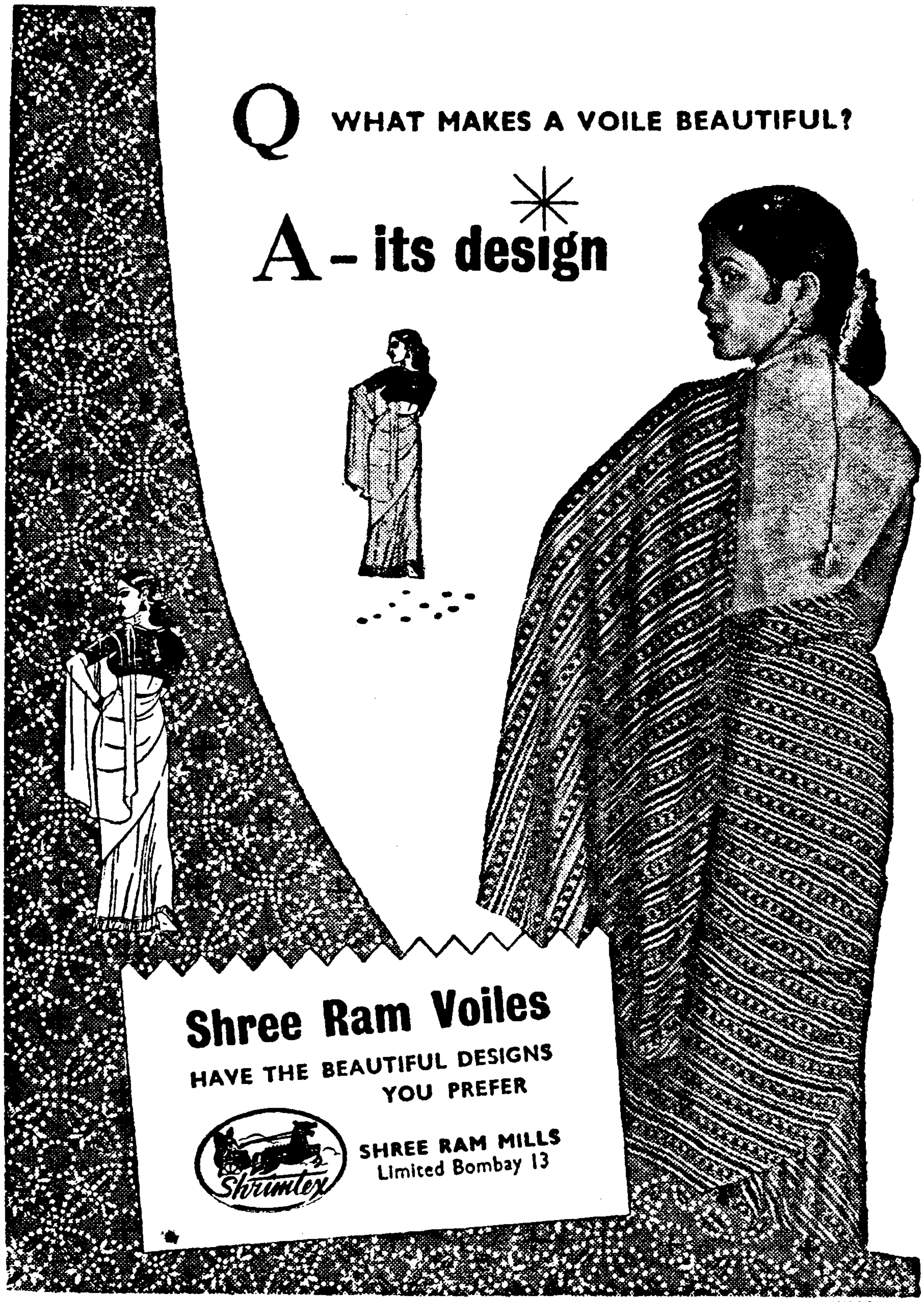

पत्र श्री जैन श्वेताम्बर कॉन्फरन्स, मुंबई माटे श्री मौज प्रिंटिंग ब्यूरो, खटाउ मकनजी वाडी, गिरगांव, मुंबईमां श्री माणेकलाल डी. मोदीए छाप्युं अने श्री जैन श्वेताम्बर कॉन्फरन्स ऑफिस, गोडीजी बिल्डिंग, २०, पायधुनी, मुंबईथी प्रकट कर्यु.